

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE
BÂTİNÎLER İLE
YAPILAN MÜCADELELER**

Pınar Kaya
2501050113

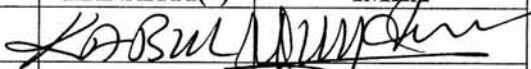

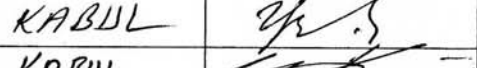
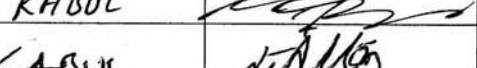
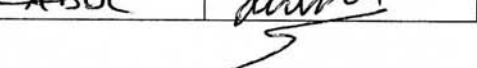
Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın

İstanbul 2008

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH Anabilim** Dalında 2501050113 numaralı **PINAR KAYA’NIN** hazırladığı **“BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE BATINİLER İLE YAPILAN MÜCADELELER”** konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 15.Maddesi uyarınca **21.10.2008 SALI** günü Saat:13.30’da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin**Abdul**.....’ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. ABDÜLKERİM ÖZAYDIN	KABUL	
PROF. DR. FAHAMEDDİN BAŞAR	KABUL	
PROF. DR. YAŞAR KOÇAK	KABUL	
YRD. DOÇ. DR. MUHARREM KESİK	KABUL	
YRD. DOÇ. DR. EBRU ALTAN	KABUL	

ÖZ

İslâm dünyasındaki siyasî ve itikadî ihtilaflara bağlı olarak ortaya çıkan Bâtînîler, özellikle Hasan Sabbâh'ın ortaya koyduğu “yeni davet, yeni propaganda” adı verilen yeni dinî ve siyasî metoduyla birlikte uzun yıllar boyunca Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndaki kurulu düzeni sarsan, yıkıcı faaliyetlerde bulunmuşlar, değerli pek çok devlet adamına suikastler tertip ederek etrafa dehşet saçmışlar ve Selçuklu toplumunda büyük huzursuzluğa neden olmuşlardır. **Büyük Selçuklular Döneminde Bâtînîler ile Yapılan Mücadeleler** adlı Yüksek Lisans tezimiz, İran, Irak, Horasan ve Suriye coğrafyasında, Büyük Selçuklular ile Bâtînîler arasında yaşanan mücadeleyi, Selçuklular tarafından düzenlenen seferleri, Bâtînîlerce öldürülen tanınmış şahsiyetleri kronolojik sıraya uygun olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle mümkün oldukça ana kaynaklardan ve Selçuklu tarihçilerinin yapmış oldukları araştırmalardan istifade edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The Bâtînīs who had come into being dependent on violent shocks and separations in the Islamīc world, made some destructive facilities that had weakened the existing structure of the Saljuqīd Empire throughout long years, especially with Hasan Sabbāh's religious and political arrangement named “new preaching”. They organized assassinations to some well-known amīrs which led the Great Saljuqs to a great turmoil. Our thesis aims to reveal the connection between the Great Saljuqs and the Bâtînīs in Persia, Iraq, Khurāsān and Syria geography, the expeditions and the well-known assassinated amīrs in a chronological order. In our thesis we benefited from the original sources like the books and the researchs of the historians of the Saljuqs.

ÖNSÖZ

Hız. Muhammed'in ölümünden sonra başlayan hilâfet tartışmaları nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıklar hem siyasî hem de dinî ihtilafları beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda birçok mezhep teşekkül etmiş ve İslâm dünyasındaki devletlerden bir kısmı Sünnî düşünceyi desteklerken bir kısmı da Şîîliği himâye etmiştir. Büyük Selçuklular, kuruluş döneminden itibaren Sünnîliğin en büyük hâmisî olmuştur. Şîî fikri benimseyen devletlerin başında ise Fâtımîler ve Büveyhîler yer almaktadır. Tuğrul Bey 1055 yılında gerçekleştirdiği Bağdat seferinden sonra Büveyhîler'e son vermiştir. Kuzey Afrika'dan başlayarak Mısır ve Suriye'de etkinliklerini arttıran Fâtımîler ise İsmâîlî/Bâtınî mezhebinin koruyucusu olmuşlar ve dâî adı verilen propagandacılar vasıtasıyla öğretilerini özellikle Büyük Selçuklu ülkesinde yaymaya başlamışlardır. Tezimizin asıl konusunu oluşturan Büyük Selçuklu-Bâtınî mücadeleleri özellikle Hasan Sabbâh'ın Alamut Kalesi'ni ele geçirmesinden sonra başlamış ve onun yerine geçen Bâtınî liderleri de aynı yolu takip ederek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Büyük Selçuklular Döneminde Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler adını verdiğimiz tezimizin girişinde Bâtınîlik kavramını, Bâtınîler'e değişik yerlerde verilen farklı adları ve Hasan Sabbâh döneminden önceki inanç sistemlerini kısaca açıkladık. Birinci bölümde, Sultan Tuğrul Bey'in ve Sultan Alp Arslan'ın özellikle Şîîlere olan yaklaşımları hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde Hasan Sabbah'ın hayatı, faaliyetleri, yeni daveti, Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk ve Sultan Melikşah'ın Bâtınîler ile olan mücadelesinden bahsettik. Üçüncü bölümde Sultan Berkıaruk döneminde Bâtınîler ile olan mücadeleleri, dördüncü bölümde Sultan Muhammed Tapar zamanında Bâtınîler ile yaşanan mücadeleleri ve son bölümde de Sultan Sencer devrinde Büyük Selçuklular ile Bâtınîler arasındaki mücadeleleri izah etmeye çalıştık.

Konumuzla ilgili daha önce bazı araştırmalar yapılmış, ancak bu eserlerde özellikle belli bir hükümdarın dönemiyle ilgili derinlemesine malumat verilmiştir. Biz kaynaklarda bu konularla ilgili olarak verilen orijinal bilgileri kullanmakla beraber

daha önce Selçuklu tarihçileri ile dinler ve mezhepler tarihi alanında çalışan bilim adamlarının ulaştığı sonuçları da mukayese ederek Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Bâtınîler'e karşı genel tavrını ve bu alanda yapılan mücadeleleri elimizden geldiğince aktarmaya çalıştık.

Tez konumuzla ilgili yaptığım çalışmaları takip ederek bana yol gösteren her zaman destek ve teşviklerini gördüğüm danışman hocam sayın Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Arapça çevirilerimde yardımcı olan hocam Mahmut Emekli'ye, İngilizce çevirilerimin kontrolünde yardımcı olan kardeşim Çağlar Kaya'ya, İSAM personeline, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndaki değerli hocalarıma ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Pınar Kaya
İstanbul 2008

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	i
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZ (ABSTRACT).....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
A- Bâtınîlik ve Bâtınîler'e Verilen İsimler.....	1
B- Doğuşu ve Gelişmesi.....	2
C- Temel Görüşleri ve Teşkilât Yapısı.....	5
I. BÖLÜM	
SULTAN ALP ARSLAN DÖNEMİNDE BÂTİNÎLERLE	
YAŞANAN MÜNASEBETLER.....	8
A- Bu Dönemde Şîi-Bâtınî Düşünceye Karşı Genel Yaklaşım.....	8
B- Nizâmiye Medreseleri'nin Açılması ve Açılış	
Günü Yaşanan Olaylar.....	11
II. BÖLÜM	
SULTAN MELİKŞAH DÖNEMİNDE BÂTİNÎLER	
İLE YAPILAN MÜCADELELER.....	14
A- Hasan Sabbâh'ın Bâtınîliğe Girişinden Alamut Kalesi'ni	
Ele Geçirilişine Kadar Yaşanan Gelişmeler.....	14
B- Hasan Sabbâh'ın Alamut Kalesi'ni Ele Geçirilişi.....	18
C- Hasan Sabbâh'ın Yeni Davet'i (ed-da'vetû'l-cedîde)	
ve Kurduğu Fedâî Teşkilatı.....	20
D- Sultan Melikşah Döneminde	
Bâtınîler'in Ele Geçirdiği Diğer Kaleler.....	27
E- Sultan Melikşah'ın Bâtınîler'e Bakışı ve	

Onlara Karşı Aldığı Tedbirler.....	28
F- Sâve’de Yaşanan Gelişmeler ve Sultan Melikşah ile Hasan Sabbâh Arasında Geçen Mektup Hadisesi.....	31
G- Nizâmü’l-Mülk’ün Öldürülmesi.....	33

III. BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK DÖNEMİNDE BÂTİNÎLER İLE

YAPILAN MÜCADELELER.....	36
A-Sultan Berkyaruk’un Saltanatının İlk Yıllarında Bâtînîler’in Faaliyetleri.....	36
1- Bâtînîler’in Giderek Şiddetlenen Eylemleri.....	36
2- Bâtînîler’in Nizârî ve Müsta’lî Olarak İkiye Ayrılmaları.....	38
3- Sultan Berkyaruk’un Bâtînîler Tarafından Yaralanması.....	39
B- Sultan Berkyaruk Döneminde Bâtînîlikle İtham Edilenler.....	40
C- Sultan Berkyaruk Döneminde Bâtînîler Tarafından Ele Geçirilen Kaleler.....	42
D-Sultan Berkyaruk’un Bâtînîler’e Karşı Askerî Müdahaleleri ve Gerçekleştirdiği Bâtînî Katliamı.....	45
E- Emîr Bozkuş ve Emîr Çavlı’nın Bâtînîler ile Mücadeleleri.....	46
F- Sultan Berkyaruk Döneminde Suriye’de Bâtînîler ile Yapılan Mücadeleler.....	47
G- Sultan Berkyaruk Döneminde Bâtînîler Tarafından Öldürülen Tanınmış Şahsiyetler.....	49

IV. BÖLÜM

SULTAN MUHAMMED TAPAR DÖNEMİNDE BÂTİNÎLER İLE

YAPILAN MÜCADELELER.....	52
A- Sultan Muhammed Tapar’ın Tekrit Kalesi Seferi.....	52
B- Şahdîz Kalesi Üzerine Tertip Edilen Sefer.....	53
C- Ahmed b. Nizâmü’l-Mülk ve Emîr Çavlı’nın Alamut Seferi.....	57
D- Emir Şîrgîr’in Seferleri.....	59
E- Sultan Muhammed Tapar Döneminde	

Suriye’de Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler.....	62
F- Sultan Muhammed Tapar Döneminde Bâtınîler	
Tarafından Öldürülen Tanınmış Şahsiyetler.....	66
V. BÖLÜM	
SULTAN SENCER DÖNEMİNDE	
BÂTİNÎLER İLE YAPILAN MÜCADELELER.....	69
A- Sultan Sencer’in Hükümdarlığının İlk Yıllarında	
Bâtınîler’in Faaliyetleri ve Sultan’ın Bâtınîlikle Suçlanması.....	69
B- Sultan Sencer Döneminde Büyük Selçuklular’ın	
Bâtınîler Üzerine Askerî Müdahaleleri.....	71
C- Sultan Sencer Döneminde Suriye’de	
Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler.....	74
D- Harizmşâh Atsız’ın Sultan Sencer’e Karşı Bâtınîlerle İşbirliği.....	79
E- Bâtınîler’in Selçuklular’a Karşı Hücumları.....	80
F- Sultan Sencer Döneminde Bâtınîler Tarafından	
Öldürülen Tanınmış Şahsiyetler.....	81
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA.....	87
EKLER.....	104
EK:I Farsça Kaynaklar.....	105
EK:II Arapça Kaynaklar.....	109
EK:III Ermeni ve Süryânî Kaynakları.....	115
EK:IV Seyahatnâmeler.....	117
EK:V Siyâsetnâmeler.....	119
EK:VI Edebî Eserler.....	120
1-Münşeât Mecnûaları.....	120
2- Tezkireler.....	120
3- Mektuplar.....	120
EK:VII Bâtınî Öğretiye Dair Kaynaklar.....	122
EK:VIII Araştırmalar.....	124

KISALTMALAR

AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale, ansiklopedi maddesi.
b.	: Bin, İbn.
Bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
DİFM	: Dârü'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası.
Eİ ²	: Encyclopaedia of Islam Second Edition.
h.	: Hicrî.
haz.	: Hazırlayan.
İA	: İslâm Ansiklopedisi.
İng.	: İngilizce.

İ. Ü. Edb. Fak.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
İSAV	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.
krş.	: Karşılaştırınız.
m.	: Miladî.
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı.
M.Ü. Fen-Edb. Fak	: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
n.	: Dipnot.
öl.	: Ölümü.
p.	: Page.
s.	: Sahife.
sy.	: Sayı.
ş.	: Şemsî.
TTK.	: Türk Tarih Kurumu.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
vb.	: Ve benzerleri.

vol. : Volume, Cilt.

yay. : Yayınlayan.

GİRİŞ

A-Bâtınîlik ve Bâtınîler'e Verilen İsimler

Bâtınîlik kaynaklarda nassların zâhirî mânalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Allah ile ilişki kurabilen “Ma’sûm İmâm”ın bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adı olarak geçmektedir. “Gizli olmak; bir şeyin iç yüzünü bilmek” anlamındaki batn veya bütün kökünden türeyen bâtin kelimesine nisbet ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir terimdir. Her zahirin bir bâtin ve her nassın bir te’vili bulunduğunu, bunu da sadece Tanrı tarafından belirlenmiş veya O’nunla ilişki kurmuş ma’sûm bir imâmın bilebileceğini iddia eden gruplar” diye de tarif edilebilir.¹

Dinî ve felsefî etkilerinin yanı sıra son derece gizli bir şekilde teşkilâtlanmış örgütler vasıtasıyla merkezi otoriteye karşı gelerek siyasî faaliyetlerde de bulunmuş olan Bâtınîler tarihte, İran, Irak, Horasan, Suriye, Hindistan, Bahreyn ve daha pek çok İslâm şehrinde, faklı zamanlarda, farklı dillerde, muhtelif isimlerle ortaya çıkmışlardır.²

İmâmetin, Ca’fer es-Sâdık’tan³ büyük oğlu İsmâil b. Ca’fer es-Sâdık’a geçtiğini kabul etmeleri sebebiyle “İsmâilîyye”, imâmetin devirleri yedişer olarak sürüp gittiği için imâmetin yedincide son bulmasının bir devreyi de sona erdireceğine ve kâinatın bütün hadiselerini yediye göre taksim etmiş olmalarından dolayı “Seb’iyye”, Ma’sûm İmâm’ın tâlimi ile insanın doğruya ve birliğe ulaşacağını iddia etmiş oldukları ve insanları tâlim yoluna davet etikleri için “Ta’limiyye”⁴, Bâbek döneminde kendilerine alâmet olarak kırmızıya boyadıkları elbiseleri giydikleri ya da başka fırkalardan kendilerine muhalefet eden herkese hamîr (eşek) dedikleri için “Muhammire”, mal ve

¹ Avni İlhan, “Bâtıniyye”, **DİA**, C. V, s. 190-191; Ahmed Ateş, “Bâtıniye”, **İA**, C. II, s. 339.

² Şehristânî, **el-Milel ve’n-nihal**, çev. Mustafa Öz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 193.

³ Ca’fer es-Sâdık hakkında bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Ca’fer es-Sâdık”, **DİA**, C. VII, s. 1-3.

⁴ Gazzâlî, **Fedâ’ihu’l-Bâtıniyye**, çev. Avni İlhan, **Bâtınîliğin İcyüzü**, Ankara, TDV Yayınları, 1993, s. 10; Neşet Çağatay, İ. Agâh Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, Ankara, AÜİF. Yayınları, 1965, s. 69. Özellikle Hasan Sabbâh’ın “Yeni Da’vet” adı verilen, bilgi kaynağı olarak akıl ve düşüncüyü reddedip sadece imamın tâlimine (öğretmesine) bağlayan çağrısıyla tâlim meselesi ön plana çıkmış hatta Gazzâlî bu meselenin yanlışlığını ispat etmek için “**Bâtınîliğin İcyüzü**” olarak tercüme edilen **Fedâ’ihu’l-Bâtıniyye** adlı eserini yazmıştır.

kadında ortaklığı savunan Mazdek b. Bâmdâd'ın inanç sistemine uymalarından dolayı "Mezdekiyye", mensuplarının her şeyi mübah saymasından ve Mecûsîlerle birleşmiş olmalarından dolayı Mazdek'in lakabına nisbetle "Hürremiyye", Hürremîyye hareketinin reisi Bâbek el-Hürremî'ye nisbetle "Bâbekiyye", kanunların, dinî emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip uc haramları helal sayan kimselerden oldukları için "İbâhiyye", dinden çıkma sonucunu doğuracak inanç ve görüşleri savundukları için "Melâhide" ve bu şekilde ilhada sapan kimseler oldukları için "Mülhid", küfrü gerektiren inançlar taşıdıkları halde Müslüman görünen kimseler olduklarından "Zenadîka" (Zındık), Ebû Müslim Abdurrahman el-Horasanî'ye nisbetle "Ebû Müslimiyye", liderlerinden Anuş Tegin ed-Derezî'ye nisbetle "Dürziyye", Suriye'de yaşamış aşırı Şîî görüşlere sahip İbn Nusayr ve haleflerine nisbetle "Nusayrîyye", özellikle Horasan'daki İsmâîlîler'in Nâsır-ı Hüsrev etrafında teşekkül etmelerinden dolayı "Nâsiriyye", Fâtımî Halifesi Müstansır'ın oğlu Nizâr'ın imâmetine inandıklarından "Nizâriyye", Kûfe'deki İsmâîlî dâisi Hamdân b. Eş'as Karmat'a nisbetle "Karmatîyye (Karâmita), Karmat'ın kardeşi Meymûn'a nisbetle Meymûniyye, Hasan Sabbâh'a⁵ bağlılıklarından dolayı "Sabbâhiyye", fedâîler aracılığıyla eylemlerini gerçekleştirmelerinden dolayı "Fidâiyye", reislerinin mühim bir vazifeyi yerine getirmeden önce haşîş (esrar) kullandırmaları ve fedâîlerin fiillerinin kötülüğünden dolayı hakaret ifade etmek üzere "Haşîşîyye" gibi adlarla da anılırlar.⁶

B-Doğuşu ve Gelişmesi

Hiz. Muhammed'in ölümünden sonra başlayan hilâfet tartışmaları Müslümanlar arasında siyasî ihtilaflara sebep olmuştur. Hâşimîler, Hiz. Peygamber'den sonra devlet başkanlığına Onun damadı ve ilk Müslümanlardan olan Hiz. Ali'nin getirilmesi gerektiğini savundular. Şîatû Ali b. Ebî Talib (Hiz. Ali'nin taraftarları) olarak bilinen bu

⁵ Hasan Sabbâh'ın hayatı ve faaliyetleri için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbâh", **DİA**, C. XVI, s. 347-349.

⁶ Bâtînlere verilen adlar için bkz. Gazzâlî, **Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye**, s. 7-10; İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblis**, çev. Mehmet Ali Kara, **İblis'in Hileleri**, İstanbul, Tevhid Yayınları, 1996, s. 146-152; Hammâdî, **Keşfü esrârî'l-Bâtîniyye ve ahlâî'l-Karâmita**, çev. İsmail Hatib Erzen, **Bâtînliler ve Karmâtîlerin İçyüzü**, İstanbul, Sebil Yayınları, 2004, s. 38-41; Şehristânî, **a.g.e.**, s. 172-193; Kummi/Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, çev. Hasan Onat, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 166-167; İ. Ağâh Çubukçu, **Gazzâlî ve Bâtînlilik**, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1964, s. 32-40; Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 63-70; İlhan, "Bâtîniyye", s. 191.

grup daha sonra Şia (Şiîlik) adıyla bilinen itikadî bir mezhep olarak zuhur etti. Bu mezhep mensupları hilâfetin (imâmet) Hz. Ali ve evlâdının hakkı olduğunu savunuyorlardı. Hz. Ali'nin ölümünden sonra halifelik Muaviye öncülüğünde Emevîler'e ve sonra da Abbasîler'e geçtiyse de Şiîler, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin soyuna olan bağlılıklarını sürdürmeye devam ettiler ve Hz. Ali ve evlâdının dışında bu makama gelenleri gasıp olarak kabul ettiler. Hz. Hüseyin'in 10 Ekim 680'de Kerbelâ'da hunharca katledilişi, Şiîler için bir dönüm noktası teşkil ederek dağınık halde yaşayan Şiîleri birleştirdi ve onların Hz. Ali neslinden gelen imâmlara olan bağlılıklarını pekiştirdi.

Bununla beraber bir süre sonra Şiîler arasında da anlaşmazlıklar yaşanmaya başlandı. Anlaşmazlık konusu Hz. Ali neslinden altıncı imâm Ca'fer es-Sâdık'tan (öl. 148/765) sonra yerine oğullarından hangisinin geçeceğiydi. Şia taraftarlarından bir kısmı büyük oğlu İsmâil'in imâm olduğunu ileri sürdüler. Onlara göre babası kendisinden sonra oğlu İsmâil'in imâm olacağını belirtmiş, taraftarlarına oğlunun, naibi olacağını haber vererek aday olarak takdim etmişti.⁷ Ancak bu görev İsmâil'den alınarak Mûsâ el-Kâzım'a verildi. Bu konuda çeşitli rivayetler vardır. İsmâil'in şaraba düşkün olması yüzünden Ca'fer es-Sâdık'ın gözünden düşmüş olduğu: "İsmâil benim oğlum değildir. O insan suretinde ortaya çıkmış bir şeytandır, onunla ilgili fikrimi Allah değiştirdi. İmâmette benim yerimi almak üzere ikinci oğlum Mûsâ'yı seçtim"⁸ dediği söylenir.

İsmâil'in imâmetini kabul edenler arasında da onun ölüp ölmediği konusunda da ayrılıklar yaşanmış sayıca az olan bir grup onun ölmediğini, ölmüş gibi gösterildiğini hatta İsmâil'in Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra beş yıl yaşadığını, o sırada onu Basra çarşısında gördüklerini, orada ona rastlayan eli ayağı tutmayan birinin yardım istemesi üzerine İsmâil'in elini tutmasıyla sağlığına kavuşup yürümeye başladığını ve yine İsmâil'in bir âmâyâ dua etmesi üzerine âmânın görmeye başladığını

⁷ Kummî-Nevbahtî, **a.g.e.**, s. 195-196.

⁸ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, 2. bsk., Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 513-514; R. Dozy, **Târîh-i İslâmiyyet**, çev. Vedat Atilla, **İslâm Tarihi**, İstanbul, Gri Yayınları, 2006, s. 217.

ileri sürdüler.⁹ Onun babasından önce ölmüş olduğunu söyleyen asıl İsmâîlîyye'yi oluşturan topluluk da imâmetin İsmâîl'in oğlu Muhammed b. İsmâîl'e geçtiğine inanmıştır. Bir süre sonra bu fırka da Muhammed b. İsmâîl'in ölmediğine inananlar ve Bâtînîyye olarak kabul edilen Muhammed b. İsmâîl'in öldüğünü kabul edip imâmetin onun neslinden gelen gizli imâmlara intikal ettiğini düşünenler olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁰ Ebû'l-Hattâb bu topluluğun başına geçerek Bâtînîyye ve İsmâîlîyye şeklinde gelişecek olan akîdeyi tasarlamış ve fırkanın ihtilalci teşkilâtının temellerini atmış; Ebû'l-Hattâb'dan sonra da Meymûn el-Kaddâh ve oğlu Abdullah hareketin başına geçerek Orta Doğu'nun eski dinleri ile yeni Eflâtuncu felsefeden derledikleri ve Bâtînî anlayışı denen bir akîdenin müessisi olmuşlardır.¹¹

Bâtînîyye inançları ve kurallarıyla bir mezhep haline geldikten sonra mezhep mensupları kendilerine yeni taraftarlar katmaya başladılar. Uzun yıllar boyunca imâmlar ve dâîler (propagandacılar) aracılığıyla faaliyetlerini gizlilikle yürüttüler. Hatta IX. yüzyılın sonlarına doğru Bahreyn dâîleri Bahreyn'deki iktidarı ele geçirdiler ve Hamdân Karmat'ın önderliğinde Karmatîler¹² adıyla ortaya çıkarak Bâtînîler'e benzer görüşleriyle karışıklık çıkarmaya başladılar.

Abbasî halifelerinin de güç kaybetmesiyle bu dönemde Bâtînîler yeni bir safhaya girmiş oldular. Sosyal ve iktisadî değişimler toplumsal sınıflar arasında büyük eşitsizliklere yol açmış servet ve iktidarın belli bir azınlığın elinde toplanmasıyla bu durumdan müteessir olan işçi sınıfı doğmaya başlamıştı. Bâtînîler özellikle yönetimden memnun olmayan ve ekonomik sorunlar yaşayan şehirlerde yaşayan bu yoksul halkı

⁹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 515; Mustafa Öz, "İsmâîlîyye", **DİA**, C. XXIII, s. 128.

¹⁰ Şehristânî, **a.g.e.**, s. 170, 192; Çubukçu, **Gazzâlî ve Bâtînîlik**, s. 29; Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 63.

¹¹ Bağdâdî, **el-Fark beyne'l- fırak**, çev. Ethem Ruhi Fırlı, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Ankara, TDV Yayınları, 2005, s. 219; Kummî-Nevbahtî, **a.g.e.**, s. 197-198; Bernard Lewis, **The Origins of Ismailism**, Cambridge, W. Heffer and Sons, 1940, pp. 22, 92-93; Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 62- 63; Ethem Ruhi Fırlı, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İstanbul, Şato Yayınları, 2001, s. 146; Abdülbâkî Gölpinarlı, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik**, İstanbul, Der Yayınları, 1979, s. 137-141; İlhan, "Bâtîniyye" s. 191; Mustafa Öz, "İsmâîlîyye Mezhebi", **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu**, İstanbul, İSAV. Yayınları, 1993, s. 605; aynı yazar, "Meymûn el-Kaddâh", **DİA**, C. XXIX, s. 505.

¹² Karmatîler hakkında bilgi için bkz. L. Massignon, "Karmatîler", **İA**, C. VI, s. 352-359; Sabri Hizmetli, "Karmatîler", **DİA**, C. XXIV, s. 510-514.

imâmın önderliğinde yeni bir dünya düzeni kuracakları konusunda kandırmışlar ciddî şekilde propaganda yapmaya başlamışlardı. Halkı zorbalık ve baskının hâkim olduğu dünyaya adalet getirecek olan gizlenmiş son imâm ve mehdînin geleceğine o kadar inandırdılar ki Kuzey Afrika'ya Yemen'den gönderilen dâîlerin başarısıyla Abdullah b. Meymûn'un soyundan olduğu halde Hz. Ali'nin soyundan geldiğini ileri sürdükleri mehdîyi ortaya çıkartarak 297/909 yılında Fâtımî Devleti'nin kurulmasını sağladılar.¹³ Fâtımîlerle birlikte bir süre sonra Muhammed b. İsmâil'in âleme huzur ve sükûn getiren mehdî olarak döneceği düşüncesi terkedilmiş yerine imâm kavramı getirilmiştir.¹⁴ Fâtımîler gerek kurdukları propaganda merkezleri gerekse Nâsır-ı Hüsrev, Ebû Hatim er-Razî, Ebû Hanife Nu'man el-Mağribî gibi felsefe ve fıkıh alanlarında şöhretli dâîleri sayesinde Bâtınîyye davetini son derece güçlendirdiler.¹⁵ Bunun için saraylar, kütüphaneler ve mescitlerde özel oturumlar tertip ettiler. Böylelikle Bâtınîler, Bağdad halifeliğini ve Sünnî düşünceyi tehdit eder hale geldiler.

C- Temel Görüşleri ve Teşkilât Yapısı

Bâtınîyye'de imâmet fikri adeta inancın temellerini oluşturur. İman sadece imâma inanmakla mümkündür. İmân kavramı "her zâhirin bir bâtını vardır" anlayışı ile açıklanmakta ve neticede Allah'ın varlığı ve sıfatları, âlemin yaradılışı gibi sorular Sünnî İslâm ile alakası olmayan karmaşık felsefî açıklamalarla yapılmaktadır.¹⁶ Onlara göre imâmlar ya zâhir ya mestûr olurdu. İmâmın mestûr olması durumunda mestûr imâm kendisini dâîler vasıtasıyla açık eder. Bu sebepten imâmlar ile bunların davasını anlatan dâîler arasında sıkı bir ilişki mevcuttu.¹⁷ Her şeyi bilen, nassları zâhir-bâtın ayırımına tâbi tutarak te'viller yapan, İslâm'ın temel hükümlerini, ayet ve hadisleri

¹³ Dozy, **a.g.e.**, s. 231-231; Fırlalı, **a.g.e.**, s. 147; Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, C. II, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1980, s. 681; Lewis, **The Origins of Ismailism**, pp. 86-89; aynı yazar, **The Assassins: A Radical Sect in Islam.**, çev. Kemal Sarısözen, **Haşîşîler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat**, İstanbul, 2004, s. 43-44; Robert Mantran, **İslâmın Yayılış Tarihi**, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, AÜİF. Yayınları, 1981, s. 146-147; Öz, "İsmâilîyye", s. 130; Neşet Çağatay, Fâtımîler Devleti'nin Kuruluş Akideleri", **AÜİFD**, C. VII, Ankara, 1960, s. 63-77.

¹⁴ Öz, "İsmâilîyye", s. 130-131.

¹⁵ Lewis, **Haşîşîler**, s. 47; H. İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, C. VI, 4. bsk., İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1997, s. 131.

¹⁶ Fırlalı, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁷ Şehristânî, **a.g.e.**, s. 192; Ahmet Ocak, **Selçukluların Dinî Siyaseti**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002, s. 212.

Müslümanlar'ın anlayışından farklı olarak yorumlayıp onlara dilediği her manayı verebilen imâm, insanların ibadet yükümlülüklerini de ortadan kaldırabilirdi.¹⁸

Bâtınîler'e göre imâmı tanıyan kimse için şarap içme gibi Allah'ın haram kıldığı şeyler helaldir. Onlar, şeriatın esaslarından her birini kendi öğretilerine göre te'vil etmişlerdir. Şöyle ki onlara göre namazın anlamı imâmlarına bağlılıktır. Zekât, kazançlarının beşte birini imâma ve ya yardımcılarından birine vermektir. Hac, imâmı ziyaret ve onun hizmetini sürdürmektir. Abdest, imâmı tanımaya dönüş, oruçtan maksat ise yemekten kesilmek değil, imâmın sırrını açığa vurmayı terk etmektir.¹⁹ Hatta Hammadî'nin belirttiğine göre davetçiler: "Allah, namazı dosdoğru eda ediniz, zekât veriniz buyurmuştur. Zekât yılda bir kere farz kılınmıştır; namaz da böyle, her kim onu yılda bir kere kılsa emrolunan namazı tekrarsız eda etmiş olur"²⁰ diyerek ibadetlerin gereksiz olduğunu iddia etmişlerdir.

Bâtınîler'e göre Kur'an'ın dış manalarına tenzil denir ve bu asla kabul edilemez. Her mânanın, her harfin hatta her noktanın bir sırrı vardır. Bu sırrı açmaya "te'vil" denir ve hakikat de budur. Nâsır-ı Hüsrev Bâtınîler'in bu görüşlerini: "Te'vilsiz tenzili kabul eden sağ gözü olmayan köre benzer, te'vilsiz Kur'an tuzlu su gibi acı, saman altındaki su gibi aldatıcıdır. Cennet cehennem kıyamet, kabir azabı, deccal, güneşin batıdan doğması te'ville izah edilir. Te'viller dinin aslı ve ruhudur"²¹ diyerek izah etmiştir.

Bâtınîler sayıları kendilerine dinî bir esas olarak alıp bununla imâmet anlayışlarını ispat etmeye çalışmışlardır. Yerin ve göğün yedi kat olması, haftanın yedi gün olması gibi bilinen şeylerden hareketle imâmların sayısının da yedi olduğuna inanmışlardır. Bağdâdî: "Bâtınîyye'nin dini hakkında en doğru husus onların âlemin kudemine inanan ve yaratılışın arzu ettiği her şeyi mübah görme eğiliminden dolayı

18 M. Şerefeddin, "Bâtınîlik Tarihi", **DİFM**, C. VIII, İstanbul, 1928, s. 16-18; İbnül'l-Cevzî, **Telbîsü İblis**, s. 152-153; Abdülkerim Özeydin, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (h. 498-511/m. 1105-1118)**, Ankara, TTK., 1990, s. 72; İlhan, "Bâtınîyye", s. 191; Ateş, "Bâtınîyye", s. 339.

19 Bağdâdî, **a.g.e.**, s. 229; Dozy, **a.g.e.**, s. 243-244; Fırlıklı, **a.g.e.**, s. 153.

20 Hammâdi, **a.g.e.**, s.50.

21 Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, çev. Abdülvehab Terzi, Ankara, MEB Yayınları, 1950, s. XXIV.

bütünyle şerâtı ve peygamberleri inkâr eden maddeci (dehrî) zındıklar” olduklarını söylemiştir.²²

İmâma giden yol “hüccet”ten geçerdi. Hüccet imâmın yokluğunda dâveti yürütrd. İmâm gibi gizli değildi. Drd imâmın yanında sekizi de diğr faaliyet blgelerinde bulunan on iki hüccetin her biri imâmın vekili durumundaydı. Nâsır-ı Hsrev, Bâtınîliğ girdikten sonra müstecîb, me’zn, dâî, gibi dereceleri geçerek “hüccet” olmuş ve Fâtımî halifelerinden Müstansır-Billâh tarafından Horasan’a hüccet tayin edilmişti.²³ Bernard Lewis’de Hasan Sabbâh’ın hüccet ve dâî olduğnu, asla imâmlık iddiasında bulunmadığnı söyler.²⁴ Hüccetlere bağı olan ve halkı Bâtınîyye’ye davet eden dâîler ise dâî-i ekber ve dâî-i me’zn olarak ikiye ayrılırdı. Ekber dâî halk arasından mezhebe davet edilecek adayları belirleyip bir süre eğitirken dâî-i me’zun ise zâhir ehlinden Bâtınîliğ meyledenlerle ilgilenirdi. Mkellebler dâîlerin yardımcıları olup ve Bâtınîliğ geçebilecek kimseleri bir takım bahanelere dâî-i me’zuna getirenlerdi. Mmin ve müsteciblerde Bâtınîliğ kabul eden halk demekti.²⁵

²² Bağdâdî, **a.g.e.**, s. 227.

²³ Nâsır-ı Hsrev, **a.g.e.**, s. XIII; Azamat, **a.g.m.**, s. 396.

²⁴ Lewis, **Haşîşiler**, s. 91-92; Özeydın, “Hasan Sabbâh”, s. 349.

²⁵ Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 75; İlhan, “Bâtınîyye”, s. 192.

I. BÖLÜM

SULTAN ALP ARSLAN DÖNEMİNDE BÂTİNÎLERLE YAŞANAN MÜNASEBETLER

A- Bu Dönemde Şîî-Bâtınî Düşünceye Karşı Genel Yaklaşım

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun İslâm dünyasının liderliğini ele geçirmesinden sonra karşılaştığı en büyük problemlerinden biri de Şîî ve Sünnî çatışması olmuştur. Selçuklular daha Tuğrul Bey zamanından itibaren Abbasîler'in dinî siyasetini benimsemişler, onların tarafını tutarak, akrabalık bağı kurmuşlar, Sünnîliği muhafaza ve müdafaa siyasetini takip etmişlerdir.¹ Öte taraftan özellikle Fâtımîler, Şîîliğin ve Bâtınîliğin koruyucusu olmuşlardır.

Büyük Selçuklular'ın Şîîlerle mücadelesinde temel hedef Fâtımî Devleti olduğu halde ilk mücadele bir başka Şîî düşünceli devlet olan Büveyhîler ile olmuştur. Coğrafi açıdan Irak'ta Abbasî hilâfetini kontrol eder bir mevkîde bulunmaları ayrıca Abbasî halifelerinin Büyük Selçuklularla yakınlaşmalarını engellemek için Fâtımîlerle işbirliğine girişimleri Sultan Tuğrul Bey'in dikkatini çekerek Büveyhoğullarına karşı olan politikasında belirleyici olmuştu. Büveyhoğulları ayrıca Ebû Kâlicâr (1044-1048) döneminde Fâtımî dâîleri sayesinde İsmâîlîyye'yi benimsemeye başlamışlardı.² Abbasî Halifesi Kaim bi-Emrillâh Bağdad'da hem Büveyhoğulları'nın hem de Fâtımîlerle işbirliği yapan Türk kumandan Arslan Besâsîri'nin³ baskısı altında zor durumda kalarak bu Fâtımî destekli Şîî propagandaları engellemek için Tuğrul Bey'i ısrarla Bağdad'a davet etmiş, ondan kendisini bu zor durumdan kurtarmasını istemişti.

¹ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 4. bsk., Ankara, TTK., 2004, s. 207-208.

² H. İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, C. III, İstanbul, Kayihan Yayınları, 1992, s. 428; Ocak, **a.g.e.**, s. 159.

³ Büveyhîler'in son devrinde yaşayan Türk kumandanı hakkında bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Besâsîri", **DİA**, C. V, s. 528-529.

Abbasîler'in davetini kabul eden Tuğrul Bey'in gelişiyle Arslan Besâsîri, Hille ve oradan da Rahbe'ye çekilmiştir. Bağdad'da bulunan Büveyhîler emrindeki Türklerle yapılan askerî mücadeleyi Tuğrul Bey'in askerlerinin kazanmasıyla birlikte Selçuklular Büveyhî Devleti'nin hâkimiyetine son vermiş oldular. Böylece Sünnî dünyanın halifesi, Sünnî bir güç tarafından Şîî baskısından kurtarıldı ve hutbelerde de Tuğrul Bey'in adı halife ile birlikte okunmaya başlandı.⁴

Selçuklular, Şîilik konusunda son derece duyarlı olduklarından Şîilerle olan mücadele Tuğrul Bey'den sonra yerine geçen Alp Arslan döneminde de devam etmişti. Bâtînîler'in her türlü propaganda faaliyetleri devlet yöneticilerinin anında dikkatini çekmişti. Fakat Sultan Alp Arslan döneminde devletin istihbarat teşkilâtının bizzat Sultan'ın emriyle dağıtılması devlet adına bir talihsizlik, Bâtînîler adına da bir şans olmuştur. Yeterince takip edilemeyen Bâtînîler, Selçuklu ülkelerinde kökleşme imkanı bulmuşlardır.⁵

Sultan Alp Arslan'dan önceki hükümdarlar memleketin hiçbir tarafını casustan ve posta teşkilatından yoksun bırakmayarak ülkedeki tüm asilik olaylarından haberdar olurlardı. Sultan Alp Arslan ise tahta çıktığında veziri Nizâmü'l-Mülk'ün tavsiyelerine rağmen hafiyelik usulünün faydadan çok zarar getireceğini söylemiş ve bu işlere karşı nefretini gizlememiştir. Nizâmü'l-Mülk, hafiyelik teşkilâtının gereklerini belirtip haberciler nasbetmek hususunu Alp Arslan'a arzettiğinde Sultan, böyle bir memur tayinini istemediğini, dünyanın her şehrinde dostların da, düşmanların da bulunabileceğini, habercinin bir haberi getirdiği zaman kendisinin bir garezi varsa, dostu düşman, düşmanı da dost gösterebileceği gibi; düşmanların da gerekirse haberciyi para ile satın alabileceklerinden hafiyenin düşmandan daha fena olabileceğini söylemiştir.⁶ Böylece yollarda güvenliğin giderek azalması Bâtînîler'in işlerini de kolaylaştırmıştır.

⁴ Mehmet Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamani**, İstanbul, MEB Yayınları, 1976, s. 38-39; Erdoğan Merçil, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, 4. bsk., Ankara, TTK., 2000, s. 50-51; aynı yazar, "Besâsîri", s. 528; Ocak, **a.g.e.**, s. 174.

⁵ Ocak, **a.g.e.**, s. 217.

⁶ Bündârî, **Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra**, çev. Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 2. bsk., Ankara, TTK., 1999, s. 67; Fuad Köprülü, **Türkiye Tarihi**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1923, s. 174.

Bununla beraber bâtinî görüşlere sahip kimselerin faaliyetlerine ya da devlet kademesinde herhangi bir vazife üstlenmelerine asla müsaade edilmezdi. Sultan Alp Arslan bir Türk'ün veya bir emîrin herhangi bir râfızîyi huzuruna kabul ettiğini işittiği zaman onu şiddetle azarlardı. Sultan Alp Arslan zamanında hiçbir zerdüşün, hristiyanın, râfızînin bir Türk'ün huzuruna çıkmaya cüret ve cesaretleri yoktu. Bütün Türkler'in kethüdâlığı, memur ve zanaatkârları temiz Hanefî veya Şâfiî mezhebine mensup Horasanlı insanlardan olurdu. Hatta bir kimse kedhüdâlık, ferrâşlık veya rıkâb-dârlık için bir Türk'ün katına geldiği zaman: “Sen hangi şehirdensin; hangi vilayetindensin; hangi mezheptensin, hangi millettensin?” diye sorulduğunda eğer, Hanefî, Şâfiî veya Horasanlı, mezhebe teallük etmeyen Maverâünnehrli ise onu kabul ederlerdi. Eğer, o kişi: “Şîîyim; Kum, Kâşân, Ave, Sâve, Rey'denim” derse kabul etmezlerdi.⁷

Bâtinîlerin devlet içerisindeki durumuyla ilgili olarak Nizâmü'l-Mülk, Alp Arslan döneminde geçen şu dikkate değer hadiseyi de nakletmiştir: “Bir gün Alp Arslan'a önde gelen adamlarından Erdem'in maiyetinde Bâtinî mezhebinden birinin çalıştığını iletmişlerdi. Sultan Alp Arslan buna oldukça sinirlenerek Erdem'e: “Senin kâtibin olan Hurdâbe dedikleri o adamcağız, Bâtinî değil midir?” diye sorduğunda Erdem: “Ey bendelerinin efendisi, o bütün dünyada kim oluyor? Eğer kendisi hep zehir olsa, bu dergâhın sakinlerine ne zarar yapabilir?” dedi. Huzura getirilen kâtibin Sultan'a Bâtinî değil Şîî olduğunu söylemesi üzerine Alp Arslan: “Ey kötü adam, Rafızî mezhebi o kadar iyi midir ki, onu Bâtinî mezhebine kalkan yapıyorsun? Zira, her iki gruba da lanet olsun” diyerek kâtibi cezalandırarak kapı dışarı etti. Sonra yüzünü büyük topluluğa çevirerek: “Suç bu adamcağızın değildir, suç bir kötü mezhepli kendi hizmetine alan Erdem'indir. Ben defalarca sizlere söylemişimdir ki, sizler Horasanlı ve Maverâünnehrli Türklersiniz. Bu diyara yabancısınız; bu vilâyeti ben kılıçla ve zorla almışım. Irak ahalisi çoğunlukla, kötü mezhepli, kötü dinli, kötü

⁷ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, çev. Mehmet Altay Köymen, Ankara, TTK., 1999, s. 115; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu: Alp Arslan ve Zamanı*, C. III, 4. bsk., Ankara, TTK., 2001, s. 192.

itikatlı ve Deylem⁸ taraftarı olurlar. Türk ile Deylem arasındaki düşmanlık ve ihtilaf bugüne ait değildir. Aziz ve celil olan Allah, Deylemliler'e musallat oldukları için Türkleri yüceltmıştır. Aziz ve celil olan Allah'ın lütfu ile Türkler, temiz dinlidirler. Onlar (Deylemliler) boş şeyler (hevâ), bid'at (ile uğraşırlar) ve kötü mezheplidirler. Türkler (karşısında) aciz kaldıkları müddetçe, büyüklük taslarlar ve itaat gösterirler. Türklerin işlerinde zayıflık zuhur ederse, onlar kuvvet kazanırlar, Türkler'den öc almaya çalışırlar" demiştir.⁹

B- Nizâmiye Medreseleri'nin Açılması ve Açılış Günü

Yaşanan Olaylar

Şîî-İsmâîlî bir devlet olarak ortaya çıkan Fatımîler, Şîîlik hareketini ilmî esaslara bağlamak, dâîler (propagandacılar) yetiştirebilmek için "Dârü'l-Hikme"¹⁰ adı verilen eğitim kurumlarını kurmuşlardı. Bu kurumlarda yetişen İsmâîlî dâîleri sınır ötesi ülkelere giderek propaganda faaliyetlerini gerçekleştiriyorlar ve bunda da olumlu sonuçlar alıyorlardı.¹¹

Mısır'daki el-Ezher Camii ve medresesi de bu dönemde Şîî akîdesini en güçlü şekilde yaydıkları eğitim kurumuydu. Buradaki âlimler ve hocalar, Bâtınî öğretileri ileriye taşıyarak, Fâtımî egemenliği altında veya dışarıda, bu inancı benimsememiş olanlara bu öğretileri aktaracak dâîler yetiştiriyorlardı.¹²

Şîî propagandalarına karşı İslâm dünyasını korumayı hedefleyen Nizâmü'l-Mülk, Bâtınîlik hareketinin ileride Selçuklular için büyük tehlike yaratacağını sezerek Sünnîliğe düşman mezheplerle sadece silahlı değil ilmî ve fikrî mücadelenin de

⁸ İran'ın kuzeyinde Gîlân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden Hazar Denizi ile Kazvîn arasındaki dağlık bölge ve bu bölgede yaşayan kavmin adı. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Deylem", **DİA**, C. IX, s. 263-265.

⁹ Nizâmü'l-Mülk, **a.g.e.**, s. 116; Köymen, **Alp Arslan ve Zamanı**, C. III, s. 192-193.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Kaya, "Dârülhikme", **DİA**, C. VIII, s. 537-538.

¹¹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 207.

¹² Ahmed Ateş, "Gazzâlî'nin Bâtınîliğin Belini Kıran Delilleri, Kitâb Kavâsım al-Bâtınîya ", **AÜİFD**, C.III, sy. 1-2, Ankara, 1954, s. 24; Ahmet Ocak, "Nizâmiye Medreseleri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Malatya, 1993, s. 16-17; Lewis, **Haşîşîler**, s. 44-45; Hasan, **a.g.e.**, C. VI, s. 329-331; Öz, "İsmâîliyye Mezhebi", s. 606; Saîd Abdülfettâh Âşûr, "Ezher: Eğitim Öğretim", **DİA**, C. XII, s. 59.

gerekliliğini savundu.¹³ Bu amaçla Sultan Alp Arslan'ın desteği ve yardımlarıyla onun devrinde ve daha sonra Sultan Melikşah zamanında başta Bağdad olmak üzere, Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem, Horasan, Mâverâünnehr, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde “Nizâmiye Medreseleri”ni¹⁴ inşa ettirdi. Bağdad'daki Nizâmiye Medresesi'nin inşası Ebû Sa'd el-Kâşî vasıtasıyla Zilkâde 459/Eylül-Ekim 1067 yılında tamamlandı.¹⁵ Medreselerde Sünnîliğin sağlam temellere oturtulması için hiçbir masraftan kaçınılmadı. Hocalar ve öğrenciler için her türlü imkânlar hazırlandı. Bu medreselerde dönemin en şöhretli ilim ve din adamları dersler vererek, Sünnî akîdeyi koruyup güçlendirecek talebeleri yetiştirmeye gayret gösterdiler. Yetiştirilen talebeler de devletin en seçkin kadrolarında üstlerine düşen vazifeleri yerine getirdiler.

Bağdad Nizâmiye Medresesi'nin açılış günü medresede ilk dersini verecek olan Ebû İshak eş-Şîrâzî, söz vermiş olmasına rağmen medresede bulunamamıştır. Açılışa katılmak üzere yola çıktığında karşısına çıkan bir çocuğun, halktan zorla alınmış bir arazide inşa edilmiş olan medresede ders vermemesi gerektiği hakkında kendisini uyarması üzerine, medresede ders vermekten kaçınmıştır.¹⁶

Vezir Nizâmü'l-Mülk, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin ders vermediğini duyunca oldukça hiddetlenmiş, “bu medresenin kendisi için yaptırıldığını” söyleyerek durumu halifeye bildirmişti. Bunun üzerine halifenin Ebû İshak eş-Şîrâzî'ye: “Bizim Arap olmayanlarla olan durumumuzu biliyorsun, senin bu tutum ve davranışının beni sorumlu düşürmesinden endişe ederim” demesiyle, Ebû İshak eş-Şîrâzî, derslere

¹³ Nizâmü'l-Mülk'ün dinî politikası hakkında bkz. Syed Salman Nadvi, “Religious Policy of Nizâm Al-Mulk”, *al-ilm*, Vol. 4, Durban, 1984, p. 35-43; G. M. Kurpalidis, **Büyük Selçuklu Devleti'nin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s. 141; Seyfullah Kara, **Selçuklular'ın Dini Serüveni**, İstanbul, Şema Yayınları, 2006, s. 616-621.

¹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, “Nizâmiye Medresesi”, *DİA*, C. XXXIII, s. 188-191.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih**, çev. Abdülkerim Özaydın, C. X, İstanbul, Bahar Yayınları, 1987, s. 64; M. Asad Talas, **Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim**, çev. Sadık Cihan, Samsun, Etüt Yayınları, 2000; Kurpalidis, *a.g.e.*, s. 140; Ocak, “Nizâmiye Medreseleri”, s. 28; Özaydın, “Nizâmülmülk”, *DİA*, C. XXXIII, s. 195; aynı yazar, “Nizâmiye Medresesi”, s. 189.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 64; Zehebî, **el-İber fi haberî men gaber**, yay. M. S. Zağlun, C. II, Beyrut, 1985, s. 309.

girmeyi kabul etmiştir.¹⁷ Ebû İshak eş-Şîrâzî'ye yaklaşan çocuğun Nizâmiye Medreseleri'nin kendilerine yapacağı bütün kötülüğü önceden sezen ve bunu engellemek isteyen Bâtınîler tarafından gönderilmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimalin bir diğer gerekçesi de Bâtınîler'in yaptıkları komplo ve suikastlerde daha ziyade çocuklardan yararlanmış olmalarıdır.¹⁸

¹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân**, çev. Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", **Makaleler**, C. II, Ankara, Berikan Yayınları, 2005, s. 232.

¹⁸ Talas, **a.g.e.**, s. 42.

II. BÖLÜM

SULTAN MELİKŞAH DÖNEMİNDE BÂTİNÎLER İLE YAPILAN MÜCADELELER

A- Hasan Sabbâh'ın Bâtınîliğe Girişinden Alamut Kalesi'ni Ele Geçirilişine Kadar Yaşanan Gelişmeler

Sultan Melikşah dönemi Bâtınîler ile fikrî mücadelenin yanısıra uzun yıllar boyunca sürecek askerî mücadelenin de başladığı bir dönemdir. Özellikle Nizâmü'l-Mülk ile Hasan Sabbâh arasında yaşanan olaylar bu dönemde Bâtınîler'e karşı yürütülen siyaseti de belirlemiştir. Sultan Melikşah'ın ve veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Bâtınîlerle mücadelesine geçmeden önce Bâtınîler'in lideri Hasan Sabbâh'ın hayatından bahsetmek yerinde olacaktır.

Hasan Sabbâh, aslen Güney Yemen'de hüküm süren Himyerî krallarının soyuna mensup olduğunu iddia eder.¹ Onun Araplar'ın İran'daki ilk yerleşim merkezlerinden ve On İki İmam Şiîliğinin kalelerinden Kum² şehrinde h. 438-445/ m. 1046-1054 yılları arasında doğduğu rivayet edilir.³

Ailesinin göç etmesiyle çocukluğu ve eğitim hayatı Rey şehrinde geçmiştir. Hasan Sabbâh son derece zeki, yetenekli, okumaya meraklı olduğundan babası özellikle eğitimiyle yakından ilgilenerek değerli hocalardan dersler almasını sağlamıştır. Rivayete göre, Hasan Sabbâh, Nizâmü'l-Mülk ve Ömer Hayyâm bu

¹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 534; Kazvîni, **Târîh-i Güzîde**, yay. Abdülhüseyin Nevaî, Tahran, 1364, s. 517; Dozy, **a.g.e.**, s. 246; Köprülü, **a.g.e.**, s. 189; Özeydin, "Hasan Sabbâh", s. 347.

² Zagros sıradağlarının kuzeydoğu kolunun eteklerinde, Tahran'ın 150 km. güneybatısında bulunan Kum şehri için bkz. Marcel Bazin, "Kum", **DİA**, C. XXVI, s. 361-362.

³ Cüveynî, (**a.g.e.**, s. 534-535) Hasan Sabbâh'ın Rey şehrinde dünyaya geldiğini belirtmişse de, Lewis, (**Haşîşîler**, s. 56) Farhad Daftary, (**The Ismailis: Their History and Doctrines**, çev. Erdal Toprak, **İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2005, s. 475) ve Marshall G. S. Hodgson, (**The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ'îlîs Against the Islamic World**, Netherlands, Mouton & Co Publishers, 1955, p. 43) Hasan Sabbâh'ın doğumundan kısa süre sonra ailesinin Rey şehrine yerleştiğini belirtmektedir.

dönemde İmam Muvaffak Nîsâbü'rî'den beraber tahsil görmüşler ve üç samimi dost olmuşlardı. Hatta ileride içlerinden hangisi yüksek bir makama gelirse o makamı birbirleriyle paylaşacakları konusunda söz vermişlerdi. Yıllar sonra Nizâmü'l-Mülk içlerinden ilk olarak başarıyı yakalayıp vezirlik makamına gelince, Hasan Sabbâh ve Ömer Hayyâm onu ziyaret için İsfahân'a gelmişler, Nizâmü'l-Mülk, arkadaşlarını çok güzel karşılamış, onlara ikramda bulunmuş, sonra: “Bir arzunuz var mı?” diye sorunca, Ömer Hayyâm: “Bana Nîşâbü'rî'da bir maaş bağla ben de ölünceye kadar rahat geçineyim” cevabını vermiştir. Hasan Sabbâh ise aynı suali: “Ben dünya işleriyle uğraşmayı daha ziyade tercih ederim” şeklinde cevaplamıştır. Bunun üzerine Nizâmü'l-Mülk, Hasan Sabbâh'a idarî görevler vermiştir. Hasan Sabbâh ise vezir olmak istediğinden kendisine verilen görevlerle yetinmemiş her fırsatta Nizâmü'l-Mülk'ü kötülemeye başlamış, ona düşman olmuş ve karşılıklı çevrilen entrikalar Hasan Sabbâh'ın Sultan Melikşah tarafından saraydan kovulmasına kadar sürmüştür.⁴

Hasan Sabbâh, Nizâmü'l-Mülk ve Ömer Hayyâm'ın okul arkadaşlıkları gerek Reşîdüddin gibi bazı müelliflerce doğuda, gerekse Ömer Hayyâm'ın rubailerini İngilizce'ye çeviren Fitz Gerald sayesinde batıda, uzun süre tarih noksanlığı yüzünden kabul edilmişse de 408/1018'de doğan Nizâmü'l-Mülk'ün 438-445/1046-1054 arasında doğan Hasan Sabbâh'ın ve 517/1123'te ölen Ömer Hayyâm'ın eldeki tarihi verilere bakıldığında çocukluk arkadaşı olma ihtimali pek bulunmamakta üçü hakkında anlatılan hikayeler efsaneden öteye gidememektedir.⁵

Ataları gibi Şia'nın On İki İmam Kolu'na bağlı olan Hasan Sabbâh, küçük yaşlarda iken Rey civarında Fâtımîler adına Şîîliği gizli olarak yayan Emîre Zarrâb ve Ebû Necm Sirâc adlarındaki propagandacıardan etkilenererek Bâtînî mezhebine girdi. Hatta başta kuşkuyla yaklaşmış, bu mezhebe girmeyi istememiş ancak aşamalı bir şekilde önce tartışarak ardından kitaplar okuyup, inançları hakkında aydınlatılarak

⁴ Kazvîni, **a.g.e.**, s. 517; Devletşah-ı Semerkandî, **Tezkire-i Devletşah**, çev. Necati Lugal, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1977, s. 195-196; Dozy, **a.g.e.**, s. 247-248.

⁵ Harold Bowen, “The Sargudhast-i Sayyidna, the “Tale of the three schoolfellows and the Wasaya of the Nizâm al-Mulk”, **Journal of The Royal Asiatic Society**, vol. IV, London, 1931, pp. 773-774; İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, 1953, s. 129-130; Lewis, **Haşîşîler**, s. 58-59; Daftary, **İsmailîler**, s. 475-476; Özaydın, “Hasan Sabbâh”, s. 347.

Ca‘fer es-Sâdık’tan sonra İsmâil b. Ca‘fer es-Sâdık neslinin geçtiğine inananların arasına katılmıştır.⁶ Mezhebe katıldıktan kısa süre sonra 464/1072 yılı Ramazan’ında Rey’e ziyarete gelen İsfahân başdâisi Abdülmelik b. Attâş’ın⁷ dikkatini çekmişti. Yeteneklerini hemen fark ettiren Hasan Sabbâh dâilik naipliğine getirilmiş ve Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh’ın⁸ yanına gitmesi tavsiye edilmişti.

Hasan Sabbâh, 1076-1077 yılları arasında Mısır’a gitmek üzere yola çıktı. İsfahân ve Azerbaycan üzerinden geldiği Meyyâfârıkîn bölgesinde, katıldığı dinî tartışmalarda Sünnî ulemânın etkisini reddedip, imâmdan başkasının dinî yorumlar yapamayacağını söyleyince Sünnî kadı tarafından yöreden kovuldu. Dımaşk’a ulaştığında ise buradan Mısır’a giden karayolunun askeri müdahale için Türk askerlerince kesildiğini görünce deniz kıyısı istikametinde ilerleyerek 471/1078’de Kahire’ye ulaştı.⁹

Hasan Sabbâh, Mısır’da Halife Müstansır-Billâh ile görüşerek onun nezdinde davette bulunmaya başladı.¹⁰ Halife onu her ne kadar saygın bir kişi olarak kabul etmişse de yetkinliğinin ve yeteneklerinin de farkındaydı. Bu konuda önlem almak için Hasan Sabbâh’ı kendinden de uzak tutmuştu.¹¹ Hasan Sabbâh kısa süre sonra Mısır’da siyasî kargaşanın ortasında kaldı. İbnü’l-Esîr’in belirttiğine göre halifeye: “Senden sonra kim imam olacak?” diye sormuş halife de oğlu Nizâr’ı gösterince Hasan Sabbâh halifenin diğer oğlu Müsta’lî’ye karşı Nizâr’ın tarafını tutmaya

⁶ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 535; Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devri**, s. 129; Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 70.

⁷ İsmâilî hareketinin başdâisi Abdülmelik Attâş’ın faaliyet gösterdiği sahalar başta Kirman ve Azerbaycan civarındır. Horasan, Kûhistan, Irak çevresindeki etkisi kesin olarak bilinmemekle birlikte Selçuklu İmparatorluğu’nun birçok bölgesinde İsmâilî etkinliklerini canlandırmıştır. Bkz. Daftary, **İsmaililer**, s. 474. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Bernard Lewis, “Ibn Attash”, **EI²**, C. III, London, 1971, p. 725.

⁸ Hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, “Müstansır-Billâh el-Fâtımî”, **DİA**, C. XXXII, s. 119-121.

⁹ Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 46.

¹⁰ Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devri**, s. 129; Arif Tamir, **Tarihu’l-İsmâilîyye**, C. IV, London, Riyazü’r-Reis li’l-Kütüb ve’n-Neşr, 1991, s. 11-12; Özaydın, “Hasan Sabbâh”, s. 347.

¹¹ Dozy, **a.g.e.**, s. 249.

başlamıştır; ancak iç çekişmeler artınca Müsta’lî taraftarlarınca zarar görmemek için Mısır’ı terk etmek zorunda kalmış ve Fas’a yelken açan bir gemiye bindirilmiştir.¹²

Gemi denize açıldıktan kısa bir süre sonra şiddetli bir fırtınaya yakalanmıştı. Herkes korku ve telaş içindeyken Hasan Sabbâh sakin bir tavırla fırtınayı izlemiş, böylesine sakin olabilmesinin nedenini soran birine: “Bana hiçbir şey olmayacağına dair Mevlamız söz verdi” yanıtını vermişti. Birkaç dakika sonra fırtınanın dinmesi üzerine gemide bulunanlar Hasan Sabbâh’ın müridi olmuşlardı.¹³

Hasan Sabbâh, geminin Suriye’ye doğru sürüklenmesiyle Haleb’e, oradan da Bağdad ve Hûzistan üzerinden İsfahân’a ulaştı. Selçuklu iktidarının etkisinin, güçlü olarak hissedildiği Orta ve Batı İran şehirlerinde Bâtınîliği yaymaya çalışan Hasan Sabbâh, Deylem dâîliğine atanarak bir süre sonra İran’ın kuzeyindeki Gîlân, Mâzenderân ve özellikle dağlık Deylem bölgesine yöneldi. Bu bölge hem Selçuklu etkisinden uzakta kalıyordu hem de halkı Şîî ağırlıklıydı. Hasan Sabbâh özellikle Dâmğân taraflarından kendisine pek çok taraftar buldu. Artık etrafa dâîlerini gönderiyor halktan cahil, sağını solunu ayırt edemeyen kimselere kendini zahit biri olarak tanıtıyor, onlara yalanlar anlatıyordu.¹⁴ Onun çok geçmeden halkın zayıf ve güçsüzlerini doğru yoldan saptıracaklarını söyleyen Nizâmü’l-Mülk yakalanması için Rey Reisi Ebû Müslim’e emir verdi.¹⁵ Böylelikle daha Alamut Kalesi’ni ele geçirmesinden çok önce Nizâmü’l-Mülk yaklaşan tehlikeyi fark etmiş; ancak aldığı önlemler yetersiz kalmıştır.

Bu sırada Hasan Sabbâh, İsfahân’da gizlice Reis Ebu’l-Fazl’ın evinde saklanmıştı. Ebu’l-Fazl, kendisine hürmet gösterip sık sık sohbet ederken Reis’e: “Kendime iki taraftar bulsam, bu memleketin altını üstüne getiririm” dediği kaynaklarda geçmektedir. Bu sözler üzerine Hasan Sabbâh’ın ruhi bunalım geçirdiğini hatta aklını kaçırdığını düşünen Reis gizlice bildiği tedavi yöntemleriyle

¹² İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 261; Dozy, **a.g.e.**, s. 249-250; Ateş, “Gazzâlî’nin Bâtınîliğin Belini Kıran Delilleri”, s. 25.

¹³ Dozy, **a.g.e.**, s. 250.

¹⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-nihâye**, çev. Mehmet Keskin, **Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995, s. 310; Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 71.

¹⁵ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 260-261; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 537.

onu iyileştirmek üzere harekete geçti. Bu tür hastalıklara iyi gelen şerbetler, dimağı güçlendirici yiyecekler hazırlayıp önüne getirince Hasan Sabbâh, Ebu'l-Fazl'ın niyetini anlayarak İsfahân'dan ayrılmayı tercih etmiş ve artık kalıcı bir şekilde yerleşeceği yeni bir merkez aramaya başlamıştır.¹⁶ Ancak Cüveynî, Ebu'l-Fazl ile Hasan Sabbâh arasında geçen hadisenin bu şekilde son bulmadığını anlatmıştır. Yıllar sonra Reis Ebu'l-Fazl bir fırsatını bulup Alamut'a gelerek Hasan Sabbâh'a inananlar arasına katılmış; bir gün Hasan Sabbâh, ona dönerek: "Kimin aklını kaçırdığı belli oldu mu? Görüyorsun ki iki uygun dost buldum ve dediklerimi yaptım" deyince Ebu'l-Fazl, Hasan'ın ayaklarına kapanarak ondan af dilemiştir.¹⁷

B- Hasan Sabbâh'ın Alamut Kalesi'ni Ele Geçirışı

Hem davetini geniş kitlelere yaymak hem de Nizâmü'l-Mülk'ün adamlarınca yakalanmamak için güvenli müstâhkem bir mevki kurmak isteyen Hasan Sabbâh bunun için Kazvîn'in kuzeydoğusunda Rûdbâr vadisi yanında Elbruz dağları üzerinde kurulmuş olan Alamut Kalesi'ne¹⁸ yerleşmeyi uygun gördü. Rivayete göre kale Deylem krallarından biri tarafından inşa edilmişti. Kral ava çok düşkündü. Ava çıktığı bir gün kartallarından birini salıverip peşinden gitmiş kartalın bir kayalığa konduğunu görmüştü. Kral bu kayalık alanı müstâhkem bir mevzi olarak kabul ederek derhal buraya bir kale inşa edilmesini emretmişti.¹⁹ Daha sonra da kale "aluh amut" kelimelerinin birleşimi olan "kartal yuvası, kartal eğitimi" manasındaki Alamut adını almıştır.²⁰

Kaleyi Sultan Melikşah döneminde Alevî-i Mehdî isimli bir reis yönetmekteydi. Alamut'tan bazıları Bâtınîliğe meyledince kale reisi hepsini

¹⁶ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 542-543; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 517; Devletşah, **a.g.e.**, s. 197; Dozy, **a.g.e.**, s. 248-249.

¹⁷ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 543.

¹⁸ Alamut Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki V. Togan, "Alamut", **İA**, C. I, s. 289; Abdülkerim Özaydın "Alamut", **DİA**, C. II, s. 336-337.

¹⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, C. X, s. 260; Lewis, **Haşîşiler**, s. 63-64; Elbruz dağlarının merkezinde fevkalade korunaklı gayet sarp bir mevkiye bulunan ve dâî-i kebir diye bilinen kale Taberistan hâkimi Hasan b. Zeyd tarafından 246/860'da inşa edilmiştir. Bkz. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, **Hasan Bin Sabbâh**, İstanbul, Matbaa-i Ebüzziyâ, 1300, s. 9; Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devri**, s. 132.

²⁰ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 537; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 518.

uzaklaştırarak kalenin Sultan Melikşah'a ait olduğunu duyurmuştu. Dışarıdan hücumla alınması hemen hemen imkânsız olan kaleye Hasan Sabbâh, 6 Recep 483/4 Eylül 1090 Çarşamba günü gizlice sokuldu. Gerçek kimliğini saklayarak kalede yaşamaya başladı. Kısa süre sonra Alevî-î Mehdî Hasan Sabbâh'ın kim olduğunu öğrenince kaleden ayrılmak zorunda kaldı²¹ ve böylelikle Alamut'ta Hasan Sabbâh'ın liderliğinde Bâtınî hâkimiyeti başladı. Bununla beraber Alevî-î Mehdî'nin kalenin bedeli olarak 3000 dinar altın alarak kaleden ayrıldığı da rivayet edilir.²²

Hasan Sabbâh kaleyi ele geçirir geçirmez burayı merkezi bir üs haline getirmek için gerekenleri yapmaya başladı. Kalenin ambarlarını ve su kaynaklarını genişletti, duvarlarını güçlendirdi. Yalnızca kaleyle ilgilenmekle kalmayıp Alamut vadisinde de sulama sistemini mükemmelleştirip tarımsal üretimi arttırdı. Vadiye ağaçlar diktirdi.²³ Hasan Sabbâh Alamut'ta yaşadığı yaklaşık 35 sene zarfında sadece iki kere oturduğu evin bahçesine çıkmış onun dışında tüm vaktini evinde geçirmiştir.²⁴ Alamut'ta koyu sofı bir düzen içerisinde hataya yer vermeyen sert kanunlar koymuş ve titizlikle uygulamıştır. Örneğin Alamut'ta Hasan Sabbâh'ın başta bulunduğu dönemde hiç kimse açıktan şarap içmemiş hatta şarap küpünün yanına bile yanaşmamış, müzikle, eğlenceyle ilgilenmemiştir. Oğlu Muhammed bile şarap içmekle suçlandığı için emri üzerine derhal öldürülmüştü.²⁵

²¹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 537-538; Ocak, **a.g.e.**, s. 218-219.

²² İbn İsfendiyâr, **Târîh-i Taberistân**, İng. çev. Edward G. Browne, **An Abridged Translation of History of Tabaristân**, Leiden, 1905, s. 240; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 537-538; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 519; Ebu'l-Fidâ, **el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer**, yay. Edib Arif ez-Zeyyin, C. IV, Beyrut, 1956-1961, s. 200; Hodgson, **The Order of Assassins**, pp. 49-50; aynı yazar, "The Ismaili State", **The Cambridge History of Iran**, ed. by. J. A. Boyle, vol. V, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, p. 430; Nasrullah Felsefî, "Erbau Resâil tarihîyye min selâseti ricâlin kibâr", **ed-Dirâsetü'l-Edebiyye**, C. VII/3-4, Beyrut, 1965, s. 279-280; Daftary, **İsmailîler**, s. 479; İbnü'l-Esîr, (**a.g.e.** C. X, s. 261) Hasan Sabbâh'ın işini sağlama bağlayınca kale reisinin yanına gidip: "Bu kaleyi terk et" dediğini Alevî'nin şaka yaptığını sanarak güldüğünü ve bunun üzerine Dâmgân'a sürüldüğünü, Hasan Sabbâh'ın da parasını verip kaleyi ele geçirdiğini belirtmiştir.

²³ Daftary, **İsmailîler**, s. 480.

²⁴ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 540; E. Tevfik, **a.g.e.**, s. 29; Lewis, **Haşîşîler**, s. 65; Daftary, **İsmailîler**, s. 513.

²⁵ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 545.

C- Hasan Sabbâh'ın Yeni Davet'i (ed-da'vetû'l-cedîde) ve Kurduğu Fedâî Teşkilatı

Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu Nizâr'ın ve soyunun imâmetini savunan Hasan Sabbâh, Fâtımîler'in, bâtınî anlayışının doktrin, teşkilat yapısı, propaganda usullerinde bir takım değişiklikler yaparak “ed-da'vetû'l-cedîde” (yeni davet, yeni propaganda) adı verilen Nizarî İsmâîlî/Bâtınîlik hareketine öncülük etmiştir. Bu davet ile Hasan Sabbâh Bâtınîliğe yeni bir kimlik kazandırmış, bu kimlik doğrultusunda Bâtınîliği daha çok siyasî bir düzene dönüştürmüştür. Hasan Sabbâh ilk Nizarîler'in tâlim öğretilerini, mezhebe getirdiği yenilikleri, karşısındaki ikna eden delillerini “**el-Fusûsu'l-Erba'a**” adını verdiği bir risalede toplamış ve buradaki bilgiler Şehristânî'nin Farsça'dan tercümeleriyle günümüze ulaşmıştır.²⁶

Birinci bölüm Allah'ın nasıl bilineceği meselesidir. Bu meselenin açıklanması için öncelikle şu iki hususun ortaya konması gerekir. Allah, ya bir öğreticinin öğretmesine muhtaç olarak değil sadece akıl ve düşünceyle bilinecek; ya da akıl ve düşünce ile değil bir öğreticiyle bilinecektir. Birinci görüş kabul edilirse başkasının aklını ve düşüncesini inkâr etme yetkisi bulunmamaktadır: Eğer inkâr edilirse bu öğretme (tâlim) anlamına gelir çünkü inkâr da bir tâlimdir. İnkâr edenin başkasına ihtiyaç duyduğuna delil teşkil etmektedir. İnsan bir görüş beyan ederse yine iki durum kaçınılmazdır. Bu görüş ya kişinin kendisine aittir ya da kişi başkasına ait bir görüşü dile getirmiştir.²⁷

İkinci fasılda: “Bir öğreticiye ihtiyaç sabit olunca, mutlak olarak her öğretici uygun mudur, yoksa bir sadık öğreticiye mi ihtiyaç vardır?” hususu tartışılır. Eğer her öğretici uygun olur derse, o kimsenin hasmı olan öğreticiyi inkârı câiz olmaz. Eğer inkâr ederse yetkili ve güvenilir (sadık), hata ve yanlış yapması mümkün olmayan bir

²⁶ **el-Fusûsu'l-Erba'a** hakkında bilgi için bkz. Şehristânî, **a.g.e.**, s. 196-198; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 50; Ateş, “Gazzâlî'nin Bâtınîliğin Belini Kıran Delilleri”, s. 25-26; Daftary, **İsmîlîler**, s. 516.

²⁷ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 538.

öğreticiyi kabulleneceği ortaya çıkar.²⁸ Hasan Sabbâh böylelikle, Allah'ı bilmenin, dinî gerçekleri öğrenmenin akıl ve düşünce ile değil ancak bir öğreticiyle olabileceğini belirterek mezhebin eğitim ve öğretime açılan bütün kapılarını kapamıştır.²⁹

Üçüncü fasılda tartışılan ise: “Sadık bir öğreticiye olan ihtiyaç kesinleşince öğretici tanınıp, üstünlüğünü ortaya koyunca öğrenmek mi gereklidir yoksa doğruluğunu tespit etmeksizin her öğreticiden öğrenmek mi gerekir?” hususudur. Bir yola koyulurken kişiye önce arkadaş sonra yol gerekir. Bütün bunlar neticesinde insanların iki fırka oldukları anlaşılır. İlki, Allah'ın bilinmesinde sadık bir öğreticiye muhtaç olanlardır ki o öğretici bilindikten sonra ondan ilim öğrenilmesi gerekir. İkincisi ise Allah'ın herhangi bir âlim vasıtasıyla bilinebileceğini söyleyenlerdir ve bunlar dördüncü faslı oluşturmaktadır. Böylelikle öğreticinin yani Ma'sum İmâm'ın kendinden başka bir kanıtı ihtiyacı olmadığını, bizzat varlığıyla, insanların akıl yürütme yoluyla farkına vardıkları ihtiyaçlarını doyurmakta yeterli olacağı vurgulanmıştır. Âlemde hak ve batılın bulunduğu da temas ederek, hakkın alametinin birlik (vahdet), batılın alametinin ise çokluk (kesret) olduğunu, insanların sadece kendi akılları ve düşünceleri ile hareket ederlerse ayrı ayrı sonuçlara vararak çokluğa düşeceklerini ancak Ma'sûm İmâm'ın öğretmesine başvurulduğunda birliğin sağlanacağını, öğretmenin (tâlim) cemaatle beraber olduğunu, cemaatin de imamla birlikte bulunduğunu ifade etmiştir.³⁰

Hasan Sabbâh, Kur'an ve hadislerin zahirlerinin kıymeti olmadığını savunarak te'vil yoluyla Kur'an ayetlerini Nizarîler'in siyasî görüşlerine uygun olarak yorumlamaya ve fikirlerini yaymaya başladı. Hasan Sabbâh Nizarî daveti teşkilâtında, Büyük Üstad, Şeyh'ül-Cebel (dağın şeyhi), Reisü'd-Da've (davet reisi), Mevlana, Efendimiz, Seyyidünâ gibi ünvanları kullanarak, dâîleri tayin ediyor, kendine özgü kurallarını koyup bunların uygulanmasını sağlıyordu.³¹ Ona yardımcı olarak Hüseyin

²⁸ Şehristânî, **a.g.e.**, s. 196.

²⁹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 538.

³⁰ Şehristânî, **a.g.e.**, s. 197.

³¹ Dozy, **a.g.e.**, s. 251; H. İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, C. IV, 3. bsk., İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1992, s. 330.

Kâinî, Ebû Tahir gibi çok güvendiği büyük dâîleri ve bunlardan aldıkları emirleri uygulayan dâîleri bulunmaktaydı. Hasan Sabbâh, dâî olacak kişinin, halkı kandırarak kendi mezheplerine çekebilmesi için çok kurnaz ve zeki olmasını şart koşmuştu. Dâî, insanları kolayca inançlarından şüpheyi düşürebilmeli ve onlara istediği fikri kabul ettirebilmeliydi.³²

Bâtınîlik teşkilâtını dâîlerden sonra imama bağlı refikler (dostlar) ve fedâîler³³ oluşturmaktaydı. Fedâîler; sivil ve devlet erkânı kişileri tehdit etmek ya da hançerle gerçekleştirdikleri suikast sonucu ortadan kaldırmakta kullandıkları, küçük yaştan itibaren eğitim alan, mezhepleri uğruna aldıkları her emri yerine getirmeye hazır gençlerdir. Bu gençlerden sonra da mezhebi koruyan diğer davet mensupları ve davete katılan halk Nizârî Bâtınî teşkilâtını oluşturmaktaydı.

Hasan Sabbâh fedâîlerin hançerle suikast işlemlerini Bâtınîliğin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Hatta Batılılar “assassins/katiller” kelimesini fedâîlere gönderme yaparak kullanmışlardır.³⁴ Ancak Selçuklu düzenini yıkmak istedikleri halde hançerle uyguladıkları suikast girişimlerinde doğrudan Selçuklu hanedanına yöneldiklerini söylemek mümkün değildir. Çünkü Bâtınîler’in hançerle gerçekleştirecekleri bu tür bir eylem tüm Selçuklu halkının tepkisini çekebilirdi.³⁵

Rivayetlere göre; seçilen cahil fedâîlere Hasan Sabbâh haşîş çektirerek zihinlerini bulandırıyor, sonra da Ehl-i Beyt mensuplarının mâruz kaldığı zulümleri anlatıp içlerini intikam hisleriyle doldurarak, onları Nizârî-İsmâîlî³⁶ imâmı uğrunda canlarını feda etmeye şartlandırıyordu.³⁷ Cennette kendilerini bekleyen mutluluğun bir örneğini önceden tatmaları için çektikleri haşîşle uyuşturuldukları için Bâtınîlere

³² Hasan, *a.g.e.*, C. IV, s. 331.

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, “Fidâî”, *DİA*, C. XIII, s. 53.

³⁴ Dozy, *a.g.e.*, s. 251; Köprülü, *a.g.e.*, s. 188-189; M. Şerefeddin, “Fatımiler ve Hasan Sabbâh”, *DİFM*, C. I/4, İstanbul, 1926, s. 34; Ocak, *a.g.e.*, s. 227; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, çev. Yıldız Moran, 3. bsk., İstanbul, E Yayınları, 1994, s. 62; Özeydin, “Hasan Sabbâh”, s. 348; “Assassins” sözcüğü Haçlıları öldüren manasında da kullanılmıştır. Bkz. Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2005, s. 105.

³⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 209; Ocak, *a.g.e.*, s. 225.

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Nizâriyye”, *DİA*, C. XXXIII, s. 200-201.

³⁷ Yazıcı, “Fidâî”, s. 53.

“Haşşâşîn, Haşîşîyye” de denilmekteydi.³⁸ Bal, ceviz, haşîştten oluşan özel karışımdan yedirilen ya da içirilen fedâîler kendilerinden geçerek hayallere dalarlar, çeşitli güzellikler içerisinde bir süre tutulduktan sonra dinî vazife olarak verilen suikastlerini gerçekleştirirlerse bu cennet bahçelerinde en güzel şekilde ağırLANacaklarına inandırılırlardı.³⁹

Marco Polo’nun aktardıklarına göre: “Şeyh, çok büyük iki dağın arasındaki görkemli bir vadide oturuyordu. Hiç görülmemiş genişlikte ve güzellikte bir bahçe yaptırmıştı. Burada dünyanın tüm çiçek ve meyvelerinden, bitkilerinden ve bulabildiği ağaçlardan bolca vardı. Hiç kimsenin görmediği kadar güzel evler ve saraylarda dünyanın en güzel hanımları ve genç kızları yaşıyordu. Bunlar her türlü enstrümanı çalmayı, ahenkle şarkı söylemeyi gayet iyi biliyorlardı. Şeyh, adamlarına bu bahçenin cennet olduğunu anlatıyordu.”

“Şeyh, bu dağın sakinlerinin, on iki ile yirmi yaş arasındaki tüm oğlan çocuklarını yakınında, sarayında tutuyordu; Kimi zaman kendisine savaş açan ya da düşmanı olan bir beyi ortadan kaldırmayı dilediğinde, bu gençlerden bazılarını gizli cennete koyuyor, onlara içecek içki veriyor ve onlar da içer içmez hemen uyuklamaya başlıyorlardı. Bahçeye taşınan gençler uyanıp da kendilerini bu kadar harikulade bir yerde bulduklarında Şeyhin her istediğini yapmaya hazır hale geliyorlardı. Şeyh, cennette bulunmuş olan genç delikanlılardan çoğunu, civar bölgelerde çok uzak olmayan bir mesafeye gönderir ve onlardan tarif ettiği falanca adamı öldürmelerini isterdi. Bunun üzerine gençler anında giderler ve efendilerinin söylediğini yaparlardı. Bu işten sıyrılanlar ya saraya geri dönerler ya da katledilirlerdi. Bazıları suikasti gerçekleştirdikten sonra yakalanırdı ve yakalananlar, kısa süre sonra cennette olacaklarını düşünerek ölmekten başka bir şey dilemezlerdi.”⁴⁰

³⁸ Tudelalı Benjamin-Ratisbonlu Petachia, **Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001, s. 45; Dozy, **a.g.e.**, s. 252; Cahen, **a.g.e.**, s. 62; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 210; Ocak, **a.g.e.**, s. 21.

³⁹ Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 71-72; P. K. Hitti, **a.g.e.**, s. 689-690; Yazıcı, “Fidâî”, s. 53; Fığlalı, **a.g.e.**, s. 149; Ocak, **a.g.e.**, s. 226.

⁴⁰ Marco Polo, **Dünya’nın Hikaye Edilişi: Harikalar Kitabı**, çev. Işık Ergüden, C. I, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003, s. 118-121. Marco Polo 1271 yılından sonra yani Nizarîler’e Hülâgû tarafından son verildikten yaklaşık on beş yıl sonra seyahatine çıkmıştır. Bu da anlattıklarının doğruluğundan şüphe edilmesine yol açmıştır.

Dozy ise bu hadiseyi şöyle nakletmiştir: “Büyük Üstad veya Büyük Davetçi “fedâî” olarak kabul edilmeyi hak ettiği düşünülen genci yemeğe davet eder. Haşhaşın tohum ve yapraklarından çiğnetir ve ya bunlardan yapılmış bir içeceği vererek sarhoş ederdi. Esrarın etkisine giren genç Alamut’taki cennet benzeri bahçeye götürülürdü. Bahçede gül dallarından çardaklar, çinilerle kaplı köşkler, ipek halılar, geleceğin fedâîsine şarap sunan güzel kızlar bulunurdu. Bunlarla kendinden geçen genç sonunda akli çelinerek cinayet işlemeye hazır hale getirilirdi.”⁴¹

Fedâîlerinin kendisine ne kadar bağlı olduklarını Hasan Sabbâh şu sözleriyle açıklamıştır: “Bunların hayatı benim iki dudağım arasındadır. Her ne vakit ağzımdan “öleceksin” kelimesi çıkacak olsa muhatabım o anda kendini öldürmeyi vazife bilir.”⁴²

Eylemlerini titizlikle yerine getiren fedâîler kurbanlarını ortadan kaldırdıktan sonra çok nadir olarak yaşarlardı. Çünkü fedâîler gerek İran gerek Suriye çevresinde işledikleri cinayetlerin tümünde işlerini kolaylaştıracak ve canlarını kurtarmalarını sağlayacak hiçbir şeye başvurmamışlardır.⁴³

Onlar kurbanlarını tek suikast aletleri olan hançerle özellikle kalabalık içinde öldürmeyi tercih ederler ve kendileri de genellikle hemen yakalanarak aynı yerde öldürülürdü. Fedâîlerin anneleri çocuklarının işledikleri cinayetten sonra sağ-salim eve dönmelerinden büyük üzüntü duyar ve onların cennete gitmekten mahrum kaldıklarına inanırlardı. Genellikle Müslüman bir devlet adamına Cuma günü öğle saati camide veya mescitte namaz kılan cemaatin gözü önünde; bir Hristiyan kontuna ise onların kutsal günleri olan Pazar günü suikast düzenlemeyi tercih ederlerdi.⁴⁴

⁴¹ Dozy, **a.g.e.**, s. 251-252.

⁴² E. Tevfik, **a.g.e.**, s. 33.

⁴³ Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 114; Lewis, **Haşîşîler**, s. 182.

⁴⁴ Hasan, **a.g.e.**, C. V, s. 336; Amin Maalof, **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. bsk., İstanbul, Telos Yayınları, 1998, s. 139; Yazıcı, “Fidâî”, s. 153.

Bâtînîler bu şekilde yürüttükleri eylemlerine Sultan Melikşah döneminden itibaren başlayarak gerek Selçuklu gerek Haçlı devlet adamları arasında tedirginliğe yol açarak toplum düzenini bozmaya çalışmışlardır.

Nizarî dâîleri, halkı kendi mezheplerine sokmak için gizlilik içinde bazı bâtinî düşüncelerini de yaymaya başladılar. Bu davet usullerini şu şekilde açıklayabiliriz.⁴⁵

Teferrüs: Propagandacı kendi inancına davet edeceği kimseyi iyi seçmeli onun psikolojisini anlamalıdır. Etki altına alamayacağı kişilere Bâtînîyye'den bahsetmemelidir. Hatta dâîlere: “İçinde ışık olan evde konuşmayınız. Yani kelâm ilmini ve kıyas yollarını bilenlerin yanında hiçbir şeyden bahsetmeyiniz ve çorak araziye tohum saçmayınız” şeklinde tavsiyeler verilirdi.⁴⁶ Dâî bu şekilde aldatılabilecek ve saptırılacak kimse ile aldatılamayacak olanı ayırt edebilmeli, herkese karşı aynı metodu kullanmamalıydı.

Te'nîs: Propagandacı mezhebe çağıracağı kişiyle önce dostluk kurmalı, ona güven vermeli, onların hoşlanacağı gönül alıcı sözler söylemelidir. Çok dindar görünerek etkiledikleri kişiye bir süre sonra benimsediği dinî inançlarının yorumunu sorarak onu şüpheyne düşürmelidir.

Teşkîk: Davet edilmekte olan şahısın sorduğu sorulara “Bunun bilgisi imamdadır” denilerek Kur'an'ın zâhiri olamayacağına inandırılır, dâî de akılsız kişileri şüpheyne düşürücü sorular sorarak müridin kalbine ulaşarak inançlarını sarsar.

Ta'lîk: Teşkîk (şüpheyne düşürme) ile inancı sarsılan kişi sorularının cevaplanması için bir süre kendi haline bırakılır. Bu sürede o kişinin ruhi durumuna göre yeni tedbirler alınır.

⁴⁵ Bâtînîliğe davet usulleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gazzâlî, **Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye**, s. 13-19; Bağdâdî, **a.g.e.**, s. 230-241; Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 85-88; Çubukçu, **Gazzâlî ve Bâtînilik**, s. 46-49; Hasan, **a.g.e.**, C. V, s. 332-333; Ateş, “Bâtîniye”, s. 341-342; İlhan, “Bâtîniyye”, s. 193.

⁴⁶ Ateş, “Bâtîniye”, s. 341.

Rabt: Rabt (bağlılık) müridin te'vil isteğini merakta bırakmakla gerçekleşir. Dâî, müridin samimi olduğuna inanırsa sırlarını açıklayacağını söyleyerek ona gizlilik yemini ettirir.

Tedlîs: Bu aşamada dâî mezhebin sırlarını birdenbire değil yavaş yavaş açıklamaya başlar. Yalanlara başvurarak mezhebi olduğundan çok farklı gösterir.

Te'sîs: Dâî yapmış olduğu telkinlerin kişide iyice yerleşmesini sağlar. Bâtının gerçek mana olduğunu ifade ederek delillerini kesinleştirmeye çalışır.

Hal': Davete çağırılan kişi Ehl-i Sünnet mezhebinden ayrılmaya çağırılır, ibadetlerin gereksiz olduğu konusunda telkin edilir.

İnsilâh: Kişi bütün telkinlere aldanarak artık tam bir bâtinî olur; namaz, oruç gibi dinî amelleri kaldırılır.

İbnü'l-Cevzî, bu davet usullerinin şu şekilde uygulandığını belirtmiştir: “Bu kimselerin insanları kandırmak için birçok hileleri vardır. Kandırabilecekleri şahsa bakarlardı. Eğer zühde meyleden bir tipse ona emanetten, doğruluktan ve nefsanî arzuları terk etmekten bahsederlerdi. Başıboşluğa meyleden bir tipse ona ibadetin mantıksız olduğundan takvanın ahmaklık olduğundan bahsederlerdi ve asıl akıllılığın böyle fani bir dünyanın zevkine tabi olmak olduğunu söylerlerdi. Her mezhebin yanında o mezhebe uygun şeyleri söylüyorlar, sonra da inandığı şeylerde o kişiyi şüpheyne düşürüyorlardı. Onlara ya ahmak adamlar ve ya Mecusîler'in çocukları icabet ediyor, sözlerini kabul ediyordu. Daha çok da İslâm davetinin gelmesi ile atalarının devleti yıkılan kimseler kabul ediyorlardı. Egemenliğe meyleden ve fakir olanlar da maddî destekle kandırılıp, saptırılıyorlardı...”⁴⁷

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblis**, s. 153-154.

D- Sultan Melikşah Döneminde Bâtınîler'in Ele Geçirdiği Diğer Kaleler

Hasan Sabbâh, Selçuklular'dan ve İran'daki diğer yabancı hâkimiyetlerden nefret ediyordu. "Selçuklu Sultanı basit cahil bir Türk'tür ve Türkler insan değil, Âdem'den gelen cinlerdir"⁴⁸ diyerek Alamut'un zaptından sonra teşkilâtlanmaya ve bölgedeki diğer kaleleri⁴⁹ de ele geçirerek Selçuklu etkisini kırmaya çalışmıştır. İbnü'l-Esîr'e göre Bâtınîler'in ilk ele geçirdikleri kale Kâin⁵⁰ Kalesi'dir. Kalenin valisi de Bâtınî olduğu için Bâtınîler onun yanında toplanıp, güçlenmişlerdi. Çok geçmeden şehrin reisi, adamları ve Bâtınîler Kirman'dan geçip Kâin'e doğru ilerleyen bir kafiyele saldırmışlar, bir kişi hariç kafiyeledeki şahısların hepsini öldürmüşlerdi. Kurtulan kişi Kâin'e gidip ve hadiseyi halka anlattığında Şehirliler Bâtınîlerle savaşmak üzere yola çıkmışlar fakat onları yenemeyip teslim olmak zorunda kalmışlardı.⁵¹ Bu olay İbnü'l-Esîr'in belirttiğine göre Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesinden öncedir ve Bâtınîler'in tehlike saçmaya, yağmalama yapmaya, adam öldürmeye Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesinden çok daha önce başladıklarını da göstermektedir.

Hasan Sabbâh daha sonra, Sultan Melikşah'ın yakın bir dostuna ait olan Deylem yakınlarındaki Ruznâz kalesini 1200 dinara satın aldı.⁵² Onların ele geçirdikleri bir diğer kale Alamut'un yakınlarındaki Şah-rûd nehrinin ötesinde Rûdbâr'dı. Bu kale daha sonra Bâtınî davetinin önemli merkezlerinden biri oldu.⁵³

Bâtınîler'in ele geçirdiği yerler arasında Kûhistan'ın bir bölümü de bulunmaktaydı. Bölge barındırdığı Şîî potansiyeliyle Hasan Sabbâh'ın öncelikli hedefleri arasındaydı. Hasan Sabbâh Alamut Kalesi'ni ele geçirmesinde de yardımları

⁴⁸ Farhad Daftary, *Ismailis in Medieval Muslim Societies*, London, I. B. Tauris Publishers, 2005, p. 130.

⁴⁹ Bâtınîler'in ele geçirdiği kaleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Willey, *Eagle's Nest: Ismaili Castles in Iran and Syria*, London, I. B. Tauris Publishers, 2005.

⁵⁰ Kûhistan bölgesinde bulunan kale hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Willey, *a.g.e.*, pp. 171-177.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 258; Hasan, *a.g.e.*, C. V, s. 326.

⁵² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, C. IX, Haydarabad, 1359, s. 121.

⁵³ Lewis, *Haşîşîler*, s. 65; Ocak, *a.g.e.*, s. 219.

bulunan dâî Hüseyin Kâinî'yi bu bölgede davetini yaymakla görevlendirdi. Bölgede Sâmâniler devrinde Horasan emîrleri olan Simcûrîler'in bir kısmı yaşamaktaydı. Simcûrîler'in soyundan el-Münevver, halk ve ileri gelenler tarafından reis kabul edilmişti. Şehir valisi olarak atanan bir Selçuklu kumandanı halka zulüm ve eziyet etmeye başlayıp el-Münevver'in kız kardeşini zorla almak isteyince el-Münevver öncülüğündeki halk Bâtınîler'e sığınmaya başladı.⁵⁴ Bölgedeki bir kasabaya yerleşmiş olan Hüseyin Kâinî bu durumdan en iyi şekilde yararlanarak halkın isyanını destekledi böylece kısa sürede Kûhistan ile ona bağlı Hur, Tabes, Zevzen, Tûn, Hûsef ve diğer önemli yerleşim birimleri Bâtınîlerce ele geçirilmiş oldu.⁵⁵

Bâtınîler'in 484/1092 yılında zapt ettiği kalelerden biri de Ebher yakınındaki Vesnemkûh kalesiydi. Melikşah'ın Emîr Üner'e ikta ettiği Halâdhân Kalesi de yine Bâtınîler tarafından ele geçirildi.⁵⁶ Hasan Sabbâh, Sultan Melikşah'a rağmen bu kalelerin alınmasıyla saltanat merkezinin yakınında siyasî bir teşekkül oluşturmakla kalmamış; uğrunda canlarını feda edebilecek askerî bir güç de oluşturarak servet ve güç sahibi olmuştur. Alamut merkez olmak üzere büyüklü küçüklü yaklaşık elli kadar kale ile hâkimiyet sahasını giderek genişletmiştir.⁵⁷

E- Sultan Melikşah'ın Bâtınîler'e Bakışı ve Onlara Karşı Aldığı Tedbirler

İbnü'l-Cevzî, Sultan Melikşah'ın başlangıçta Bâtınî fikirlerden etkilendiğini belirtmiştir. Onun Ebû'l-Vefa b. Ukayl'den aktardıklarına göre Sultan Melikşah'a yakın olan vaiz el-Cürcanî, Sultan'ın inancının Bâtınîlikle bozulduğunu Ebû'l-Vefa'ya gizlice söylemişti. Hattâ Sultan: “Tanrı nedir, Tanrı diyerek ne demek istiyorsunuz?” demeye başlamıştı. Ebû'l-Vefa'nın Tanrı'nın varlığı, ruh ve akıl ilişkisi ve Bâtınîler'in düşüncelerinin ne kadar yanlış olduğu hakkındaki sözlerinin

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 261.

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 261; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 540; Lewis, **Haşîşîler**, s. 67; Sergey Grigoreviç Agacanov, **Selçuklular**, çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s. 183; Daftary, **İsmaililer**, s. 481.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 261-262.

⁵⁷ Abdülkadir Yuvalı, “Selçuklular Zamanında Bâtınîler'in Faaliyetleri”, **Fırat Üniversitesi Dergisi**, C. III, sy. 2, Elazığ, 1989, s. 292-293.

vaiz Cürcanî tarafından kendisine aktarılmasıyla, Sultan Melikşah duygulanmış, onları lanetleyerek kendisine anlatılanlar sayesinde gerçek yüzlerinin farkına vardığını söylemiştir.⁵⁸

Sultan Melikşah daha sonra kendisinden sonra da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu uzun süre meşgul eden Bâtınîlik ile mücadeleyi bir devlet politikası haline getirdi. Rûdbâr ve Alamut bölgesinden sorumlu emîri Yoruntaş'ı 1091'de Alamut ve civar kaleleri ele geçirmek üzere görevlendirdi.⁵⁹ Sultan Melikşah'ın aldığı bu önlem sadece bölgesinin sükûnetini sağlamakla görevli ikta sahibi bir emîri göndermek olarak değil; başarılı bir şekilde Bâtınîlerle mücadele edecek bir kumandanı göndermek olarak düşünülürse yeterli bir tedbir olmuştur Çünkü Emîr Yoruntaş Alamut Kalesi'ni başarılı bir şekilde muhasara etmiş, Hasan Sabbâh'ın davetini benimseyenleri öldürmüş, mallarını yağmalamış, civar kaleleri de takip altına almıştır.

Emîr Yoruntaş'ın saldırıları karşısında Alamut'ta yeterli erzak biriktirilmediğinden içeride bulunan kale halkı yiyecek sıkıntısı çekmeye başladı. İçlerinden ümitsiz bir halde kaleyi birkaç süvariye bırakıp göç etmeye niyetlenenler oldu. Bunun üzerine Hasan Sabbâh cesaretlendirici sözlerle kale halkını sakinleştirerek mukavemeti sağlamaya çalıştı. Halife Müstansır'dan kaleyi terk etmemeleri gerektiği, imanla savaşıldığı takdirde yakında başarıya (ikbâl) kavuşacakları konusunda emir aldığını söyledi. Bu yalan kale halkına dayanma gücü vererek onların insanüstü bir biçimde direnmelerini sağladı. Hatta bu direnişten sonra Alamut "Beldetü'l-İkbâl" adıyla anılır oldu.⁶⁰ Kalenin düşmesine çok az kalmışken Emîr Yoruntaş'ın eceliyle aniden ölümü durumu tamamen Bâtınîler'in lehine çevirdi.

⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem**, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", **Makaleler**, C. II, Ankara, Berikan Yayınları, 2005, s. 603-604.

⁵⁹ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 540; Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devri**, s. 133; Ocak, **a.g.e.**, s. 219; Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", **DİA**, C. XXIX, s. 56.

⁶⁰ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 540; Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devri**, s. 133; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 212; Çağatay-Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, s. 72; Özaydın, "Hasan Sabbâh", s. 347.

Kaleden muhasaranın kaldırılmasıyla Selçuklu güçlerinin tüm emekleri boşa çıktı ve Hasan Sabbâh'da Bâtînlîği yayma faaliyetlerini hızlandırdı.

Emîr Yoruntaş'ın ölümünden sonra Bâtînîler'in faaliyetleri iyice artmış, kendilerine katılan yeni taraftarlarıyla özellikle Kûhistan ve Rûdbâr bölgesinde giderek güçlenmeye başlamışlardı. Sultan Melikşah bu defa Kûhistan tarafındaki kaleleri ele geçirmekle meşgul olan dâî Hüseyin Kâînî'yi yakalamak üzere bu bölgeye Emîr Koltaş'ı, Alamut'ta bulunan Hasan Sabbâh'ı yakalamak üzere ise Emîr Arslantaş'ı görevlendirdi.

Emîr Arslantaş komutasındaki Selçuklu ordusu Alamut'a ulaştığında Hasan Sabbâh'ın yanında yalnızca 70 kadar adamı bulunuyordu ve kaledeki erzak yetersiz durumdaydı. Bâtînîler yaşayabilecekleri en az düzeydeki erzağı tüketip Selçuklu ordusuna karşı koyuyorlardı. Arslantaş'ın ordusu kaledekileri iyice sıkıştırmıştı.⁶¹ Dihdâr Ebû Ali Erdistânî adlı Hasan Sabbâh'ın bir dâîsi Kazvîn'e yerleşmiş ve yöre halkından pek çoğu bu dâînin davetine uymuştu. Aynı şekilde Talekan, Rey ve başka bölgelerden gelen pek çok kişi de Kazvîn'e yerleşerek İsmâîlîliği benimsemişti.⁶² Hasan Sabbâh son çare olarak Dihdâr Ebû Ali Erdistânî'den yardım istedi. Dâînin topladığı 300 kadar İsmâîlî gerekli erzak ve malzemeyle birlikte Selçuklu kuşatmasını yararak Alamut'a girdiler. Bu gelenlerle güçlenen aynı zamanda çevre halkı tarafından desteklenen Alamut'taki Bâtînîler, bir gece sürpriz bir çıkışla Arslantaş'ın ordusunu dağıttılar (Şaban 485/Eylül-Ekim 1092). Bu bozgun üzerine Emîr Arslantaş'ın askerleri kuşatmayı kaldırarak çekilmek zoruna kaldılar.

Bu gelişmeler karşısında Sultan Melikşah komutanlarından Kızıl Sarığ'ı, emrine Horasan bölgesinin askerlerini de vererek Bâtînîler'i ortadan kaldırması için görevlendirdi. Kızıl Sarığ onlara ait kaleleri teker teker zapt etmeye başladı Fakat Mü'mîn Âbâd yakınında Dere kalesini ele geçirdiği sırada Sultan'ın ölüm haberi her şeyi değiştirdi. Aynı şekilde Emir Koltaş'ta Hüseyin Kâînî'ye karşı muvaffak

⁶¹ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 541; Kazvînî, *a.g.e.*, s. 519; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 134; Çağatay-Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, C. I, s. 72-73.

⁶² Cüveynî, *a.g.e.*, s. 541; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 134; Daftary, *İsmâîlîler*, s. 481-482.

olacakken bu haberi duydu ve iki komutan da kuşatmalarına son verip geri çekilmek zorunda kaldılar.⁶³

F- Sâve’de Yaşanan Gelişmeler ve Sultan Melikşah ile Hasan Sabbâh Arasında Geçen Mektup Hadisesi

Bâtınîler’in Selçuklu topraklarındaki bilgi sahibi olduğumuz ilk cinayetleri Alamut’un ele geçirilmesinden daha önce Sâve’de meydana gelmişti. Bâtınîlerden on sekiz kişi bir bayram günü burada toplanarak bayram namazı kılmışlardı. Bunların haberini alan şahne de onları dikkatle izledikten sonra bu şahısları yakalayıp hapsedmiş haklarında soruşturma yaptıktan sonra da serbest bırakmıştı. Bu olay Bâtınîler’in ilk toplantılarıdır.⁶⁴ Bu toplantı aynı zamanda onların girişeceği eylemlerin de bir habercisi gibiydi.

Çok geçmeden Bâtınîler, Sâveli olup İsfahân’da ikamet eden bir müezzini kendi mezheplerine davet ettiler. Fakat müezzin bu daveti kabul etmedi. Bunun üzerine müezzinin kendilerini şikâyet etmesinden korkarak onu öldürdüler. Bu olay kaynaklarda döktükleri ilk kan olarak geçmektedir. Nizâmü’l-Mülk olaydan haberdar olunca suçluların derhal yakalanmasını emretti. Nihayet bu cinayetten “Tâhir” adlı bir marangoz sorumlu tutularak öldürüldü ve cenazesi ibret için sokaklarda halka teşhir edildi. Hatta bir süre sonra Bâtınîler, Nizâmü’l-Mülk’ün ölümü üzerine “Siz bizden bir marangoz öldürdünüz biz de karşılığında Nizâmü’l-Mülk’ü öldürdük” dediler.⁶⁵

Sâve’de yaşanan bu olaylardan sonra Sultan Melikşah’ın Hasan Sabbâh’a yazdığı ihtar mektubu ve Hasan Sabbâh’ın cevabı günümüze kadar gelmiştir.⁶⁶ İbnü’l-Cevzî’nin belirttiğine göre Sultan Melikşah, Hasan Sabbâh’ı itaate çağıran,

⁶³ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 541; Kazvîni, **a.g.e.**, s. 519; Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devri**, s. 134; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2005, s. 317.

⁶⁴ İbnü’l-Cevzî, **Telbîsü İblis**, s. 158; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 258.

⁶⁵ İbnü’l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 120–121; aynı yazar, **Telbîsü İblis**, s. 158; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 258; Hasan, **a.g.e.**, C. V, s. 326; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 47.

⁶⁶ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 316.

kendisine muhalefet etmemesini, âlim ve idarecileri öldürme eylemini terk etmesini isteyen bir mektup göndermiştir. Hasan Sabbâh ise mektubu okuyan elçinin huzurunda emrindeki Bâtınî gençlerden birine: “Kendini öldür” demiş ve genç hançer saplayarak kendini öldürmüştür. Bir diğer gence de: “Kendini at” demesiyle genç kendisini kaleden aşağıya atmıştır. Hasan Sabbâh’ın daha sonra elçiye dönerek: “Bu gördüklerini Sultan’a anlat, benim bir emrimle derhal canını vermeye hazır 20.000 kişi var” demesi üzerine elçi şaşkınlıkla oradan ayrılmıştır.⁶⁷

İbn Kesîr de olayı benzer şekilde anlatmış, Sultan Melikşah’ın mektuplarla beraber âlimlerin fetvâlarını da gönderdiğini Hasan Sabbâh’ın Sultan’ın gönderdiği mektubu elçilerin huzurunda okuyunca çevresinde bulunan gençlerden birine: “Kendini öldür” dediğini ve gencin bıçağı alıp gırtlığını keserek öldüğünü bir başkasına da: “Kendini şuraya at” der demez gencin kalenin tepesinden aşağı atlayarak paramparça olduğunu ve bunun üzerine Hasan Sabbâh’ın Sultan’ın elçisine: “İşte cevabım budur” dediğini belirtmiştir.⁶⁸

Sınırlı sayıda kaynakta geçen Sultan Melikşah ile Hasan Sabbâh arasında yazılan mektuplardan M. Şerefeddin’in tercümesinde Sultan Melikşah, Hasan Sabbâh’a yeni bir din kurduğunu, bazı cahil halkı kendi tarafına çekerek isyan ettirdiğini, İslâm halifelerine ve Abbasîler’e dil uzattığını söyleyerek İslâmiyete dönmesini, bu faaliyetlerinden vazgeçmezse üzerine ordularını göndererek kalesini yerle bir edeceğini söylemiştir. Hasan Sabbâh da gayet hürmetkâr ve saygılı ifadelerle başladığı mektubunda Müslüman olduğunu ancak gerçek halife olarak Fâtımî halifesini kabul edip bağlı bulunduğunu söyleyerek Abbasî halifesini kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Abbasîler ona göre Hz. Muhammed’in neslinden gelenlere ve İslâm dinine karşı suç işlemişlerdir. Mektubunda Nizâmü’l-Mülk ile geçmişte yaşadığı sorunlardan da bahsetmiş ve Sultan’dan kendisi ile ilgili meselelerde Nizâmü’l-Mülk’e danışmamasını istemiştir.⁶⁹ Diğer iki mektupta da verilen bilgiler M. Şerefeddin verdikleriyle hemen hemen aynıdır. Özellikle Murtaza

⁶⁷ İbnü’l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 121.

⁶⁸ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 310.

⁶⁹ M. Şerefeddin, “Fâtımîler ve Hasan Sabbâh”, s. 23; Kurpalidis, **a.g.e.**, s. 156.

Ravendî'nin yayımladığı mektupta Hasan Sabbâh, Sultan'a övgü dolu sözler yazmış ve Nizâmü'l-Mülk ile aralarında düşmanlık bulunduğunu aksine Sultan'a karşı hiçbir düşmanlığının olmadığını özellikle vurgulamıştır.⁷⁰

G- Nizâmü'l-Mülk'ün Öldürülmesi

Nizâmü'l-Mülk, Hasan Sabbâh ve onun takipçilerine hem İsmâilî olmaları, hem de canından çok bağlı olduğu Selçuklu varlığına karşı ciddi bir tehlike oluşturdukları için kin duyuyordu. Hasan Sabbâh ise Nizâmü'l-Mülk nezdinde itibar kazanarak kendisini Sultan Melikşah'a bile takdim ettirmiş;⁷¹ ancak gözden düşmesinin etkisini unutmuyarak, kendisiyle her fırsatta mücadeleye hazır olan ve bu amaçla askeri hazırlıklar yapan veziri ortadan kaldırmaya karar vermişti. Bunun için Deylemlî Ebû Tâhir-i Errânî adlı bir çocuğu görevlendirdi. Nizâmü'l-Mülk, 10 Ramazan 485/14 Ekim 1092 gecesi Nihâvend bölgesine yakın bir köye vardı. Hatta: "bu yer Hz. Ömer döneminde sahabeden bir grubun öldürüldüğü yerdir" dedi.⁷² Cüveynî buranın Bîsütûn ile Kengaver yolunun ortasında Sehne (Suhne) denilen bir köy olduğunu belirtmiştir.⁷³ Burada sufi kılığına giren Ebû Tâhir-i Errânî haremine gitmekte olan Nizâmü'l-Mülk'e arzuhâlini takdim etmek istedi. Vezir, kâğıdı almak için elini uzattığı sırada hançerini saplayarak Nizâmü'l-Mülk'ü öldürdü.⁷⁴ Bâtînî genç kaçmak istediye de Nizâmü'l-Mülk'ün adamlarınca yakalanarak öldürüldü.

⁷⁰ Murtaza Ravendî, "Sergüzeşt-i Hasan Sabbâh", *Târihi İctimâ-i İran*, C. IX, Sweden, 1997, s. 196-203.

⁷¹ E. Tevfik, *a.g.e.*, s. 4-5.

⁷² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam, Makaleler*, C. II, s. 592-593.

⁷³ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 542.

⁷⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, yay. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 121; Azîmî, *Târihu'l-Azîmî*, yay. ve çev. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara, TTK., 1988, s. 28; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. IX, s. 61; Ravendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, çev. Ahmed Ateş, C. I, 2. bsk., Ankara, TTK., 1999, s. 132; İbn İsfendiyâr, *a.g.e.*, s. 240; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 176-177; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 542; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, C. IV, s. 114; Yezdî, *el-Urada fi'l-Hikâyeti's-Selçukiyye*, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya, *Millî Tetebbular Mecmuası*, C. II, sy. 4, İstanbul, 1331/1915, s. 245; Kazvînî, *a.g.e.*, s. 519; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 277-281; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, C. II, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1977, s. 13; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi Horasan, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Ali Öngül, C. I, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000, s. 61; Hodgson, *The Order of Assassins*, p. 75; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 203; Hasan, *a.g.e.*, C. V, s. 44; Agacarov, *Selçuklular*, s. 181-182; Carole Hillenbrand, "1092: A Murderous Year", *The Arabist Budapest Studies In Arabic*, Vol. 15-16, part. II, Budapest, 1995, p. 283; Özeydin, "Nizâmülmülk", s. 195.

Sadreddîn Hüseyinî'nin aktardıklarına göre ise: “Nizâmü'l-Mülk, Alamut Kalesi'nin etrafını askerlerle kuşatarak yolları kesti. Bunun üzerine kaleden iki adam çıktı. Fakat bunların atlarının nal izlerinin ters olması kale etrafına gitmiş olduklarını gösteriyordu. Nizâmü'l-Mülk de bu sırada hamamdan çıkmış, mahfede oturup yemek yiyordu. Bu iki adamdan biri uğradığı haksızlığı şikâyet etmek isteyen biri kılığında vezirin sofrasına yaklaşıp onu bıçağıyla öldürdü. Kaçarken ayağı çadırın ipine takılıp yere düşmesi üzerine Nizâmü'l-Mülk'ün adamlarınca derhal yakalanarak öldürüldü.”⁷⁵

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü ile ilgili kaynaklardaki ortak görüş öldüren kişinin Deylemli Bâtînî bir genç olmasıdır. Ancak azmettirenler hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Nizâmü'l-Mülk'e düşmanlık besleyenlerden birisi Sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun'du. Terken Hatun, oğlu Mahmud'u veliaht tayin ettirmek istiyordu. Ancak Sultan Melikşah'ın Zübeyde Hatun'dan olan oğlu Berkyaruk, oğullarından en büyüğüdü ve Nizâmü'l-Mülk tarafından da destek görmekteydi. Nizâmü'l-Mülk Sultan Melikşah'ı bu konuda ikna etmeye çalışırken Terken Hatun'da kendi oğlunu sultan yapmak için Tâcü'l-Mülk'le ittifak yapmayı uygun görmüştü.⁷⁶

Tâcü'l-Mülk Sultan Melikşah'ın nezdinde itibar kazanarak Nizâmü'l-Mülk'e muhalefet etmeye başlamıştı. Onun kurduğu düzeni yıkmak için Terken Hatun'la birlik olarak Sultan Melikşah'ı devamlı olarak Nizam-ı Mülk'ün kusurlarıyla doldurmaktaydı. Sultan bu sözlerin tesirinde kalarak Nizâmü'l-Mülk'e: “Açıkça benim yönetimimi paylaşıyorsun, oğullarına valilikler, tımarlar veriyorsun, neyi yönetmek istiyorsan, bana danışmadan onu yapıyorsun. Sanki sen devlette benim şerikimsin! İster misin, önünden vezirlik hokkasının kaldırılmasını emredeyim ve halkı senin tahakkümünden kurtarayım!” şeklinde bir mesaj yolladı. Nizâmü'l-Mülk'ün ise: “Sultan benim mülkte şerik ve devlette ortak olduğumu bugün mü biliyor, benim hokkamla onun tacı birbirine bağlıdır...” şeklindeki cevabına,

⁷⁵ Sadreddin Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, çev. Necati Lugal, 2. bsk., Ankara, TTK., 1999, s. 45.

⁷⁶ Ravendî, a.g.e., C. I, s. 131-132; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmiu't-tevârih*, İng. çev. Kenneth Allin Luther, *The History of Seljuq Turks From the Jâmi al-tawârih: an Ilkhanid Adaptation of the Seljûq-nâma of Zahir al-Din Nishâpûrî*, Curzon, 2001, s. 61; Kazvîni, a.g.e., s. 97; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 200-202.

anlatıcıların süslemeler de eklemesiyle Sultan'ın gazabı ve öfkesi artmış Nizâmü'l-Mülk'ü, Tâcü'l-Mülk'ün ellerine bırakmıştı. O da Sultan'ın haberi olmadan gizlice Bâtınîlerle anlaşmış ve vezir Nihâvend yakınlarında hançerlenerek öldürülmüştü.⁷⁷ Kaynaklarda Sultan Melikşah'ın yaralı veziri çadırında ziyaret ettiği sırada vezirin ona: “Ey Sultanım, ömründen çok az bir zaman kala bana böyle yapılmasını emretmeseydin” demesi üzerine Sultan'ın da böyle bir emri vermediğine dair yemin ederek vezire: “Ben sana bunu nasıl revâ görebilirim, sen babam yerindesin ve devletimin bereketisin” dediği geçmektedir. Bunun üzerine vezirin öldürülme işinden Tâcü'l-Mülk sorumlu tutularak Nizâmü'l-Mülk'e bağlı Nizâmiye askerleri tarafından öldürülmüştür.⁷⁸

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü üzerinden çok geçmeden 16 Şevval 485/19 Kasım 1092'de Sultan Melikşah da vefat etti. Kaynaklarda Sultan Melikşah'ın av etinden zehirlendiği gibi Halife Muktedî Biemrillâh, Terken Hatun veya Nizâmü'l-Mülk'ün adamları tarafından öldürüldüğü de rivayet edilir.⁷⁹

⁷⁷ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 131-132; Bündârî, **a.g.e.**, s. 62-64; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 61-62; Yezdî, **a.g.e.**, s. 245.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 63; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 186; Bündârî, **a.g.e.**, s. 63-64; İbnü'l-Adîm, **Buğye**, s. 72-73.

⁷⁹ Sultan Melikşah'ın ölümü hakkındaki farklı görüşler için bkz. Hillenbrand, **a.g.m.**, pp. 290-291; Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devri**, s. 208-210.

III. BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK DÖNEMİNDE BÂTİNÎLER İLE YAPILAN MÜCADELELER

A-Sultan Berkyaruk'un Saltanatının İlk Yıllarında Bâtınîler'in Faaliyetleri

1- Bâtınîler'in Giderek Şiddetlenen Eylemleri

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra oğlu Mahmud'un Sultan ilan edilmesi üzerine Nizâmü'l-Mülk'ün adamları Melikşah'ın diğer oğlu Berkyaruk etrafında toplanarak onu Sultan ilan etmişlerdi. Sultan Berkyaruk'un saltanatının başında kardeşleri, amcası Tutuş ve Terken Hatun ile giriştiği hâkimiyet mücadelesi sonucu ortaya çıkan otorite boşluğundan ise Bâtınîler yararlanmasını bilmişler ve sayılarını çoğaltıp kuvvetlerini arttırarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bâtınîler özellikle İsfahân'da faaliyetlerini giderek arttırmışlardı. Öyle ki insanlar ikindi vaktinden sonra evlerinden çıkamaz olmuştu. İkindiden sonra eve gelmeyenlerden de ümitlerini kesiyorlardı. 486/1093'te İsfahân, Bâtınî bir çiftin yardım isteme bahanesiyle kandırdıkları insanları, çok büyük işkencelerle ölüme terk ettikleri haberiyle çalkalandı. İnsanlar eve gelip yerde duran kilimi kaldırdıklarında kuyu içine atılmış elliye yakın ceset bulmuşlar ve bu çift ve onlara bağlılıklarından şüphelendikleri kişileri evle beraber ateşe vermişlerdi.¹

Reşîdüddin bu olayı şu şekilde aktarmıştır: “Dar bir sokağın girişinde bulunan kör bir adam: “Allah'ım bu kör adamı ellerinden tutup kapısının önüne getiren her kimse, onu bağışla” şeklinde dua ediyordu. Bu dar sokak sanki bir ölüm yoluymuş

¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. IX, s. 120-121; aynı yazar, *Telbîsü İblis*, s. 158; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 259; Hodgson, *The Order of Assassins*, p. 78; aynı yazar, “The Ismaili State”, pp. 442-443.

gibi uzun ve karanlıktı ve adamın evi bu sokağın sonunda bulunmaktaydı. Bu evin girişine bir kuyu kazmışlar ve yardım eden Müslümanları bu kuyudan aşağı atıyorlardı. Hatta kuyunun altında geçişler, yeraltı odaları ve özel odalar bulunmaktaydı. Altı ay boyunca bu böyle sürdü ve yaşlısı genci şehrin pek çok insanı ortadan kayboldu. Bir gün, yaşlı bir kadın, evden bir şey almaya çalışana dek hiç kimse bu sırrı açığa çıkaramadı. Kadın, acıklı inlemelerin sesini duyunca, evdekiler kadının, yaptıklarını anlamasından korktular. Onu, ekmek verecekleri bahanesiyle eve çağırdılar. Kadın korktu ve kaçtı. Sokakta bulunan bir grup insana: “Bir evden gizemli bir yakınma sesi duydum ve birkaç kişi beni şeytanlaştırmaya çalıştı” demesi üzerine şehirde kaybettiği yakınlarını arayan büyük bir kalabalık evin kapısına geldi. Kuyuda kimisi ölü, bazıları çivilerle duvara asılı, bazıları zar zor nefes alabilen 300-400 civarında insan buldular ve adamı, karısını, onlara yardım edenleri evle beraber derhal yakdılar.²

İbnü'l-Esîr'de bu olayı benzer şekilde anlatarak, Şâfiî fakihi Ebû'l-Kâsım Mes'ûd b. Muhammed el-Hucendî önderliğindeki İsfâhan halkının Bâtınîlerden intikam almak için kolları sıvadığını, onlara çukur kazdırıp içine ateş yaktırdığını, halkın Bâtınîler'i getirip bu ateşin içine attıklarını belirtmiştir. Halk ayrıca bu ateş çukurlarının başına bir adam görevlendirip ona “Mâlik” adını vermiş, böylece pek çok Bâtınî öldürülmüştü.³

Bâtınîler'in her geçen gün eylemlerini şiddetle arttırması Selçuklu halkı arasında o kadar büyük korkuya yol açmıştı ki ileri gelen devlet adamları kendilerince önlemler almaya başladılar. Devamlı olarak hayatlarını kaybetme korkusu yaşayan yöneticiler ve emîrler elbiselerinin altına zırh giymeden sokağa çıkamaz olmuşlardı.⁴

² Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 153-154; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 75; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 455-456. Bu eserlerde olaydan Sultan Muhammed Tapar devrindeki hadiseler aktarılırken bahsedilmiştir.

³ İbnü'l-Esîr, (**a.g.e.**, C. X, s. 259) ise aynı olayı 1093 yılında geçen hadiseler arasında göstermiştir.

⁴ Abdülkerim Özeydin, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (h. 485-498/m. 1092-1104)**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, 2001, s. 86; Sultan'ın veziri el-Eazz Ebû'l-Mehâsin bile elbisesinin altına zırh giyiyordu, Suyûtî, (**Târîhu'l-hulefâ**, yay. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, 1952, s. 428) Lewis, (**Haşîşiler**, s. 76-77) Sultan Berkyaruk'un yakın adamları da öldürülmekten korktukları için huzura silahlı çıkmak üzere izin istemişler ve bu istekleri Sultan Berkyaruk tarafından da kabul edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 265.

Sultan Berkyaruk ise bu karışık ortamda onlarla mücadele etmek için daha fazla zaman ve para ayıramadığı gibi belki de rakip ve düşmanlarının kendi aleyhindeki faaliyetleri için Bâtınîler'e müsamaha gösteriyordu.⁵

Sultan Berkyaruk döneminin ilk yıllarında Selçuklu ülkesinde sosyal yönetimden memnun olmayan halk kitlelerinin dinî mücadele olarak başlattıkları hareketler de giderek artmıştır. Özellikle Nişâbûr ve çevresinde Şâfîîler, Hanefîler ve Karmatîler arasında 1095 yılı başında çatışmalar meydana gelmiştir. Şâfîîlerin reisi İmamı'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin oğlu tanınmış fakih Ebu'l-Kasım ile Hanefîlerin lideri Kadı Muhammed b. Ahmed b. Seyyid, Karmatîler'e karşı ittifak haline girerek onlara ait medreseleri yakmışlar ve Karmatî ve diğer gruplardan birçok insanı öldürmüşlerdir.⁶

2- Bâtınîler'in Nizârî ve Müsta'lî Olarak İkiye Ayrılmaları

Hasan Sabbâh daveti 1094 yılına kadar Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh adına yürütmüştü. Müstansır-Billâh'ın ölümüyle Bâtınîler arasında ayrılık yaşanmaya başlandı. Müstansır-Billâh, Hasan Sabbâh'a kendisinden sonra oğlu Nizâr'ı veliaht tayin ettiğini söylemiş hatta Nizâr'ın halife olmasını istemeyenlerle yaşanan siyasî olaylar Hasan Sabbâh'ın Mısır'dan gizlice ayrılmasına sebep olmuştu.

Müstansır-Billâh ölünce Fâtımîler'in güçlü veziri ve başkumandanı Efdal b. Bedrî'l-Cemâlî kendisine karşı davranışlarından rahatsız olduğu Nizâr'ın kızkardeşi ile evli olan Müstansır-Billâh'ın diğer oğlu Müsta'lî-Billâh'ı halife ilan etti.⁷ Rivayete göre Efdal, Müstansır-Billâh döneminde atıyla sarayın hol bölümünde ilerlerken Nizâr dışarıdaydı ve Efdal onu fark etmemişti. Bunun üzerine Nizâr: "Ey Ermeni

⁵ Lewis, **Haşîşîler**, s. 76; Özeydin, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 84.

⁶ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, C. X, s. 211; Kurpalidis, **a.g.e.**, s. 157.

⁷ Halife hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nadir Özkuyumcu, "Müsta'lî-Billâh el-Fâtımî", **DİA**, C. XXXII, s. 115.

köpeği, attan aşağı in! Ne kadar edepsizsin” diye bağırmış bunu işiten Efdal b. Bedrü'l-Cemâlî de Nizâr'a karşı kin bağlamıştı.⁸

Müsta'li-Billâh'ın halife ilan edilmesiyle Nizâr, öldürülme korkusuyla İskenderiye'ye kaçmış ancak yakalanmış ve Kahire'ye getirilip hapse atılarak öldürülmüştü.⁹ Yaşanan bu gelişmeler sonucu özellikle Hasan Sabbâh'ın liderliğindeki İran, Irak ve Suriye'nin bir bölümündeki Bâtınîler'in, ilk olarak veliaht seçilen Nizâr'ın imamlığını; Kahire, Yemen ve Hindistan çevresindekilerin ise Müsta'li-Billâh'ın imamlığını tanımaya başlamasıyla İsmâîlîler; Doğu İsmâîlîleri yani Nizârîyye ve Batı İsmâîlîleri yani Müsta'lîyye olmak üzere iki kola ayrılmış oldular.¹⁰

3- Sultan Berkyaruk'un Bâtınîler Tarafından Yaralanması

Selçuklu Devleti'nde yaşanan karışıklıkları fırsat bilen Bâtınîler özellikle Hasan Sabbâh'ın ed-da'vetû'l-cedîde denilen propaganda usulüyle birlikte faaliyetlerini daha da şiddetlendirdiler ve hemen her gün Müslüman halktan masum insanları öldürdüler. Bâtınîler, Sultan Berkyaruk'a bâtinî düşmanı olan birini vezîr tayin ettiği için¹¹ suikast girişiminde bulundular. 488 yılı Ramazan ayında (Eylül 1095) meydana gelen bu hadisede Sultan Berkyaruk Sicistanlı bir Bâtınî tarafından pazısından yaralanmıştı.

Suikastı tertip eden şahıs yakalanıp sorguya çekilince kendisine iki kişinin yardımcı olduğunu söyledi. Daha sonra bu iki kişi de yakalanıp işkence ile sorgulandı. Ancak suçlarını kabul ettikleri halde suikasti kimin emriyle düzenlediklerini söylemek istemediler. Bunun üzerine içlerinden birisi bir filin ayakları altına atılınca her şeyi itiraf edeceğini belirttiyse de arkadaşının, nasıl olsa

⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 201.

⁹ Azîmî, **a.g.e.**, s. 29; Lewis, **Haşîşîler**, s. 72-73; Özkuyumcu, **a.g.m.**, s. 115; Öz, “Nizârîyye”, s. 200.

¹⁰ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 531; M. Şerefeddin, “Fâtımîler ve Hasan Sabbâh”, s. 20; Ocak, **a.g.e.**, s. 217; Öz, “İsmâîlîyye Mezhebi”, s. 607; Daftary, **İsmâîlîler**, s. 487.

¹¹ Hodgson, “The Ismaili State”, p. 445; Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 85.

öldürüleceklerini bari sırlarını ifşa edip de Sicistan halkını rezil etmemelerinin uygun olacağını söylemesi üzerine her iki suikastçi de öldürüldü.¹²

B- Sultan Berkyaruk Döneminde Bâtınîlikle İtham Edilenler

Bâtınîler'e düşman olanlar her an onlardan gelecek bir tehlike korkusuyla yaşıyor, Bâtınî olmayanlar ise onların işledikleri kötülöklere ve cinayetlere ortak olmakla itham ediliyorlardı. Bunlardan biri Kiyâ el-Herrâsî adıyla meşhur olan Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed'di. Muharrem 495/Ekim-Kasım 1101 yılında Nizâmiye müderrisliğinden azlederek tutuklandı. Çünkü bazıları Sultan nezdinde onun Bâtınî olduğunu söyleyerek ithamda bulunmuşlardı. Aralarında İbn Ukayl'inde bulunduğu bir grup âlim onun Bâtınîlikle alakası bulunmadığına dair tanıklıkta bulununca müderris salıverildi.¹³

Bu ithamlardan bir diğeri ise Kirman meliki hakkında olandır. Kirman ahalisi meliklerinin Bâtınî olduğuna inanarak onu yakalayıp öldürmüştü.¹⁴ İbnü'l-Esîr bu ithamın haklı olup Kirman melikinin Bâtınîliğe meylettiğini anlatmıştır. Şöyle ki: Hûzistân'da kâtiplik yapan Ebû Zür'a adlı bir şahıs melikin yanına elçi olarak gelip onu Bâtınîliğe teşvik etmişti. Melik daha sonra keyfî bir yönetim sergilemiş ve halka zulmetmeye inançlarına uymayanları öldürmeye başlayınca da Ebû Zür'a ile birlikte öldürülmüştü.¹⁵ Bâtınî olduğu iddiasıyla öldürülenler arasında Tekrit Kalesi muhafızı Keykubâd'ın oğlu da bulunmaktaydı.¹⁶

¹² Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 140; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 212; Reşîdüddin, (**a.g.e.**, s. 67-68) Sultan Berkyaruk'un yaralanmasına rağmen Bâtınîlerden korkmadığını, onlardan her an yeni bir saldırı alma tedirginliği duyarak yaşamını değiştirmeyi hiç düşünmediğini, daima cesaretli olduğunu belirtmiştir. Yezdî, **a.g.e.**, s. 209; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 451; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 293; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 85.

¹³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 266; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 313; Abdülkerim Özeydın, "Kiyâ el-Herrâsî", **DİA**, C. XXVI, s. 126.

¹⁴ Bündârî, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 263-264.

¹⁶ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 142; Bündârî, **a.g.e.**, s. 88; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 265; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 89.

Mecdü'l-Mülk el-Balâsânî de Bâtînîlikle itham edilen devlet adamlarındandır. Sultan Berkyaruk'un eski veziri Müeyyidü'l-Mülk, vezirlikten azledilmiş ve bunun üzerine Muhammed Tapar'ı Berkyaruk'a karşı isyana teşvik etmişti. Vezirlikten uzaklaştırılmasının sebebi olarak Sultan Berkyaruk'a bağlı devlet adamlarından Mezdü'l-Mülk el-Balâsânî'yi görüyordu. Bu gergin ortamda değerli emîrlerin teker teker Bâtînîler tarafından öldürülmesinden Müeyyidü'l-Mülk ve ona bağlı devlet adamları, Mezdü'l-Mülk'ü sorumlu tuttular ve onu bâtinî olmakla ve onları azmettirmekle itham ettiler. Sultan Berkyaruk ise Mezdü'l-Mülk'ün öldürülmesini önleyemedi.¹⁷ Çok geçmeden Müeyyidü'l-Mülk de bizzat Sultan Berkyaruk tarafından hem isyan girişimleri hem de Sultan'ı Bâtînîlikle suçladığı için öldürüldü.¹⁸

Sultan Berkyaruk bile bâtinî olmakla itham edilmiştir. Berkyaruk'un komutanlarından, devlet adamlarından bir kısmı uygun zamanda işbirliği yapmak için tıpkı Sünnî yerel gruplarıyla olduğu nüfusun diğer gruplarını oluşturan Bâtînîlerle bazı anlaşmalar, birleşmeler yapıyorlar, gerekli durumlarda da onları kullanıyorlardı.¹⁹ Sultan Berkyaruk'un da 493/1100 tarihinde Emîr-i Dâd Habeşî b. Altuntak ile birlikte Melik Sencer'e karşı yaptıkları savaşta Emîr-i Dâd'ın yanında Bâtînîlerden müteşekkil 5000 kişilik piyade kuvveti bulunmaktaydı.²⁰

Yine 494/1101 yılında Muhammed Tapar ve Sencer'in Bağdat'a varması üzerine Dicle'nin batı tarafına geçmek zorunda kalan Berkyaruk'un askerleri arasında Bâtînîler bulunmaktaydı Nehrin iki tarafında yaşanan çarpışmalar sırasında Muhammed Tapar'ın askerleri Berkyaruk tarafındaki askerlere: "Ey Bâtînîler!" şeklinde bağırarak onları kınamışlardı.²¹ Sultan Berkyaruk ayrıca, çoğu Muhammed Tapar'a bağlı ve kendisine muhalif olan değerli emîrler de Bâtînîler tarafından

¹⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 239-240; Yezdî, **a.g.e.**, s. 266; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 57-58.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 123; Bündârî, **a.g.e.**, s. 89; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 251; Yezdî, **a.g.e.**, s. 266; Kazvîni, **a.g.e.**, s. 453.

¹⁹ Hodgson, "The Ismaili State", pp. 443-444.

²⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 245; Bündârî, **a.g.e.**, s. 236; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 92; Daftary, **İsmaililer**, s. 483.

²¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 255; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 92.

öldürünce bu cinayetlerden de sorumlu tutulmuştu.²² Berkyaruk'un Bâtınîler üzerine tertip ettiği harekâtı ise kendisi hakkında yapılan bütün bu ithamlara verdiği cevabı ve Bâtınîler'i gerektiğinde sadece çıkarları için kullandığının kanıtı olmuştur.

C- Sultan Berkyaruk Döneminde Bâtınîler Tarafından Ele Geçirilen Kaleler

Alamut'u ele geçirdikten sonra Bâtınîler, Deylem civarındaki birçok kaleyi de ele geçirmişlerdi. Özellikle Sultan Melikşah'ın ölümünden sonraki karışık ortamda ve Sultan Berkyaruk döneminde ele geçirdikleri bu kalelere yenilerini de eklediler.

Sultan Melikşah'ın ölümünden kısa süre sonra Bâtınîler, Damgan'ın kuzeyinde bulunan Üstünâvend kalesini alarak Elbruz sıradağlarının batısından, orta ve doğu kesimlere yayıldılar.²³

489/1096'da gelecekte en önemli merkezlerinden biri olacak Girdkûh'u²⁴ ele geçirdiler. Gizlice İsmâîlîliği kabul etmiş olan Damgân Reisi Muzaffer, Selçuklu yöneticileriyle kurduğu iyi ilişkiler neticesinde Emîr-i Dâd Habeşî'yi Sultan Berkyaruk'tan kendisi için Girdkûh Kalesi'ni istemeye ikna etti. Sultan'ın bu isteğe olumlu yanıt vermesi sonucu Reis Muzaffer, Emîr-i Dâd Habeşî adına Girdkûh'u yönetmeye başladı. Hatta 493/1100 yılındaki savaşta Berkyaruk ve Emîr-i Dâd'ın yanına yardım için 5000 kişilik bâtinî birliğini yardım için gönderdi.²⁵ Emîr'in ölümü üzerine hazinelerini kaleye taşıyıp elde ettiği parayla kaleyi kuşatmalara dayanıklı hale getirdi. Her türlü gereksinimi sağladıktan sonra ise Bâtınî olduğunu açıklayarak kaleyi Hasan Sabbâh adına yönetmeye başladı.²⁶

²² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 265; Hodgson, "The Ismaili State", s. 445.

²³ İbn İsfendiyâr, **a.g.e.**, s. 243; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 262; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 77; Daftary, **İsmaililer**, s. 484.

²⁴ Damgan'ın 15 km. kuzeybatısında yüksek bir kayanın üzerinde kurulmuş Girdkûh Kalesi, Elbruz sıradağlarında, Batı İran ile Horasan üzerindeki stratejik bir noktadadır. Bkz. Daftary, **İsmaililer**, s. 484.

²⁵ Hodgson, "The Ismaili State", p. 444; Daftary, **İsmaililer**, s. 484; Willey, **a.g.e.**, p. 148.

²⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 262; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 484; Lewis, **Haşîşiler**, s. 74; Willey, **a.g.e.**, p. 148.

Bâtînîler, Güneybatı İran'da Zagros Dağları ile Huzistân arasında bulunan Errecân bölgesindeki kaleleri de ele geçirdiler. Ebû Hamza adlı Errecânî bir ayakkabıcı olan dâî, kalelerin ele geçirilmesini sağladı. Bu kaleler en-Nâzır ile Errecân'a iki fersah mesafede bulunan et-Tunbûr kaleleri idi.²⁷

Alamut'un batısında, Şah-rûd nehrinin üst kısmında bulunan Lemmeser Kalesi de Bâtînîler'in zapt ettiği kalelerdendir.²⁸ Hasan Sabbâh henüz davetini kabul etmemiş Lemmeser Kalesi'ne güvendiği Bâtînîlerden bazılarını ve Kiya Buzurg Ümmid'i²⁹ gönderdi. Buzurg Ümmid ve adamları kimseye görünmeden 24 Zilkâde 495/10 Eylül 1102 gecesı kaleyi basıp halkını öldürdü. Kalenin Bâtînîler'in eline geçmesiyle Alamut'a Şah-rûd vadisinin batı yönünden gelen yol koruma altına alınmış oldu. Buzurg Ümmid, Hasan Sabbâh tarafından yerine geçmesi için Alamut'a çağırılınca kadar yirmi yıldan fazla kalede hüküm sürdü.³⁰

Bâtînîler, İsfâhan'da bir tepe üzerinde kurulmuş Şahdîz Kalesi'ni de zapt ettiler. Kaynaklarda geçen kalenin yapılış hikâyesi şöyledir: Sultan Melikşah'ın bir gün avda iken köpeğı kaçmıştı. Sultan kaçan köpeğı kovalamış nihayet onu bir dağ başında yakalamıştı. Beraberinde Rum elçilerden biri de bulunmaktaydı. Elçinin o sırada kendisine: “Şu dağ bizim olsa üzerinde mutlaka kale yaptırırdık” demesi, Sultan'ı burada kaleyi inşa ettirmeye sevk ettirmiş ve kalenin yapımı için yaklaşık bir milyon 200.000 dinar sarf etmişti. Abdülmelik b. Attâş çeşitli hilelerle kaleyi ele geçirdikten sonra İsfahân halkı: “Şu kaleye bakınız ki rehberi bir köpek, yapılmasına işaret eden bir kâfir, şimdi orada öğüt veren bir zındıktır” diyerek kaleden bahsetmişlerdi.³¹

²⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 262; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 77; Daftary, **İsmaililer**, s. 485; Errecân bölgesindeki Bâtînî kaleleri için bkz. Willey, **a.g.e.**, p. 212-215.

²⁸ Willey, **a.g.e.**, p. 128.

²⁹ Buzurg Ümmid'in hayatı için bkz. İdare, “Büzürg Ümmid”, **İA**, C. II, s. 846.

³⁰ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 544; Kazvîni, **a.g.e.**, s. 519; Daftary, **a.g.e.**, s. 486; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 78; İdare, “Büzürg Ümmid”, s. 846.

³¹ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 150-151; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 322; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 78.

Önce, İsmâîlî dâîlerinden Abdülmelik b. Attâş İsfâhân'da yaşamış ama Bâtînîlikle itham edilince şehirden kaçmıştı.³² Oğlu Ahmed'in ise babasının dinî görüşlerini taşımadığına dair kanaat getirilerek şehirde kalmasına müsaade edilmişti. Ahmed b. Attâş, babası gibi mezhebin tüm öğretilerini iyi bilen, zeki biri değildi. Hatta Hasan Sabbâh'a: "Bunca cehaletine rağmen Ahmed b. Attâş'a neden hürmet edersiniz" diye sorduklarında: "Babasının hatırı için zira o benim hocamdı" cevabını vermişti.³³

Babasının zamanında ucuz pamuk giysiler alıp satan ve babasının inançlarıyla hiç ilgisi yokmuş gibi görünen Ahmed b. Attâş zamanla kalede uşakların ve kölelerin öğretmeni olarak yer buldu. Zaman zaman saraya giysi alma bahanesiyle şehre inip, halkı mezhebe davet etmeye başladı. Özel toplantılar düzenledi. Bâtînîliği halka anlatmak için bir ev kurdu. Her gece şehirden gelenleri evinde kabul ederek her yeni müridinin büyük bir gizlilikle kendi muhitindeki insanlara propaganda yapması temeline dayanan sistemiyle taraftarlarını sayısının artmasını bekledi. Yaklaşık 30.000 kişi onun öğretilerini benimsedikten sonra artık faaliyetlerini açıktan açığa yapmaya başladı.³⁴ Ahmed b. Attâş, kale dizdarının da güvenini kazanıp sağ kolu haline gelerek ölümünün ardında yerine geçti ve Şahdîz'i Bâtînî kalesi haline getirerek bölgedeki Müslümanlara zulmetmeye onları öldürmeye başladı, Şahdîz huzurlu bir İslâm şehriken bütün düzen bozulmuş oldu.³⁵

İsfahân'a beş fersah uzaklığındaki Hâlincan Kalesi de Bâtînîler'in işgaline uğrayan kalelerden biriydi. Kalenin koruyucusu bir Türk idi. Bâtînî olan bir marangoz onunla arkadaş olmuş, güzel hediyeler sunmuştu. Bu hediyeler arasında İranlı bir cariyeye de bulunmaktaydı. Kalede bu cariyenin gelmesiyle düzenlenen eğlence sırasında marangoz ve arkadaşları gizlice diğer Bâtînîler'i içeri aldılar. İçeri girenler,

³² Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 152; Yezdî, **a.g.e.**, s. 270.

³³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 346; Lewis, "İbn Attash", p. 725.

³⁴ Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 74; krş. Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 152-153; Kazvîni, **a.g.e.**, s. 454; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 317-318; Willey, **a.g.e.**, p. 208.

³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 152; Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 152; Bündârî, **a.g.e.**, s. 93; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 346; Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK., 2000, s. 16-17; Yezdî, **a.g.e.**, s. 270-271; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 85-86; Lewis, **Haşîşîler**, s. 75.

Türk koruyucuyu ve adamlarını öldürüp kaleyi Abdülmelik b. Attâş'a teslim ettiler. Böylece Bâtınîler, İran ile Hûzistan arasındaki yolları kesmiş oldular.³⁶

D- Sultan Berkyaruk'un Bâtınîler'e Karşı Askerî Müdahaleleri ve Gerçekleştirdiği Bâtınî Katliamı

Sultan Berkyaruk, 489/1096 yılında Ebher ahalisini Bâtınîler'in elinden kurtarmıştı. Ebher yakınlarındaki Vesnemkûh Kalesi'ni Bâtınîler 1092 yılında işgal etmişler, burada yaşayan halka eziyet çektirmeye başlamışlardı. Halkın kendisine başvurarak yardım istemesi üzerine Sultan Berkyaruk, Bâtınîler üzerine asker göndermiş ve şehirdeki Bâtınîler son ferdine kadar öldürülmüştü.³⁷ Daha sonra uzun yıllar Bâtınîler üzerine ciddi bir harekâta bulunamayan Berkyaruk özellikle İsfahân ve çevresinde yaşanan hadiseler ve kendisine ve askerlerine yönelik ithamların giderek artması üzerine, Şaban 494/Haziran 1101 tarihinde: "Ele geçirebildiğiniz kadar bâtinîyi öldürün, mallarını da alın" diyerek Bâtınîler'in öldürülmesi, evlerinin, yurtlarının, mallarının yağmalanması emrini verdi³⁸ Bizzat kendisi, askerleriyle birlikte yola çıkıp peşlerine düştü ve Bâtınî bir cemaati çadırlarında yakaladı. İçlerinden tanınmayanlar hariç kurtulan olmadı. Çadırları yağmalandı, yanında hazır vaziyette silâhları bulundu.³⁹ Bâtınîler'in lideri olduğu söylenen Yezd hâkimi Emîr Muhammed b. Düşmenziyâr kaçtıysa da ertesi gün karargâhta yolunu şaşırmış ve ne yapacağını bilmez bir halde bulunarak öldürüldü.⁴⁰

Sultan Berkyaruk adına Müeyyidü'l-Mülk'ün malını müsadere etmek üzere Bağdâd'da bulunan elçiye haber gönderilip Bâtınîler'in ileri gelenlerinden ve liderlerinden biri olan Ebû İbrahim el-Esedâbâdî'nin yakalanıp tevkif edilmesi istendi. Esedâbâdî yakalanıp hapsedildi. Hapisteyken: "Beni öldürdüğünüzü farzedin,

³⁶ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 121-122; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 262.

³⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 261-262.

³⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 257; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 310; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, C. V, Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1935, s. 166.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 120; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 265.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 265; Özeydî, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 89.

kaleler ve şehirlerdeki Bâtınîler'i öldürebilecek misiniz?" demesi üzerine de derhal öldürölüp, cenaze namazı bile kılınmadan cesedi surların dışına atıldı.⁴¹

E- Emîr Bozkuş ve Emîr Çavlı'nın Bâtınîler ile Mücadeleleri

Sultan Berkyaruk Selçuklu gücüne karşı tehdit olarak gördüğü Bâtınîler'e karşı giriştiğı harekâta kardeşi Melik Sencer'le de anlaşarak ortak bir mücadeleye girme kararı aldı. Sencer, başına en kıdemli emîri Bozkuş'u geçirdiğı kalabalık ve teçhizatlı bir orduyu 494/1101 yılında Kûhistan'daki İsmâilî bölgelerine gönderdi. Geçtikleri yerlerdeki Bâtınîler'i hezimete uğratan ordu Bâtınîler'in en müstahkem mevkiilerinden biri olan Horasan'daki Tabes şehrini kuşatma altına aldı. Tam mancınıklarla surların geniş bir bölümünü yıkıp Tabes'i almak üzerelerken Bâtınîler çok miktarda rüşvet verip kuşatmanın kaldırılmasını sağladılar.⁴² Bu sayede kalelerini onarip olası bir saldırıya karşı hazırlık yapma fırsatı buldular.

Yaklaşık üç sene sonra Emîr Bozkuş düzenli birliklerinin yanı sıra gönüllülerin de katıldığı ordusuyla tekrar Bâtınîler üzerine harekete geçti ve Tabes'i yeniden kuşattı. Tabes ve çevresindeki Bâtınîler'e büyük zararlar verip pek çoğunu öldürdü. Sağ kalanlardan da bir daha kale yapmayacaklarına, silah satın almayacaklarına ve hiç kimseyi Bâtınîliğe davet etmeyeceklerine dair söz alarak bölgeden uzaklaştı. Halkın büyük kısmı ise Sencer'e ve Emîr Bozkuş'a Bâtınîlerle bu şartlarla anlaştıkları için tepki gösterdi.⁴³

Sultan Berkyaruk döneminde Bâtınîlerle mücadele eden diğeri bir Selçuklu emîri de Çavlı'ydı. Bâtınîler, Hûzistân ve Fars bölgelerindeki kaleleri işgal etmeye başlayınca, Emîr Çavlı da adamlarından bir grupla anlaştı. Adamları Emîr'e karşı

⁴¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 265-266; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 89-90.

⁴² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 266; Hodgson, "The Ismaili State", p. 445; Lewis, **Haşîşîler**, s. 77; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 90.

⁴³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 266, 306-307; Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu: İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, 3. bsk., Ankara, TTK., 1991, s. 150-151; Hodgson, "The Ismaili State", p. 445; Lewis, **Haşîşîler**, s. 77; Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 90.

isyan etmiş gibi gözükerek Bâtınîler'in yanına gittiler. Onlara katılmış gibi görünerek güvenlerini kazandılar. Çavlı, planları doğrultusunda Porsukoğulları'nın kendi beldelerine göz diktiğini, onlara karşı koymaktan aciz olduğu için de Hemedan'a çekilmek zorunda kaldığını söyleyerek yola çıktı. Emîr Çavlı'nın Bâtınîler'e katılan adamları, üç yüz kadar lideri ikna ederek Çavlı'nın karşısına çıkma kararı aldılar. Her iki taraf birbirleriyle karşılaştıkları zaman Çavlı'nın Bâtınîler'in tarafında yer alan adamları saf değiştirdi. Bâtınîlerden ise kaçarak kurtulan üç kişi hariç hepsi kılıçtan geçirildi. (494/1101)⁴⁴

F- Sultan Berkyaruk Döneminde Suriye'de Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler

Tutuş tarafından kurulmuş olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tâbi Suriye Selçuklu Devleti, Tutuş'un Berkyaruk ile yaptığı saltanat mücadelesi sırasında Rey Savaşı'nda (488/1095) ölümüyle oğulları Rıdvan b. Tutuş'un başında bulunduğu Halep Selçuklu Melikliği ve Dukak'ın başında bulunduğu Dımaşk Selçuklu Melikliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁴⁵

Hasan Sabbâh'ın ed-da'vetü'l-cedîde'si ilk başarısını İran'da elde etmişti. Suriye ise gerek parçalı yapısı ve Sünnî ve Şîî birçok farklı grubu barındırması gerekse Haçlı istilasına maruz kalmasıyla Hasan Sabbâh'ın dikkatini çekmiş burada kendilerine uygun yeni üsler elde edeceğini düşünerek özellikle dağlık bölgelere Alamut'tan dâîler göndermeye başlamıştı. Bu dâîler İran'da uyguladıklarına benzer taktikler uygulamışlar, etkinliklerini çevre arazilerine yayacakları müstâhkem mevkiîleri ele geçirmeye başlamışlardı. Suikastlere başvurmuşlar, gerektiğinde yerel yöneticilerle ittifaklar kurmuşlardı. Ancak yabancı oldukları bu coğrafyada faaliyet sürdürmek Bâtınîler açısından oldukça zorlu geçmiş ancak elli yılda Suriye'nin

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 263; Özeydin, **Sultan Berkyaruk Devri**, s. 90-91.

⁴⁵ Azîmî, **a.g.e.**, s. 29.

ortasında bulunan Cebel'ü-Bahrâ'da (Cebel'ü-Ensâriye) bir dizi müstâhkem kale ele geçirebilmişlerdir.⁴⁶

Sultan Berkyaruk döneminde Bâtınîler'in Suriye'deki lideri Haleb'e yerleşmiş olan el-Hakîm el-Müneccim'di. Melik Rıdvan ile dostane bir ilişki kuran Bâtınî lideri burada dinî faaliyetlerini ve propagandalarını yapmaya başlamıştı. Melik Rıdvan Haçlılar'a ve diğer düşmanlarına karşı destek almak ya da kendisi de el-Hakîm el-Müneccim'den etkilendiği için Bâtınîliğe meyledip Haleb'de onlardan yana bir tutum almaya başladı. Bunun sonucunda Haleb'de propaganda merkezleri olan (Dârü'd-Da've) oluşturuldu.⁴⁷

Melik Rıdvan daha da ileri giderek hâkim olduğu yerlerin büyük bir kısmında Mısır Fâtımî Halifesi Müsta'li adına hutbe okuttu. Mısır'dan gelen elçiler de Rıdvan'ı Fâtımî halifelerine itaat etmeğe çağırdılar, buna karşılık ona Dımaşk'ı ele geçirmesi için askerî ve mâli yardım göndereceklerine dair söz verdiler. Bunun üzerine Melik Rıdvan da, Şeyzer ve Antakya hariç, bütün şehirlerde, 17 Ramazan 490/28 Ağustos 1097 tarihinde yapılan bir törenle Mısır Fâtımî Halifesi Musta'li, veziri Efdal b. Bedrû'l-Cemâlî ve kendi adına hutbe okuttu. Böylece ilk kez bir Selçuklu meliki Şîî Mısır Fâtımî Halifeliği'ni metbû tanımış oldu. Fakat bununla birlikte Melik Rıdvan'ın kararına karşı olan Sünnî İslâm dünyasından gelen şiddetli muhalefet, emîrlerin tenkitleri ve vaad edilen yardımların gelmemesi üzerine Melik Rıdvan, dört hafta kadar sonra 12 Şevval 490/22 Eylül 1097 tarihinde tekrar Abbasî Halifesi Müstazhir-Billâh, Sultan Berkyaruk ve kendi adına Sünnî hutbeyi okutmaya devam etti.⁴⁸

⁴⁶ Lewis, **Haşîşiler**, s. 141-144; Daftary, **İsmaililer**, s. 500-501; Abdülkerim Özeydin, "Selçuklular Zamanında Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. XII, (Ayrıbasım), İstanbul, 2002, s. 198-200.

⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 189; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 225; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb: Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri**, çev. Ali Sevim, Ankara, TTK., 1976, s. 79; aynı yazar, **Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb**, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", **Makaleler**, C. II, Ankara, Berikan Yayınları, 2005, s. 697; Hodgson, **The Order of Assassins**, pp. 89-90; Daftary, **İsmaililer**, s. 502; Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 3. bsk., Ankara, TTK., 2000, s. 222-223; Özeydin, "Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri", s. 203.

⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 133; Azîmî, **a.g.e.**, s. 30-31; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 225; İbnü'l-Adîm, **Buğye**, s. 79; aynı yazar, **Zübde**, **Makaleler**, C. II, s. 679-680; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 175-176; Aydın Usta, **Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları: Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, 2. bsk., İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2008, s. 87.

Suriye’de Bâtînîler’in işledikleri ilk suikast Melik Rıdvan’ın isteğiyle olduğu rivayet edilen Bâtînî hâkimi el-Müneccim’in gönderdiği sûfî kılığındaki İranlı üç fedâî tarafından, Hıms Emîri Cenâhü’-d-Devle Hüseyin’e karşı tertip edildi.

Bâtînî düşmanı olduğu bilinen Cenâhü’-d-Devle Hüseyin, 22 Receb 496/1 Mayıs 1103 tarihinde Cuma namazı için camiye gittiği sırada hançerlenerek öldürüldü.⁴⁹ Suikast Hıms halkı arasında büyük tedirginliğe yol açmış hatta şehirde yaşayan Türkler’in çoğu Dımaşk’a kaçmıştı. Bu olaydan kısa süre sonra da el-Hakîm el-Müneccim öldürüldü ve Suriye’deki Nizarî da’vayı yürütmek üzere Ebû Tahir es-Sâîğ görevlendirildi. Ebû Tahir İran’daki İsmâîlîler’in politikasını takip ederek onlara taraftar olan halkın yaşadığı bölgelerdeki kaleleri ele geçirmeye çalıştı. Haleb’deki karargâhından Âsi Nehri ile Haleb arasındaki Cebelü’s-Sümmâk gibi yüksek yerlerde faaliyetlerini yoğunlaştırarak Bâtînîliği yaymaya devam etti.⁵⁰

G- Sultan Berkyaruk Döneminde Bâtînîler Tarafından Öldürülen Tanınmış Şahsiyetler

Sultan Berkyaruk döneminde çok sayıda sivil ve dinî mevkîlerdeki şahsiyetler ve değerli devlet adamları Bâtînîler tarafından öldürülmüştür. Suriye’de yaşanan olayları aktarırken bahsettiğimiz Hıms Emîri Cenâhü’-d-Devle Hüseyin dışında Bâtînîler’in öldürdüğü diğer şahısların bazıları şunlardır:

Nizâmü’l-Mülk’ün nedimlerinden Emîr Erkuş en-Nizâmî, 488/1095’de Rey’de bir bâtinî tarafından öldürüldü. Katili de orada derhal katledildi.⁵¹

⁴⁹ İbnü’l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 142; Azîmî, **a.g.e.**, s. 33; İbnü’l-Adîm, **Buğye**, s. 76; aynı yazar, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 698; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, C. V, s. 168; Lewis, **Haşîşiler**, s. 144; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 174, 194; Aydın Usta, “Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşiler”, **İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi**, sy. 44, İstanbul, 2008, s. 6-7.

⁵⁰ Özeydın, “Suriye’deki Bâtînî Faaliyetleri”, s. 201.

⁵¹ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 226.

Selçuklu şahnesi Emîr Porsuk, Ramazan 490/Ağustos-Eylül 1097'de bir bâtinî tarafından öldürüldü. Hatta bu suikastten sonra Porsukoğulları, İlgazi ve diğer emîrler Berkyaruk'u sorumlu tutarak onu terk ettiler.⁵² Bâtınîler tarafından öldürülen emîrlerden biri de Emîr Gümüş'tü.⁵³

Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri Abdurrahman es-Sümeiremî, Safer 490/Ocak-Şubat 1097'de Bâtınîler tarafından öldürüldü.⁵⁴

İsfahân'da Bâtınîliğin yayıldığını görünce kendini onlarla savaşmaya adanmış olan Emîr Üner, 492/1098-1099 yılında Sâve civarında iftarını yapmak için konakladığı sırada öldürüldü. Süvarileri arasında yer alan Harizm Türkleri'nden olan üç bâtinî üzerine saldırmış biri yağmayla meşgul olmuş, diğeri mumu söndürmüş üçüncü de emîri öldürmüştü.⁵⁵

Nişâbûr hatibi Ebu'l-Kasım b. İmâmü'l-Haremeyn Nişâbûr'da Bâtınîler tarafından öldürüldü. (492/1098-1099)⁵⁶

27 Şevval 493/4 Eylül 1100'de iki bâtinî, İsfahân şahnesi Emîr Bilge Beg Sermez'i, Muhammed Tapar'ın İsfahân'daki sarayında böğrüne hançer saplayarak öldürdü. Bâtınîlerden biri kaçtıysa da diğeri yakalanarak öldürüldü. Emîr, Bâtınîlerden çok çekinir ve devamlı olarak zırhıyla dolaşırdı. Tesadüfen o gece zırhını giymemişti. Aynı gece oğullarının da Bâtınîler tarafından öldürülmesiyle sabahleyin evlerinden beş ceset çıkmıştı.⁵⁷

⁵² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 226; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 68; Sanaullah, **The Decline of Seljûquid Empire**, Calcutta, University of Calcutta Press, 1938, p. 43.

⁵³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 265.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 226; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 77.

⁵⁵ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 142; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 234-235; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 69; Yezdî, **a.g.e.**, s. 262; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 451.

⁵⁶ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 307; Çağatay-Çubukçu, **a.g.e.**, C. I, s. 72.

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 114; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 248; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 308; Sanaullah, **a.g.e.**, p. 62.

Sultan Berkyaruk'un veziri el-Eazz Ebû'l-Mehâsin Abdülcelîl b. Muhammed ed-Dihistânî 12 Safer 495/6 Aralık1101'de İsfâhan kapısı önünde Bâtınîlerce öldürüldü.⁵⁸

Sünnî âlim ve müderrislerden, Nizâmü'l-Mülk tarafından da sık sık ziyaret edilen Ebû'l-Muzaffer b. el-Hucendî Rey'de 496/1102-1103 yılında halka vaaz verdikten sonra kürsüden inerken bir bâtinî tarafından öldürüldü.⁵⁹

Rey'de müderrislik yapan Şâfîîlerin ileri gelen reislerinden Ebû Ca'fer b. el-Meşşât 498/1104 tarihinde vaazını verip kürsüden iner inmez bir bâtinî tarafından öldürüldü.⁶⁰

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 274; Bündârî, **a.g.e.**, s. 90; Sanaullah, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 297; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 315; Hodgson, **The Order of Assassins**, s. 96, n. 39.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 318.

IV. BÖLÜM

SULTAN MUHAMMED TAPAR DÖNEMİNDE BÂTİNÎLER İLE YAPILAN MÜCADELELER

A- Sultan Muhammed Tapar'ın Tekrit Kalesi Seferi

Berkyaruk'un 498/1104 yılında ölmesi üzerine tahta Sultan Muhammed Tapar geçerek Selçuklu İmparatorluğu'nda düzeni yeniden sağlamak için gayret göstermeye başlamıştı. İktidarı tamamıyla eline aldıktan sonra Selçuklular için büyük tehdit oluşturan Bâtînîler üzerine kararlı bir şekilde hareket etmiş düzenli olarak gerçekleştirdiği seferleri ile bu konuyu ne kadar ciddiye aldığını göstermiştir.

Sultan Muhammed Tapar, 500/1106 yılında on iki yıldır Bâtînîler'in elinde bulunan Tekrit şehrine sefer tertip etti. Tekrit şehrini Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Haleb hâkimi Kasîmü'd-Devle Aksungur, ele geçirmiş, onun Tutuş tarafından öldürülmesiyle kale Gevherâyîn tarafından alınmış ve bir Bâtînî olan Keykubâd b. Hezâresb ed-Deylemî buraya vali olarak tayin edilmişti. Keykubâd on iki yıl Tekrit'te kalmış halka zulmedip çok kötü bir yol takip etmişti.

Sultan Muhammed Tapar Selçuklu tahtına oturunca Tekrit'i Bağdâd şahnesi Aksungur el-Porsuki'ye ikta etmişti. Ancak Aksungur el-Porsuki Tekrit'i yedi aydan fazla bir süre muhasara ettiyse de alamadı. Kuşatma yüzünden zor durumda kalan Keykubâd, Hille emîri Seyfü'd-Devle Sadaka'ya haber gönderip Tekrit'i kendisine teslim etmek istediğini bildirdi; Bunun üzerine Sadaka Tekrit'e gidip Safer 500/Ekim 1106'da şehri teslim aldı. Aksungur el-Porsukî de kaleden eli boş dönmek zorunda kaldı. Sultan Muhammed Tapar, Keykubâd'ın Tekrit'i bir bâtînî karargâhı haline

getirmesinden endişe ettiği için şehri ele geçirmek istiyordu. Ancak başarılı olamadı ve Keykubâd bir Şîî olan Seyfû'd-Devle Sadaka'yı Sünnî Türkler'e tercih etti.¹

Hemen hemen aynı tarihlerde Melik Sencer de Sultan Muhammed Tapar'ın isteğiyle Kûhistan'daki Bâtînîler üzerine bir sefer tertip etmişti.²

B-Şahdîz Kalesi Üzerine Tertip Edilen Sefer

Sultan Muhammed Tapar'ın Bâtînîler'e yönelik asıl hedefi Sultan'ın olmadığı zamanlarda hazine ve silah deposu olarak kullanılan, genç kız ve genç uşakların bulunduğu, Deylemlilerin koruması altında bulunan³ Şahdîz Kalesi'ni ele geçirmektir. Burada Bâtînîler hem Müslüman halka büyük eziyetler çektiriyor hem de giderek güçlenerek diğer şehirler için de bir tehdit unsuru oluşturuyorlardı.

Sultan Muhammed Tapar kaleye aslında Recep 500/Şubat-Mart 1107'de sefer düzenlemeye karar vermişse de bu durum askerleri içine sızmış olan Bâtînîler'in hoşuna gitmemiş, Kılıç Arslan'ın Bağdad'ı zapt ettiğine dair asılsız söylentileri ortaya atmışlardı. Düzmece mektuplarla Horasan'da karışıklıklar olduğuna dair Sultan Muhammed Tapar'ı inandırmaya çalışmışlarsa da Sultan bunların uydurma olduğunu anlayınca derhal sefer emri vererek harekete geçti.⁴

Selçuklu ordusu 6 Şaban 500/2 Nisan 1107 tarihinde Şahdîz'in batı tarafındaki dağa çıkarak şehri muhasara etmeye başladı. Oradaki Bâtînîlerden intikam almak isteyen çevre halkı da Sultan Muhammed Tapar'ın etrafında toplanarak büyük bir cemaat oluşturdular ve kaleyi her taraftan kuşatmaya başladılar. Sultan, Bâtînîlerle savaşmak üzere emîrleri arasında işbölümü yapmış, erzak sıkıntısı çeken Bâtînîleri çok

¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 337; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 95; Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 86; Daftary, **İsmailîler**, s. 506. Şîî olan Hille emîri Seyfû'd-Devle Sadaka 1107 yılı Mart ayında Sultan Muhammed Tapar tarafından öldürüldü. Hatta öldürülme sebepleri arasında kendisi ve Hille ahalisinin Bâtînîlikle suçlanması da bulunmaktaydı ki Sultan Muhammed Tapar Sadaka ile yaptığı savaşta bâtînî olanlar dışında hiçbir esiri öldürmeyeceğini de söylemişti. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 353-360.

² İbn İsfendi-yâr, **a.g.e.**, s. 240; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 95; aynı yazar, "The Ismaili State", p. 446; Agacanov, **Selçuklular**, s. 287.

³ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 152; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 74; Yezdî, **a.g.e.**, s. 270.

⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 346.

zor durumda bırakmıştı.⁵ Bunun üzerine Ahmed b. Attâş, Müslüman olduğunu ve Sultan Muhammed Tapar'ın emirlerine itaat edeceği hatta vergi ödeyip savaşlarda Selçuklular'a hizmet ettiği sürece şehrin hâkimi olarak kabul edilmesini eğer bu şartları kabul edilirse Şahdîz ve İsfahân'da bulunan çok sayıda adamının Büyük Selçuklular'ın emrine gireceğini belirterek uzlaşmaya çalıştı.⁶ Ayrıca Bâtînîler, "Sultan'ın Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve Muhammed (a.s)'in getirdiklerinin hak olduğuna inanan fakat imâmet hususunda ihtilafa düşülen bir kavimle anlaşması, itaatlerini kabul edip onları her türlü işkenceden muhafaza etmesinin caiz olup olmadığına dair" fetvâ istediler. Fakihlerin çoğu bunu caiz görürken bir kısmı ise fetvâyı vermekten çekindi.

Halkın huzurunda münazara düzenlendi. Önde gelen Şâfiî fakihlerinden Ebu'l-Hasan Ali b. Abdurrahman es-Semencânî: "Onlarla savaşmak vaciptir, bulundukları yerde imanlarını ikrar edip şahadet getirmeleri onlara hiç bir fayda sağlamaz; çünkü onlara: "İmâmınız şeriatın haram kıldığını helâl, şeriatın helâl kabul ettiğini de haram sayarsa bu takdirde siz onun görüşünü kabul eder misiniz?" denilince, onlar: "Evet" derlerse, işte o zaman icma ile sahihtir ki, onların kanı mübah olur" şeklinde konuşunca münazara uzadı ve çözüm alınamayınca Bâtînîler daha sonra Sultan'dan kendilerine âlimler göndermesini istediler. Ulemâdan bazılarının adlarını verdiler. Bunlar arasında İsfahân Hanefîlerinin reisi ve şehrin kadısı Ebû'l-Alâ Saîd b. Yahya ve diğer bazı fakihler vardı. Âlimler onlarla görüşmek için kaleye çıktıklarında Bâtînîler'in niyetinin meseleyi oyalayıp uzatmak ve zaman kazanmak olduğunu anlayarak geri döndüler.⁷

Sultan Muhammed Tapar'ın muhasaraya devam etmesi üzerine Bâtînîler Şahdîz Kalesi'nin teslimine; Hâlincan Kalesi'nin teslimi, kendileri hakkında söylenen sözlere itibar edilmemesi, onlardan biri bir şey söyleyecek olursa onun kendilerine teslim edilmesi ve erzak yardımı şartıyla razı oldular. Bu tekliflerine olumlu yaklaşan Sultan Muhammed Tapar da kaleye her gün veziri Sa'd'ül-Mülk aracılığıyla erzak vb.

⁵ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 154-155; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 346.

⁶ Hodgson, "The Ismaili State", p. 446.

⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 347; Lewis, **Haşîşîler**, s. 80; Daftary, **İsmailîler**, s. 506-507.

göndermeye başladı.⁸ Ancak Bâtınîler'in Selçuklu emîrlerinden birini yaralamaları üzerine Sultan derhal Hâlincan Kalesi'nin tahrip edilmesi ve Bâtınîler'in muhasara edilmesi emrini verdi ve Hâlincan Kalesi'ni yerle bir ederek içindeki Bâtınîler'i öldürttü.⁹

İstekleri üzerine Şahdîz'de bulunan Bâtınîler'in de Selçuklu komutanları eşliğinde bir kısmının Errecân'daki en-Nâzır kalesine, bir kısmının Tabes kalesine gitmelerine ve bu kalelere ulaştıklarına dair haber gönderdikten sonra geride kalanların da Alamut kalesine gitmeleri kabul edildi.¹⁰ Ancak diğerleri kalelerine ulaşmalarına rağmen Ahmed b. Attâş sözünde durmadı. Kaynaklarda belirtildiğine göre Ahmed b. Attâş, Vezir Sa'd'ül-Mülk ile anlaşmış hatta ona: "Zahiremiz bitti, adamlar da muharebeden yorulup usandılar, kaleyi teslim edeceğiz" şeklinde haber göndermiş bunun üzerine Sa'd'ül-Mülk de: "Bu köpeği (Sultan'ı) devirene kadar bir hafta sabrediniz ve kaleyi elden vermeyiniz şimdi zahire gönderiyoruz" cevabını vermişti.¹¹

Bu sırada İsfahân Reisi Ubeydullah b. Ali el-Hatîbî, İsfahân'da Şâfiîlerin reisi Sadre'd-Dîn el-Hucendî gibi ileri gelenler Sultan Muhammed Tapar'a Vezir Sa'd'ül-Mülk'ün Bâtınîlerle ilişki kurduğunu ve Ahmed b. Attâşla dost olduğunu ısrarla iletmeye başladılar.¹²

⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 347.

⁹ Bündârî, **a.g.e.**, s. 93; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 348; Ahmed b. Mahmûd, **a.g.e.**, C. II, s. 41; Sanaullah, **a.g.e.**, s. 46-47; Merçil, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, s. 66; Daftary, **İsmaililer**, s. 508.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 348; Lewis, **Haşîşiler**, s. 81; Daftary, **İsmaililer**, s. 507; Özeydî, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 80.

¹¹ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 155; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 76; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 454-455.

¹² Zâhirüddîn Nîşâburî, **The Saljûqnāma of Zâhir al-Dîn Nîshāpūrî: A Critical Text Making Use of the Unique Manuscript in the Library of the Royal Asiatic Society**, ed. by. A. H. Morton, E. J. W. Gibb Memorial Trust, 2004, s. 48; Sadreddin Hüseyînî, **a.g.e.**, s. 58; Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 154-155; Bündârî, **a.g.e.**, s. 94; Sıbt, **Mir'âtü'z-zamân**, C. VIII/2, s. 17; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 76; Enûşirvan: "Hatîbî, Sultan'ın havassından lekelemedik ve hakkında sultanın fikrini bozmadık ve teşviş etmedik kimse bırakmadığı gibi havas ve avamdan kara sürmedik yahut hakkında sükût edip minnet altına koymadık insan da bırakmadı" diyerek vezirin haksız yere iftiraya uğradığını belirtmektedir. Ona göre Ubeydullah b. Ali el-Hatîbî, yalancı ve hilekardır. Sa'd'ül-Mülk'ten korkmakta ve Sa'd'ül-Mülk'ü Sultan Muhammed Tapar'ın gözünden düşürmek için elinden geleni yapmaktadır. Bkz. Bündârî, **a.g.e.**, s. 97; krş. Sanaullah, **a.g.e.**, s. 16-17.

Sultan Muhammed Tapar son derece hararetli bir mizaca sahipti her ay düzenli olarak kan aldırırdı. Rivayete göre Sa'd'ül-Mülk, kanı alacak olan iğneci ile anlaşmış ona kanı alması için zehire batırılmış bir neşter ve karşılığında da 1000 dinar ve kıyafet vermişti. Kocasının yapacaklarından haberdar olan iğnecinin karısı bu durumu boş bulunup Sadre'd-Dîn el-Hucendî'nin adamlarından birine söylemişti. O da Kamil adında Sadre'd-Dîn el-Hucendî'ye casusluk yapan arkadaşına söyleyince Sadre'd-Dîn el-Hucendî derhal Sultan'ın kalesine gelerek bu sırrı paylaştı.

Ertesi gün Sultan kendini hasta gibi gösterip iğneciyi çağırdı. İğneci pazısını bağlayıp zehirli neşterini çıkarınca Sultan ona dönerek doğruyu söylemesini istedi. İğneci: "Ey efendimiz, canımı bağışla!" diyerek söze başlayıp ve bütün olayları anlatınca Sultan'ın emriyle batırılan iğne ile orada hemen can verdi. Sultan Muhammed Tapar'ın böylelikle vezirinin Bâtınîlerle işbirliği içinde olduğuna dair en ufak bir şüphesi kalmadı.¹³ Ertesi gün vezirini kendine ihanet ettiği, onun ileri gelen dört adamını da Bâtınî itikadına sahip oldukları için İsfahân kapısında astırdı (Şevval 500/ Mayıs Haziran 1107).¹⁴

Yaşanan bu olayların ardından Sultan Muhammed Tapar Şahdîz Kalesi'nin kesin olarak ele geçirilmesi emrini vererek askerlerini kaleye sevk etti. 2 Zilkâde 500/25 Haziran 1107 tarihinde başlayan hücum sırasında Ahmed b. Attâş'ın yanında savaşacak ve onu müdafaa edecek az sayıda adamı kalmıştı. Ama büyük bir cesaretle savaşıyorlardı. Bâtınîler'in ileri gelenlerinden olup Sultan'a sığınan birinin askerlere göstermiş olduğu yoldan kaleye çıkan askerler, Ahmed b. Attâş ve yanında bulunan

¹³ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 156; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 76; Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 81; Bündârî (**a.g.e.**, s. 95) ise Sultan'ın vezirinin bâtinî olduğuna kanaat getirmesini daha farklı bir olayla anlatılmıştır. Buna göre aslında Bâtınîlerle işbirliği halinde olan Ubeydullah b. Ali el-Hatîbî idi ve Ahmed b. Attâş ile gizlice mektuplaşıyorlardı. Sa'dü'l-Mülk bu durumu bildiğinden el-Hatîbî'nin yazısına benzeyen bir yazı yazarak mektuplardan birini almayı ve Sultan'a göstererek Bâtınîlik ithamından kurtulmayı istiyordu. Bunun için itimat ettiği bir adamı gönderdi. Eline de mürur için kendi yazısıyla yazılmış mürur tezkeresi verdi. Fakat yolda sakınarak gitmesini unuttu. Görevli adam yanında vezirin hattı ile yazılan tezkeresi ve mektupla yakalanınca bu yazı Sa'dü'l-Mülk'ün sonu oldu ve Sultan tarafından Bâtınîlerle ittifak yaptığına kanaat edildi.

¹⁴ Zâhirüddîn Nîşâburî, **a.g.e.**, s. 49; Sadreddin Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 58; Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 156; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, C. X, s. 350; Bündârî, **a.g.e.**, s. 94; Sibt, **Mir'âtü'z-zamân**, C. VIII/2, s. 18; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 77; Kazvîni, **a.g.e.**, s. 455; Ahmed b. Mahmûd, **a.g.e.**, C. II, s. 43; Münecimbaşî, **a.g.e.**, s. 103; Sanaullah, (**a.g.e.**, s. 17) vezirin Ubeydullah b. Ali el-Hatîbî'nin iftirasına maruz kaldığı belirtmiştir.

seksen kişiyle çetin bir mücadeleye girişerek Bâtınîler'in çoğunu öldürdüler ve bu fesat yuvasını ele geçirdiler.¹⁵ Kalenin Selçuklularca fethiyle birlikte Ahmed b. Attâş esir alındı. Bir hafta bekletildikten sonra Sultan'ın emriyle şehrin her tarafında gezdirilerek derisi yüzüldü. Bu arada oğlu öldürüldü ve karısı da değerli mücevherlerini takarak kendini kaleden aşağıya attı. Zafer öyle büyük bir coşkuyla kutlandı ki her tarafa fetihnâmeler gönderildi, minberlerde duyuruldu.¹⁶

C- Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk ve Emîr Çavlı'nın Alamut Seferi

Sultan Muhammed Tapar, Şahdîz'i ele geçirmek suretiyle önemli bir bâtinî karargâhını zapt etmiş oluyordu. Fakat Alamut henüz ayakta idi. Bu sebeple Alamut'a yeni bir sefer düzenledi. Veziri Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk ve Emîr Çavlı komutasındaki bir orduyu Muharrem 503/Ağustos 1109 tarihinde Hasan Sabbâh üzerine şevketti. Vezir, Üstünâvend ve Alamut'u kuşattı. Alamut'un tahıl kaynaklarını yok etti, yakaladığı birçok bâtinîyi katletti, kale ve evleri tahrip etti. Ottan başka yiyecekleri kalmayan kaledelikler kadınları ve çocukları başka kalelere göndermeye başladılar fakat hem kışın bastırması hem de Bâtınîler'in dışarıdan yardım almaya başlamasıyla dönmek zorunda kaldılar.¹⁷

¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 151-153; Sadreddin Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 55; Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 157; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 150-151; İbn İsfendiyâr, **a.g.e.**, s. 240-241; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 348; Bündârî, **a.g.e.**, s. 93; Sibt, **Mir'âtü'z-zamân**, C. VIII/2, s. 20; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 76-77; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 454-455; Ahmed b. Mahmûd, **a.g.e.**, C. II, s. 41; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 103; Hodgson, "The Ismaili State", p. 446; Lewis, **Haşîşîler**, s. 80-81; Özeydî, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 82; aynı yazar, "Muhammed Tapar", **DİA**, C. XXX, s. 580; Merçil, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, s. 66.

¹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 153; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 151; Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 157; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 348; Sibt, **Mir'âtü'z-zamân**, C. VIII/2, s. 20; Reşîdüddin, **a.g.e.**, s. 77; Ahmed b. Mahmûd, **a.g.e.**, C. II, s. 41; Hodgson, "The Ismaili State", p. 446; Lewis, **Haşîşîler**, s. 81; Daftary, **İsmaililer**, s. 507; Özeydî, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 82; Willey, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁷ Sadreddin Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 318; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 153; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 382; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 543, 545; İbnü'l-Kalânîsî, (**a.g.e.**, s. 162) ve Ahmed b. Mahmûd (**a.g.e.**, C. II, s. 42) bu seferin 501 yılında yapıldığını zikretmişlerdir. Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 105; E. Tevfik, **a.g.e.**, s. 23; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 97; Lewis, **Haşîşîler**, s. 82-85; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 318; Bu ayrı bir sefer de olabilir. Bkz. Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 97, n. 42; aynı yazar, "The Ismaili State", p. 446, Özeydî, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 82, n. 59.

Bâtînîler kısa süre sonra vezire bir suikast tertip ederek seferin intikamını almaya çalıştılar. Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk'e Şaban 503/Şubat-Mart 1110'da camiye gittiği sırada suikast düzenlemişlerse de vezir boynundan yaralanarak kurtulmayı başardı. Onu yaralayanlardan bir tanesi yakalanıp şarapla sarhoş edilince Bâtînî topluluğunun yerini bildirdi ve hepsi yakalanarak öldürüldü.¹⁸

Ahmed b. Nizâmü'l-Mülk ve Emîr Çavlı komutasındaki birliklerin Nizarîlerle tuttuğu bir çok çatışmada bölgede büyük bir yıkıma neden olmasına rağmen ana hedefi olan Alamut'un alınamaması üzerine¹⁹ Sultan Muhammed Tapar Taberistân ve Gilân hâkimi Hüsâmü'd-Devle Şehriyâr'dan Bâtînîler'e karşı kendisiyle işbirliği yapmasını istedi.²⁰ Ancak Hüsâmü'd-Devle Şehriyâr, buyurucu ve sert olduğunu düşünerek teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Sultan Emîr Sungur'u 5000 süvariyle birlikte Mâzenderân üzerine gönderdi. Rûyan ve Âmul yöneticilerinden de emîre eşlik etmelerini ve ona yardımcı olmalarını istedi. Emîr Sungur, Âmul'da bölgenin ileri gelen emîrleri tarafından karşılandı. Kendisine Âmul'dan Sârî'ye kadar sahil şeridinden gitmesini ve yol boyunca eşlik edeceklerini söylediler. Bunu duyan Hüsâmü'd-Devle Şehriyâr, Lâfur Emîri Mehdî ile diğer tüm emîrleri Âram'da topladı ve hep birlikte Sârî'ye ilerlediler. Emîr Sungur da Atrabin bölgesinde karargâh kurdu.

Hüsâmü'd-Devle Şehriyâr savaş başlar başlamaz Emîr Sungur'un Begçeri adlı emîrini kendine doğru çekerek oğullarından Necmü'd-Devle'nin Emîr Sungur üzerine hücumla geçmesini sağladı. Böylelikle Emîr Sungur'un birlikleri bozuldu ve askerleri kaçmak zorunda kaldı. Emîr de İsfahân'a geri döndü ve Sultan Muhammed Tapar'a bu bölgede başarıya güç kullanarak değil yalnızca politik stratejilerle ulaşılacağını söyledi. Bunun üzerine Sultan, Hüsâmü'd-Devle'ye bir elçi göndererek ona Sungur'un üzerine asker göndererek kendi emirlerini aştığını bildirdi ve İsfahân'daki saraya oğullarından birini göndermesini istedi. Hüsâmü'd-Devle oğluna zarar gelmeyeceğine dair söz aldıktan sonra bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 163; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 382; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 329; Müneccimbaş, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁹ Daftary, **İsmaililer**, s. 508; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 97.

²⁰ İbn İsfendiyâr, **a.g.e.**, s. 241; Özeydin, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 87; Daftary, **İsmaililer**, s. 508.

Oğullarını yanına çağırarak Sultan Muhammed Tapar'ın önerisinden bahsetti ve hangisinin gitmek istediğini sordu. Necmü'd-Devle bu tehlikeli girişime cesaret edemedi fakat Alâü'd-Devle Ali Şehriyâr gönüllü olarak gitmek istediğini söyledi.

Yanında süvarilerle yola çıkan Alâü'd-Devle, İsfahân'a geldiğinde Sultan Muhammed Tapar tarafından saygıyla karşılandı. Sultan kız kardeşiyle evlenmesini böylelikle iki aile arasında akrabalık bağının tesisini önerdi ancak Alâü'd-Devle, Necmü'd-Devle'nin kıskançlıklarından çekinerek bu şerefe kendisinden yaşca daha büyük olduğu için Necmü'd-Devle'nin uygun olacağını söyleyerek bu haberi paylaşmak üzere beraberinde sultanın verdiği hediyelerle Taberistân'a geri döndü. Bu cesaretinden dolayı törenlerle karşılandı. Haberi ilettikten sonra ağabeyi yola çıkararak İsfahân'a geldi ve Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşiyle evlendi.²¹ Böylece Bâvendîler²² ile Selçuklular arasında akrabalık bağı sağlanmış oldu.

D- Emîr Şîrgîr'in Seferleri

Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle Bâtînîler üzerine tertiplenen bir diğer sefer de Emîr Anuştekin Şîrgîr'in Cemâziyelevvel 505/Kasım-Aralık 1111'de yaptığı seferdi. Emîr önce Kelâm kalesini fethetti. Kale hâkimi Mûsâ ve yanındaki Bâtînîler'e emân vererek onları Alamut'a gönderdi. Daha sonra Bîre Kalesi'ni²³ de fethederek aynı şekilde kale ahalisine Alamut'a gitmeleri için izin verdi.²⁴ Rûdbâr bölgesinde Bâtînîlerle uzun süre mücadele eden Emîr Anuştekin Şîrgîr tarafından 4 Haziran 1117 tarihinde Lemmeser, 13 Temmuz 1117'de de Alamut ikinci kez kuşatıldı ve kuşatma Mart-Nisan 1118'e kadar devam etti.²⁵ Bu seferde emîr yanında Karaca, Gündoğdu, İl-

²¹ İbn İsfendiyâr, **a.g.e.**, s. 241-242; Zahîrüddîn-i Mar'âşî, **Târîh-i Taberistân u Rûyân u Mâzendârân**, yay. Bernhard Dorn, St. Petersburg, 1850, s. 210-215; Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 87-88.

²² Bâvendîler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Bâvendîler", **DİA**, C. V, s. 214-216.

²³ Bîre, İsfahân'a yedi fersah (20 mil) uzaklıktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 419, Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 97, n. 44.

²⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 419; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 97; Özaydın, "Muhammed Tapar", s. 580.

²⁵ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 546.

Kavşut ve Bozan gibi meşhur komutanların da bulunduğu çok kalabalık bir orduyla kaleyi muhasara etmişti.²⁶

Emîrlar arasında cesaret ve ileri görüşlülüğü yanında Bâtınîlerle cihad hususunda en akıllı ve basiretli zat Anuştekin idi. Orada kendisi ve yanındaki emirlerin barınmaları için evler yaptırdı. Emîrlardan her bir zümrenin hangi aylarda Alamut'u muhasara edeceğini tayin etti, böylece Alamut nöbetleşe olarak muhasara edilecek ve ordu sürekli dinç kalan askerlerle kaleyi daha kolay ele geçirebilecekti.

Bâtınîler, yapılan muhasarayla çok zor durumda kaldılar, yanlarında hiç yiyecek kalmadı. Hatta kadınlarını ve çocuklarını emân dileyerek kaleden indirdiler. Kendilerine ve adamlarına gitmeleri için müsaade edilmesini istediler ancak Anuştekin onların bu isteklerini daha önce olduğu gibi kabul etmedi ve hepsini açlıktan kırılmaları gayesiyle kaleye geri gönderdi. Öyle ki Hasan Sabbâh kaledekilere günde bir parça ekmek ve üç ceviz veriyordu ve neredeyse hepsi açlıktan kırılmak üzereydi.²⁷

Bâtınîler artık daha fazlasına tahammül edemeyecekleri bir duruma düşmüşlerdi ki tam da bu sırada Sultan Muhammed Tapar'ın ölüm haberi geldi.²⁸ Bunu duyan Bâtınîler'in cesareti arttı, moralleri düzeldi. Sultan'ın ölüm haberi Alamut'u muhasara etmekte olan askerlere bir gün sonra ulaştı. Emîr Anuştekin Şîrgîr: "Muhasarayı kaldırıp gidersek ve bu durum onların kulağına giderse kaleden inip üzerimize gelirler ve hazırladığımız bunca yiyecek ve zahireyi alırlar; yapılacak en doğru iş Alamut'u fethedinceye kadar muhasarayı sürdürmektir. Muhasaraya devam etmeyeceksek bile hiç olmazsa üç gün burada kalarak hazırlanıp biriktirdiğimiz erzak ve diğer ağırlıklarımızı ileri geçirmeliyiz; götüremeyeceğimiz şeyleri de düşmanın eline geçmesin diye yakmalı ve ancak ondan sonra buradan ayrılmalıyız" dedi.²⁹

²⁶ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 318-319; Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 83.

²⁷ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 158; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 420; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 319; Çağatay-Çubukçu, **a.g.e.**, C. I, s. 73; Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 83.

²⁸ Sultan Muhammed Tapar, 24 Zilhicce 511/18 Nisan Perşembe günü vefat etti. Ayrıntılı bilgi ve ölümü hakkındaki farklı görüşler için bkz. Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 149-151.

²⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 420; Bündârî, **a.g.e.**, s. 119, n. 1.

Askerler emîrin sözlerini duyunca onun doğru söylediğine inandılar, birlik ve beraberlik içinde hareket etmeye karar verdiler; fakat akşam olunca birbirleriyle istişare etmeden çekip gittiler. Anuştekin'den başka Bâtınîlerle mücadele edecek kimse kalmadı. Bâtınîler kaleden inip onun üzerine geldiler. Anuştekin onlara karşı kendini savunarak savaştıysa da bir süre sonra askerlere katılıp çekilmek zorunda kaldı. Selçuklu zahiresi ve ganimetleri de Bâtınîler'in eline geçti. Böylelikle kuşatma katî sonuç alınıp, Alamut fethedileceği sırada Sultan Muhammed Tapar'ın ani ölüm haberiyle bir anda sona ermiş oldu.³⁰

Zübdetü'n-Nusra'da Alamut muhasarasının kaldırılmasından Sultan Muhammed Tapar'ın Hâcib-i Kebîr tayin ettiği Emîr Ali b. Ömer'in veziri Ebû'l-Kasım Dergüzînî sorumlu tutulmuştur. Şöyle ki: "Alamut Kalesi'ni muhasara etmekte olan askerler, kaleyi fethetmeye yaklaşmış ve muhasaranın maksada muvaffak surette neticeleneceğini müşahade etmiş iken Dergüzînî, Bâtınîliğe meykinden ve onlara yardım etmeye söz vermiş olduğundan askeri dağıtmaya başladı ve askerlerin reisi olan Anuştekin Şirgîr'i tevkif etmeye izin çıkarttı. Bunun üzerine askerler muhasarayı bırakarak intizamsız bir surette çekilmeye başladılar. Alamut'takiler bunları takip ederek bir kısmını katlettiler, kalanları şarka ve garba dağıldılar."³¹

Sultan Muhammed Tapar tüm saltanatı boyunca sürekli Bâtınîler'e seferler düzenlemiş onlarla her fırsatta savaşmaktan geri durmamıştır. Bâtınîler bu dönemde Selçuklu askerleriyle savaşmaktan yeni kaleler ele geçirmeye fırsat bulamamışlardır fakat Vezir Sa'dü'l-Mülk ya da Dergüzînî örneğinde olduğu gibi gizli teşkilatları yine sultanın en yakınına kadar uzanabilmiştir.

Aynı dönemlerde Gazzâlî'nin Sultan Muhammed Tapar'a sunduğu eserinde verdiği şu tavsiyelerden de Bâtınîler'in devlet kademesinde ne kadar yer aldığı anlaşılmaktadır: "Devlet başkanı; mayalarında alçaklık bulunan kimseleri ülkeden

³⁰ Sadreddin Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 55; Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 158; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 420; Bündârî, **a.g.e.**, s. 114; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 546; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 77; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 318-319; Hodgson, **The Order of Assassins**, pp. 97-98; aynı yazar, "The Ismaili State", p. 446; Lewis, **Haşîşîler**, s. 83-84; Çağatay-Çubukçu, **a.g.e.**, C. I, s. 73; Daftary, **İsmaililer**, s. 509; Özeydin, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 84.

³¹ Bündârî, **a.g.e.**, s. 119.

çıkarmalı, kötü sözlü ve kötü işlerle uğraşan kimselerin sözüne kulak vermemeli, akıllı sanatkâr ve yetenekli kimseleri kendine yakın tutup ülkeyi bayındır konuma getirmeli, liyâkatsız kimselere yönetim ve idari sorumluluk vermemelidir Liyâkatı olmayan kimseleri bu göreve getirirse onlar yönetimi bozar ülkeyi harap ve halkın yaşamını altüst ederler. Sonunda büyük bir kargaşa ve anarşi ortaya çıkar. İslâmın prensiplerini değiştirmeye çalışırlar. Kendi arzularına uygun asılsız şeyler ortaya koyarlar. Kötü bilginleri kendi tarafına çekerek bu sayede yıllarca çalışarak yapamayacakları bid'atların bir anda yayılmasını sağlarlar.”³²

E- Sultan Muhammed Tapar Döneminde Suriye’de Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler

Bâtınîler Sultan Muhammed Tapar döneminde Suriye’deki ilk saldırılarını, faaliyetlerini yaymak için elverişli bir konumda bulunan Efâmiye Kalesi’ne düzenlediler. Şehrin reisi Halef İbn Mülâib’di. Bâtınî reislerinden Ebû Tâhir es-Sâig, kendisi ile işbirliği yapan Kadı Ebû’l-Feth es-Sermînî yönetimindeki Sermînli bir bâtinî grubu, İbn Mülâib’i öldürüp kaleyi ele geçirmek üzere Efâmiye’ye gönderdi.³³ İbn Mülâib, kadıya güvenerek sevgi ve saygı gösterdi. Kadı’nın Bâtınîlerle işbirliği yaptığını duyan İbn Mülâib’in oğulları babalarını uyardılsa da Ebû’l-Feth es-Sermînî’nin İbn Mülâib’e: “Ey Emîr! Herkes bilir ki, ben aç ve perişan bir halde sana sığındım. Sen bana emân verdin, beni zengin ettin, aziz kıldın. Sayenizde makam ve servete kavuştum. Benim senin katında ulaştığım mevkîyi, senin bana ihsan ettiğin nimetleri kıskanan ve çekemeyen bazı kişiler beni sana jurnal ettiler. Şimdi senden yanındaki bütün servetimi geri almanı ve beni geldiğim gibi perişan bir halde buradan uzaklaştırmanı istiyorum”³⁴ demesi üzerine İbn Mülâib kadıya güvenmeye devam etti.

³² Gazzâlî, **Nasîhatü’l-Mülûk: İmâm Gazzâlî ve Devlet Başkanına Öğütler**, İstanbul, İlke Yayınları, 2004, s. 65-66.

³³ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 327-328; İbnü’l-Adîm, **Buğye**, s. 77; İbnü’l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 703.

³⁴ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 328.

Ebû'l-Feth es-Sermînî, Ebû Tâhir es-Sâig'den, planları doğrultusunda Sermîn ahalisinden 300 kişiyle birlikte Haçlı şövalyelerine ait bir atı, onlara ait bir silâhı ve yine öldürülen Haçlılar'dan birinin kafasını Efâmiye'ye İbn Mülâib'in yanına göndermesi için Melik Rıdvan'ı ikna etmesini istedi. Gönderilen topluluk Melik Rıdvan ile adamlarının kendilerine çok kötü muamele ettiklerinden şikâyetçi olup onun yanından kaçan ve yolda Haçlılar'la karşılaşp mücadele etmiş gaziler olarak gelecekti. Kısa süre sonra yola çıkan grup Efâmiye'ye gelerek içlerinden bazıları kaleye yerleşti.³⁵

Bir gece kale muhafızlarının uykuya daldığı bir sırada Ebû'l-Feth es-Sermînî ve kalede ikamet eden birkaç fedâi sessizce surlara gidip aşağıya ipler sarkıtarak 300 Sermînliyi büyük bir gizlikle yukarı doğru çekerek kaleye soktular ve uyumakta olan İbn Mülâib'in çocuklarını yaptıkları baskınla öldürdüler.³⁶ Bâtınîler ardından İbn Mülâib'i de öldürerek 26 Cemâziyelevvel 499/3 Şubat 1106'da kaleyi ele geçirdiler.³⁷

Kısa süre sonra Melik Rıdvan'ın Bâtınîlerle sıkı bir işbirliği içinde olması Sultan Muhammed Tapar'ın dikkatini çekmiş ve Sultan düzenlediği bir mecliste onu şiddetli bir biçimde kınamıştır. Bunu haber alan Melik Rıdvan, Halef İbn Mülâib'in öldürülmesinde rol oynayan Ebû'l-Feth es-Sermînî'nin kardeşinin oğlu Ebû'l-Ganâim'in yandaşlarıyla birlikte Haleb'den dışarı çıkartılmasını emretti hatta Bâtınîlerden bazılarını öldürttü.³⁸ Böylece Melik Rıdvan Haleb'de serbestçe faaliyet

³⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 329; İbnü'l-Adîm, **Buğye**, s. 77; Lewis, **Haşîşiler**, s. 146-147.

³⁶ Azîmî, **a.g.e.**, s. 35; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 329; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 203; İbnü'l-Adîm (**Buğye**, s. 77), (**Zübde, Makaleler**, C. II, s. 703) İbn Mülâib'in "Musbih" adlı oğlunun kurtularak Antakya Haçlı Kontluğu'na sığınmış ve durumu anlatması üzerine Haçlılar'ın Efâmiye Kalesi'ne saldırarak 13 Muharrem 500/14 Eylül 1106'da kaleye ele geçirdiklerini zikretmiştir.

³⁷ Azîmî, **a.g.e.**, s. 35; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 190-191; İbnü'l-Esîr'in (**a.g.e.**, C. X, s. 329) aktardıklarına göre, Ebû'l-Feth, oğullarını öldürdükten sonra İbn Mülâib'in odasına doğru gitmiş, İbn Mülâib kuşkulananarak: "Sen kimsin!" diye seslenince Ebû'l-Feth: "Ben ölüm meleğininim, senin canını almaya geldim" diye cevap vererek tüm yalvarmalarına rağmen İbn Mülâib'i öldürmüştür. İbnü'l-Adîm, **Buğye**, s. 77; aynı yazar, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 703; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 92; Daftary, **İsmaililer**, s. 503; Lewis, **Haşîşiler**, s. 147; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu (1100-11187)**, C. II, 2. bsk., Ankara, TTK., 1992, s. 99; Özaydın, "Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri", s. 200; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 203.

³⁸ İbnü'l-Adîm, **Buğye** s. 79; aynı yazar, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 704; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 204.

gösteren Bâtînîlerden bir kısmının eylemlerine son vermişse de öte yandan Ebû Tâhir es-Sâig'in faaliyetlerine engel olma cesaretini gösterememiştir.³⁹

Bir süre sonra Bâtînîler Şeyzer'de kendilerini gösterdiler. Şehir ahalisinin Hristiyanların paskalya yortusunu izlemek için şehirden inmelerini fırsat bilerek; Efâmiye'den, Sermîn'den ve diğer yerlerden toplanmış yüz kişilik bir grupla kaleye girip şehre olan hâkim oldular. Kalenin sahipleri ise bu durumu fark ettikleri andan itibaren Şeyzer halkıyla beraber Bâtînîlerle savaşmaya başladılar. Kaleyi ele geçirenleri ve Şeyzer'de onların görüşlerini benimseyen herkesi öldürdüler.⁴⁰

Bâtînîler'in Suriye'de ve özellikle Haleb'deki faaliyetleri uzun yıllar devam etti. Burada devlet adamlarını, âlimleri, kendilerine karşı olduğunu düşündükleri her meslekten şahsiyeti öldürmeye başladılar. Rebûlevvel 505/Eylül-Ekim 1111'de Haleb'e gelen Ebû Harb İsa b. Zeyd el-Hucendî adlı oldukça zengin ve İsmâîlî karşıtı bir tüccara suikast girişiminde bulundular.⁴¹ Kendisi bütün servetini Bâtînîler'e karşı mücadele için harcamış hatta onları öldürenlere değerli hediyeler vermişti.⁴²

Beş yüz deve yükü malla Haleb'e geldiğinde yanında bâtinî olduğunu bilmediği Ahmed b. Nasr er-Râzî adlı adamı da bulunmaktaydı. Rivayete göre Ahmed b. Nasr er-Râzî, çok geçmeden Ebû Tâhir es-Sâig'in ve oradan da Melik Rıdvan'ın yanına giderek, "Ebû Harb'ın mal ve parasını alması hususunda" onları kışkırttı. Bunun üzerine Melik Rıdvan ve Ebû Tâhir, Ebû Harb üzerine adamlarını sevk ettiler ancak saldırıyı zamanında farkedene Ebû Harb ve adamları Ahmet b. Nasr er-Râzî'yi ve Ebû Tâhir'in adamlarının hepsini de öldürdüler.

Haleb'deki Sünnî ve Şîîler, Melik Rıdvan'ın yanına gidip "yapılan bu hareketlerin doğru olmadığını" söyleyip kınadılar. Ayrıca Sünnî ve Şîî gençler,

³⁹ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 204.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, (a.g.e., C. X, s. 377-378) Şeyzer'de yaşanan olayları 502/1108-1109 olayları arasında aktarmış; İbnü'l-Kalânîsî (a.g.e., s. 190-191), Lewis, (**Haşîşîler**, s. 149) Daftary, (**İsmâîlîler**, s. 505) ise 507/1114 olayları arasında göstermişlerdir.

⁴¹ İbnü'l-Adîm, **Buğye**, s. 53; İbnü'l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 712-713; Osman Turan, a.g.e., s. 256; Özaydın, "Suriye'deki Bâtînî Faaliyetleri", s. 202.

⁴² İbnü'l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 712-713.

Bâtînîlerden bir gruba da saldırıp onları öldürdüler. Fakat Melik Rıdvan, Ebû Harb'e yapılan bu saldırıyı kınamaya cesaret edemedi. Bu arada Ebû Harb, Atabeg Tuğtekin ve öteki İslâm hükümdarlarına birer mektup yazarak durumu bildirdi. Bu hükümdarların elçilerinin kendisini kınaması üzerine de Melik Rıdvan, "Ebû Harb hakkında herhangi bir kötü niyetinin olmadığı" hususunda elçilere ant içti. Haleb halkı ise o günden sonra Bâtînîler'e saldırmaktan geri durmadı.⁴³

Sultan Muhammed Tapar döneminde Suriye'de yaşanan bir diğer suikast ise Emîr Mevdûd'a karşı olmuş ve emîrin ölümüyle sonuçlanmıştır. 10 Ekim 1113'de Emîr Mevdûd, Atabeg Tuğtekin ile birlikte Cuma namazı için Dımaşk'ta Ulu Camii'de bulunduğu sırada dilenci kılığına girmiş bir bâtinî kendisinden bir şeyler istiyor gibi yaklaşarak Emîr'i yaraladı ve kendisi de orada derhal öldürüldü. Emîr Mevdûd, Atabeg Tuğtekin'in evine götürüldüyse de kurtarılamadı.⁴⁴

Melik Rıdvan'ın Rıdvan'ın 28 Cemâziyelâhir 507/10 Aralık 1113 tarihinde ölümü⁴⁵ üzerine yerine 12 yaşındaki oğlu Alparslan el-Ahras geçti. Melik Rıdvan devrinde Haleb'deki Bâtînî nüfuzunun giderek arttığını ve tehlikeli boyutlara ulaştığını gören Sultan Muhammed Tapar Haleb'in yeni hâkimi Melik Alparslan el-Ahras'a yazdığı mektubunda: "Baban (Rıdvan) Bâtînîlerle ilgili hususlarda bana muhalefette bulunuyordu. Hâlbuki şimdi senden benim evlâdım olarak onları yok etmeni istiyorum" diyerek onların bertaraf edilmesini bildirdi.⁴⁶

⁴³ İbnü'l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 712-713; Özeydın, "Suriye'deki Bâtînî Faaliyetleri", s. 202.

⁴⁴ Azîmî, (a.g.e., s. 39) hiç tanınmamış bir adam tarafından öldürüldüğünü belirtilmiştir. İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. X, s. 396; İbn Kesîr, a.g.e., C. XII, s. 332; Sanaullah, a.g.e., s. 64-65; Lewis, **Haşîşîler**, s. 148; Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, C. I, Ankara, TTK., 1990, s. 157; Runciman, a.g.e., C. II, s. 104; Daftary, **İsmailîler**, s. 504; Özeydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 77. Bündârî (a.g.e., s. 161) ve Urfalı Mateos (**Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, çev. Hrant D. Andreasyan, 3. bsk., Ankara, TTK., 1987, s. 252), Emîr Mevdud'u muhtemelen Dımaşk'ı zapt etmesinden korktuğu için Atabeg Tuğtekin'in öldürttüğünü zikretmişlerdir. İbnü'l-İbrî (**Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, 3. bsk., çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK., 1999, s. 352) Melik Rıdvan tarafından gönderilen İsmâîlîler tarafından öldürüldüğünü söylemiştir; Usta, (a.g.e., s. 103) cinayetin Dımaşk'ta işlenmesinin Atabeg Tuğtekin'i şüpheliler arasına soktuğunu belirtmiştir.

⁴⁵ İbnül Kalânîsî, a.g.e., s. 189; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. X, s. 397; İbnü'l-Adîm, **Buğye**, s. 79-80; İbnü'l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 714.

⁴⁶ İbnü'l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 716; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 226.

Bu sırada başta Haleb Reisi Sâid b. Bedî olmak üzere Haleb'in ileri gelenleri de Melik Alparslan'a Bâtınîler ile mücadele etmesi için tavsiyelerde bulunmaktaydılar. Genç Melik, Sâid b. Bedî ile birlikte derhal harekete geçerek başta Bâtınî reisi Ebû Tâhir, olmak üzere İsmâil ed-Dâî, Hakîm el-Müneccim'in kardeşi ve yaklaşık 200 kadar Bâtınîyi yakalayıp öldürttü, bir kısmını da hapsedip, mallarına el koydu. Bâtınîler bu yaşananlar üzerine şehirden kaçmaya başladılar. Haleb'deki Bâtınîler'in birçoğu telef olduğu gibi bir kısmı da Suriye'nin çeşitli şehirlerine dağılıp gittiler.⁴⁷

F- Sultan Muhammed Tapar Döneminde Bâtınîler Tarafından Öldürülen Tanınmış Şahsiyetler

İbn Mülâib ve Emîr Mevdûd dışında bu dönemde; 499/1105-1106 Kadı Ebû'l-Alâ Saîd b. Ebû Muhammed en-Nişâbûrî İsfahân Camii'nde bir bâtinî tarafından öldürüldü.⁴⁸

Nizamü'l-Mülk'ün en büyük oğlu ve Melik Sencer'in veziri Fahrü'l-Mülk b. Nizamü'l-Mülk 10 Muharrem 500/11 Eylül 1106 tarihinde Bâtınîler tarafından öldürüldü. Şöyle ki bulunduğu evden çıktığı bir sırada kendisinden yardım isteyen bir ses duydu ve yardım isteyen adamı yanına çağırdı. Adam, vezire bir pusula uzattı ve Fahrü'l-Mülk pusulayı incelemekle meşgulken hançerini saplayarak öldürdü. Bâtınîyi Melik Sencer'in huzuruna getirildiğinde suçu Sencer'in adamları üzerine atmasıyla birlikte hem kendisi hem de iftiraya uğrayan Sencer'in adamları öldürüldü.⁴⁹

⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 189; Azîmî, **a.g.e.**, s. 39; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 398; İbnü'l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 716; Sibt, **Mir'âtü'z-zamân**, C. VIII/2, s. 47; Lewis, **Haşîşiler**, s. 148-149; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, s. 227; Merçil, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, s. 90; Özeydîn, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 85-86; aynı yazar, "Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri", s. 203-204; aynı yazar, "Muhammed Tapar", s. 580; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 105; Daftary, **İsmaililer**, s. 504-505; Usta, **a.g.m.**, s. 12.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 333; Özeydîn, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 76.

⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C. IX, s. 148; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 336; Sibt, **Mir'âtü'z-zamân**, C. VIII/2, s. 17; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 543; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 456; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 323; Münecimbaşı, **a.g.e.**, s. 112; Özeydîn, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 77; Ocak, **a.g.e.**, s. 231.

Ramazân 502/Nisan-Mayıs 1109'da bayram günü Nişâbü'r, İsfahân ve Buhara kadısı Sa'id b. Muhammed b. Abdurrahman, İsfahân'da Bâtınîlerce öldürüldü. Kendisini öldüren Bâtınî de orada yakalanarak öldürüldü.⁵⁰

Nizâmiye Medresesi müderrislerinden ve "Eğer Şâfiî'nin bütün kitapları yansa hafızamda onları yeniden yazdıracak kadar güç bulunmaktadır" diyen âlim Ebû'l-Mehâsîn er-Rûyânî Muharrem 502/ Ağustos-Eylül 1108 yılında Bâtınîlerce öldürülen şahsiyetlerdendir.⁵¹

İsfahân kadısı Ubeydullah b. Ali el-Hatîbî de Hemedan'da Bâtınîler tarafından öldürüldü. Bâtınîler aleyhine çok çalışır onlardan korktuğu için devamlı zırh giyerdi. 503 Safer ayında/1108 Eylül-Ekim ayında bir cuma günü yabancı gibi gözüken bir bâtinî üzerine hücum edip adamlarıyla onun arasına girerek kadıyı öldürdü.⁵²

Bâtınîler tarafından öldürülen devlet adamların biri de Meraga Emîri Ahmedîl'di. 1 Muharrem 510/16 Mayıs 1116 tarihinde Sultan Muhammed Tapar'ın sarayında Atabeg Tuğtekin ile birlikte otururken haksızlığa maruz kaldığını söyleyen bir adam Emîr Ahmedîl'in yanına gelerek elindeki pusulayı Sultan'a uzatmasını istedi. Emîr pusulayı uzatırken bâtinî ona hançeriyle saldırdı. Emîr Ahmedîl hançeri aldığı sırada diğer bir bâtinî de ortaya çıkarak bir hançer darbesi daha indirdi. bâtinîlerin yakalanıp öldürüldükleri ve emîrin de yere düştüğü sırada üçüncü bir bâtinî daha ortaya çıkarak son kez hançerini emîre saplayarak onu öldürdü.⁵³

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 377; Sibt, **Mir'âtü'z-zamân**, C. VIII/2, s. 29; Zehebî, **el-İber**, C. II, s. 383; Özeydîn, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 77; Ocak, **a.g.e.**, s. 232.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 378; Zehebî, **el-İber**, C. II, s. 383-384; Suyûtî, **a.g.e.**, s. 428; Ocak, **a.g.e.**, s. 232.

⁵² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 377; Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 154, n. 4; Zehebî, **el-İber**, C. II, s. 383; Özeydîn, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 77.

⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 198; Azîmî, **a.g.e.**, s. 40; Reşîdüddîn, **a.g.e.**, s. 141; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 410; İbnü'l-Adîm, **Buğye**, s. 81; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 342; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, yay. Şuayb el-Arnaût-M. Nuaym el-Arkasûsî, C. XIX, Beyrut, 1985, s. 383; Sanaullah, **a.g.e.**, s. 65; Özeydîn, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 77; aynı yazar, "Ahmedîlîler", **DİA**, C. II, s. 168; Ocak, **a.g.e.**, s. 231.

Sultan Muhammed Tapar'ın hazinedarı Ebû Ahmed el-Kazvînî de Bâtînîler tarafından öldürülen şahsiyetlerdendir.⁵⁴

Taberistân'ın Rûyan şehri Şâfiî Fakîhi Abdü'l-Vâhid b. İsmâil de Muharrem 502/11 Ağustos-9 Eylül 1108 tarihinde Bâtînîlerce öldürüldü.⁵⁵

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 418.

⁵⁵ Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri**, s. 77.

V. BÖLÜM

SULTAN SENCER DÖNEMİNDE BÂTİNÎLER İLE YAPILAN MÜCADELELER

A- Sultan Sencer'in Hükümdarlığının İlk Yıllarında Bâtınîler'in Faaliyetleri ve Sultan'ın Bâtınîlikle Suçlanması

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra oğlu Mahmud ile Sencer arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesini Sencer kazanmış ve imparatorluğu yeniden taksim ederek Irak Selçuklu Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır. Bu süreçte Bâtınîler'in faaliyetlerinde de bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Hasan Sabbâh, Sultan Muhammed Tapar döneminde aldığı darbelerin yarasını sarmakla uğraşmış, suikastlere bir süre ara vermiş, Bâtınî kalelerini onarıp güçlendirmekle, siyasî faaliyetlerle, yerel ittifaklar ve kamplaşmalar kurmakla ilgilenmiştir. Bu dönemde Sultan Sencer'in Bâtınîler üzerine sefere çıkmayı ve Bâtınîler'in de bu sayede güçlenip davalarına çok sayıda yeni insanı katmaları Sencer'in hoşgörüsüne ve kendisine suikast düzenleneceğine dair korkularına bağlanmıştır.¹

Sultan Sencer başlangıçta Bâtınîlerle mücadele etmeye teşebbüs ettiyse de Hasan Sabbâh'ın her taraf memur ettiği casus fırkasının devletin tüm kademelerinde birer ikiye adamı bulunduğundan Sultan Sencer'in Bâtınîler aleyhindeki çalışmaları Hasan Sabbâh'a bildirilmişti.² Sultan Muhammed Tapar'ın ölümüyle yarım kalan mücadelenin Sultan Sencer ile devam edeceğini düşünen Hasan Sabbâh da bunu engellemek için derhal harekete geçmiştir.³

¹ Lewis, **Haşîşîler**, s. 85-86; Köymen, **İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, s. 155; Daftary, **İsmaililer**, s. 511.

² E. Tevfik, **a.g.e.**, s. 24-25.

³ Köymen, **İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, s. 155.

Fedâîlerin arzularını tahakkuk ettirmeleri ve gayelerine ulaşmaları için çoğu kez sadece tehditleri yeterdi. Örneğin; herhangi bir lider onlara ait bir kale üzerine hücumla geçmek istediğinde, sabahleyin yatağından kalkınca yanı başında yere saplanmış bir hançer görürdü. Bu hançere bağlanmış kağıt parçası üzerinde tehdit ifadeleri ise komutanın taaruz kararından dönmesine kâfi gelirdi.⁴

Şöyle ki: “Hasan Sabbâh, Sultan Sencer’in yakınlarından bir grubu vaatlerle aldattı, Sultan’ın hademelerinden birine parayla birlikte bir hançer gönderdi. Hizmetçi, Sultan gece sarhoş olarak uyuduğu zaman hançeri yatağının başucunda bir yere sapladı. Sencer sabah kalkıp orada hançeri görünce endişelenmeye başladı ve kimseden şüphelenmediğinden bu işi gizlice araştırması için bir adamını görevlendirdi. O sırada Hasan Sabbâh’ın Sultan’a bir elçi göndererek: “Eğer ben Sultan’ın iyiliğini düşünmeseydim, sert yere konmuş olan o bıçağı onun yumuşak göğsüne saplatırdım” demesi üzerine Sultan Sencer Bâtınîlerle savaşmaktan kaçınır oldu.⁵ Hatta Cüveynî’nin aktardıklarına göre, Sultan Sencer onlara ait olan Kum bölgesinde bulunan bâtınîlerin haracından 3000 dinar eksiltmiş, Girdkûh’dan geçenlerden geçiş ücreti almalarına göz yummuş ayrıca yine Cüveynî’nin bizzat rastladığı fermanlarında Sultan, Bâtınîler’e barış ve dostluk çağrılarında bulunmuştu.⁶

Sultan Sencer’in Bir süre sonra vezirinin de öldürülmesine rağmen Bâtınîler üzerine kararlı bir şekilde ilerlememesi ve İsmâîlî hareketinin ve eylemlerinin giderek artması Abbasî Halifesi Müsterşid Billâh tarafından Sencer’in İsmâîlîler’e karşı tutarsız mücadele etmekle suçlanmasına neden olmuştur. 527/1132-1133 yılında Halife’ye yazdığı mektupta, gerekçe olarak Bâtınîler’e şehirlerde yerleşmemeleri ve yollarda karışıklık çıkarmamaları şartıyla eman verildiğini belirtmiş bununla beraber Bâtınîler’in bu güne kadar Müslümanları korkuttukları için yakınlarında yaşayan insanların onların inancını kabul edebileceklerini bunun devlet için büyük bir kusur

⁴ Hasan İ. Hasan, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, C. V, İstanbul, Kayihan Yayınları, 1992, s. 336.

⁵ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 546; Kazvîni, **a.g.e.**, s. 520; E. Tevfik, **a.g.e.**, s. 25-26; M. Şerefeddin, “Fâtımîler ve Hasan Sabbâh”, s. 34; Çağatay-Çubukçu, **a.g.e.**, C. I, s. 74.

⁶ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 547; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 101; Lewis, **Haşîşîler**, s. 86-87.

olacağını ifade etmiştir.⁷ Sultan Sencer mektubunda, Halife ve taraftarlarının Sencer'in ve maiyyeti mensuplarının Bâtınîler'i kahretmek hususunda gösterdiği faaliyeti hatırlamayıp bilmediklerini onların dedikleri gibi bir şeyin hiçbir vakitte olmadığını, Bâtınîler'e karşı yaptığı mücadelelerde onlardan sayısız kimseyi öldürttüğünü fakat bunlara rağmen Bâtınîler'in faaliyetlerini azaltmadıklarını, tecavüz, katil her türlü hilelere başvurmaktan geri durmadıklarını da vurgulamıştır.⁸

B- Sultan Sencer Döneminde Büyük Selçuklular'ın Bâtınîler Üzerine Askerî Müdahaleleri

Rebûlâhir 518/Mayıs-Haziran 1124 tarihinde Hasan Sabbâh hastalanmış, Lemmeser'de bulunan Buzurg Ümmid'i çağırarak halefi olarak tayin etmiştir. Dihdâr Ebû Ali Erdistânî'yi de propaganda işinin başına getiren Hasan Sabbâh, 6 Rebûlâhir 518/23 Mayıs 1124 gecesi ölmüştür.⁹ Vefatı Bâtınîler'in faaliyetlerini engellememiş, aksine Buzurg Ümmid döneminde siyasî faaliyetlerden ziyade suikastlere ve Selçuklu ülkesinde karışıklık çıkarmaya ağırlık vermişlerdir.

Bu dönemde Bâtınîler'e karşı şiddetli bir tepki Âmid (Diyarbakir) halkından gelmiştir. 518/1124-1125 senesi Âmid halkı şehirdeki Bâtınîler'e karşı ayaklanmıştır. Bâtınîler burada oldukça çoğalmışlardı. Halk yedi yüz kadar Bâtınî'yi öldürmüş bu olaydan sonra Bâtınîler'in bu bölgedeki durumları iyice zayıflamıştı.¹⁰

1126 yılında Sultan Sencer meliklik zamanında olan Tabes seferinden sonra (1103) ilk kez Bâtınîler'e karşı askeri mücadeleye girişti. Bu mücadeleye

⁷ Kurpalidis, **a.g.e.**, s. 517; Köymen, **İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, s. 226-228; Sultan Sencer ile Halife Müstersîd Billâh arasında yazılmış bu mektuplar için ayrıca bkz. Müntecebüddin Bedî, **Kitab-ı Atebetü'l-ketebe: Mecmûa-i Mürâselât-ı Dîvân-ı Sultan Sencer**, yay. Muhammed Kazvinî-Abbas İkbâl, Tahran, 1329 ş, s. 156-167; Abbas İkbâl, **Vezâret der ahd-i Selâtin-i Buzurg-i Selcukî**, Tahran, 1338 ş., s. 302-318.

⁸ Köymen, **İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, s. 226.

⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 493; Cüveynî, **a.g.e.**, s. 547; Kazvinî, **a.g.e.**, s. 520-521; M. Şerefeddin, "Fâtımîler ve Hasan Sabbâh", s. 34; E. Tevfik, **a.g.e.**, s. 34-35; Lewis, **Haşîşiler**, s. 90; Çağatay-Çubukçu, **a.g.e.**, C. I, s. 74; Özaydın, "Hasan Sabbâh", s. 349.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 494; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 363; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 101.

girişilmesinde Sultan'ın Hasan Sabbâh'ın ölümüyle kendine olan güveninin artması, Bâtınîler'in zayıflamış olduğuna dair düşünceleri, Bâtınî düşmanı veziri Kâşânî (Muinü'd-Dîn Muhtassü'l-Mülk Ebû Nasr Ahmed b. el-Fazl)'nin etkisi, halkın ve değerli emîrlerinin baskıları gibi sebepler yer alabilir.

Vezir Kâşânî, 520/1126'da Bâtınîler'e karşı cihat edilmesini, bulundukları ve yakalandıkları yerlerde öldürülmelerini, mallarının yağmalanıp, kadınlarının esir alınmalarını emretti ve Kuhistân'daki Turayşîs ile Nişâbûr bölgesindeki Beyhak'a Selçuklu askerlerini gönderdi.¹¹ Askerler Bâtınîler'i büyük hezimete uğrattılar, Beyhak yöresindeki köylerden Tarz'da ne kadar Bâtınî varsa hepsini öldürdüler. Liderleri dahi kendini minareden aşağıya atarak intihar etti. Aynı şekilde Turayşîs'e gönderilen Bâtınîler de şehir halkından pek çok kişiyi öldürerek, mallarını ganimet olarak aldılar.¹²

Öte yandan Bâtınîler aldıkları bu saldırılara rağmen bu bölgede bulunan Talikan'daki Mansura gibi bazı yeni kaleleri de ele geçirdiler. Gelecekte en önemli Nizarî üslerinden biri olacak Meymundiz Kalesi'nin de 1126 yılında yapımına başladılar.¹³ Ancak Kâşânî, Bâtınîler üzerine tertiplemediği seferden kısa bir süre sonra intikam almak isteyen Bâtınîlerce öldürüldü.¹⁴ Bunun üzerine Sultan Sencer, 521/1127 yılında Bâtınîler'e ağır bir darbe indirmeye karar verdi. Hazırlanan büyük bir orduyla Horasan üzerine sefer tertip ederek yaklaşık on bin civarındaki Bâtınîyi öldürttü. Alamut'a ise sefer düzenlemeyerek buradaki Bâtınîlerle ilgilenmeyi Irak Selçukluları'na bıraktı.¹⁵ Fakat Irak Selçukluları Bâtınîlerle ilgilenmekten ziyade kendi saltanat mücadeleleriyle uğraştıkları için özellikle bu dönemde Bâtınîler'in işlediği cinayetler daha da arttı.

¹¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 499; Beyhakî, **Târîh-i Beyhak**, yay. A. Behmenyâr, Tahran, 1982, s. 271-275; Köymen, **İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, s. 152; aynı yazar, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 214; Lewis, **Haşîşiler**, s. 95; Agacanova, **Selçuklular**, s. 288.

¹² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 499-500; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 214; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 101-102.

¹³ Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 102; Lewis, **Haşîşiler**, s. 96; Daftary, **İsmaililer**, s. 520; Kale hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Willey, **a.g.e.**, pp. 114-120.

¹⁴ Vezir Kâşânî'nin öldürülmesi ayrıntılı olarak tezimizin "Sultan Sencer döneminde Bâtınîler tarafından öldürülen tanınmış şahsiyetler" başlığında yer almaktadır.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 512; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 370; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 117; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 319.

Aynı yıl içerisinde Hasan Sabbâh'ın zamanında neredeyse Alamut'u zapt edecek olan Anuştekin Şîrgîr'in yeğeni Rûdbâr üzerine bir sefer tertiplemişse de başarılı olamadı. Yenilerek bölgeyi terk etmek zorunda kaldı. Yine Rûdbâr'a gönderilen bir başka Selçuklu ordusu da komutanları Temurdoğan'ı tutsak alan Nizârîlerce püskürtüldü.¹⁶

Sultan Sencer Bâtınîler'e göz yummadığını ispatlarcasına 528/1133-1134'te Emîr Erkuş kumandasındaki bir grup askerini uzun süredir Bâtınîler'in elinde bulunan Horasan'daki Girdkûh Kalesi'ni muhasara etmek üzere gönderdi. Kaledeki Bâtınîler uzun süren muhasara sonucunda erzaklarının tükenmesiyle zor durumda kalmışlar, savaşmak şöyle dursun ayakta duramaz hale gelmişlerdi; ancak kale tam fethedilmek üzereyken rivayete göre Emîr Erkuş Bâtınîler'in göndermiş olduğu para ve değerli takıları alarak muhasarayı bırakıp çekip gitmişti.¹⁷

Buzurg Ümmid'in 1138'deki ölümüyle yerine ölümünden üç gün önce atadığı oğlu Muhammed b. Buzurg Ümmid geçti. Böylece merkezi yönetiminin babadan oğula geçmesi geleneği de başlamış oldu.¹⁸

Sultan Sencer döneminde Bâtınîler üzerine tertiplenen seferlerden biri de 546/1151-1152 senesinde gerçekleşmiştir. Sultan Sencer'in askerlerinden müteşekkil bir grup, Horasan'daki Turayşîs üzerine yürümüştür. Bâtınîler'in elindeki beldelere baskınlar yapmışlar, yağmalar etmişler, çoluk çocuğu esir almışlardır. Şehirleri tahrip edip evleri ateşe veren Sencer'in askerleri Bâtınîler'e çok büyük zararlar verdikten sonra geri dönmüştür.¹⁹

¹⁶ Daftary, **İsmaililer**, s. 520.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 27.

¹⁸ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 549-550; Hodgson, **The Order of Assassins**, s. 143; Daftary, **İsmaililer**, s. 534-535.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 139.

C- Sultan Sencer Döneminde Suriye’de Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler

Suriye’de Sultan Sencer dönemindeki ilk gelişme Melik Alparslan tarafından Suriye’den uzaklaştırılan Haleb Reisi Sâid b. Bedî’nin Bâtınîler tarafından öldürülmesi olmuştur. Mardin’e kaçmış olan Sâid b. Bedî 513/1119’da Fırat Nehri üzerindeki geçiş noktasında bulunan Devser Kalesi’nden ayrılarak iki oğluyla beraber kayıkla suyu geçeceği sırada iki bâtinî tarafından saldırıya uğrayarak öldürülmüştür.²⁰ Öte yandan Sultan Muhammed Tapar döneminde Haleb reisi olan Ebû Tâhir es-Sâig’in öldürülmesinden sonra yerine yine bir bâtinî lideri olan Ebû İbrahim el-Esedâbâdî’nin yeğeni Behram geçmiştir.

Sultan Sencer döneminde Suriye’de özellikle Behram’ın faaliyetleri ve tertiplediği suikastleri göze çarpmaktadır. Haleb 1123 yılında Artukoğlu Belek Gazi tarafından alındıktan sonra Bâtınîler’in nüfuzu azalmaya başlamış, Behram’ın casusu tutuklanmış, Bâtınîler Haleb’den sürgün edilerek Güney Suriye’de kendilerine yeni üsler aramaya başlamışlar hatta Behram bir süre aşırı gizlilik içinde kılıktan kılığa girerek şehir şehir dolaşmaya başlamıştı.²¹

Bâtınîler bu süre zarfında Suriye civarındaki suikastlerine yine devam ederek 519/1125 yılında kadı Ebu’l-Fazl b. el-Haşşâb’ı öldürmüşlerdir.²²

8 Zilkâde 520/25 Kasım 1126 Cuma günü de yine Behram’ın faaliyetleriyle Musul hâkimi Kasîmüddeve Aksungur el-Porsukî halkla beraber Cuma namazını kılmaya gittiği camide dervişler gibi kimsenin kuşkusunu uyandırmadan bir köşede namaz kılan yaklaşık on kadar Suriyeli bâtinînin birdenbire üzerine saldırmasıyla

²⁰ İbnü’l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 730; Lewis, **Haşîşîler**, s. 150; Özeydın, “Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri”, s. 204.

²¹ İbnü’l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 215; Lewis, **Haşîşîler**, s. 150; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 147; Özeydın, “Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri”, s. 204-205.

²² Azîmî, **a.g.e.**, s. 49; Özeydın, “Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri”, s. 205; Daftary, **İsmailîler**, s. 523.

hançerle yaralanmış ve onlarla yine de mücadele edip üçünü yaralamasına rağmen kurtarılamamıştır.²³

İbnü'l-Kalanisî'ye göre emîr muhafızlarına çok güvenmekteydi. Ne bir kılıcın ne de bir bıçağın delebileceği örme bir zırh giyerdi. Etrafı tepeden turnağa silahlı adamlarla çevriliydi.²⁴ Rivayete göre öldürülmeden önceki gece rüyasında birkaç köpeğin kendisine saldırdığını ve bunların birini öldürdüğünü fakat geri kalan köpeklerin de kendisinden intikam aldığını görmüştü. Rüyasını adamlarına anlatınca birkaç gün dışarı çıkmamasını tavsiye etmişler fakat o: “Ben hiç bir şey için Cuma'yı terk etmem” demiştir.²⁵

Bündârî, Aksungur el-Porsukî'nin öldürülmesinde Irak Selçuklu veziri ve Bâtînîlerle sürekli işbirliği halinde olan Ebû'l-Kasım Dergüzînî'nin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Buna göre Dergüzînî, Bâtînîler'e düşmanlık besleyen Aksungur'u azletmek için sultan nezdinde elinden gelen hileleri yapmaya çalışmış fakat muvaffak olamayınca Bâtînî kardeşlerinden yardım istemişti. Ayarladığı Bâtînîler de derviş kılığıyla gittikleri camide Aksungur'u katletmişlerdi.²⁶

Kaynakların aktardığına göre Aksungur'a saldıran Bâtînîler hemen öldürüldü; ancak Bâtînîlerden Azaz'a bağlı Kefernâsıhlı bir genç kaçarak kurtuldu. Bu gencin yaşlı bir annesi vardı. Aksungur'un ve ona saldıranların öldürüldüğünü duyunca oğlunun şehit düştüğünü düşünerek gurur duymuş, çok sevinerek en güzel elbiselerini giyip süslenmişti. Fakat birkaç gün sonra oğlunun sağ salim kendisine geldiğine

²³ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 234-235; Azîmî, **a.g.e.**, s. 50; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 501; İbnü'l-Adîm, **Buğye**, s. 84; aynı yazar, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 773; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 365; Zehebî, **Siyeru a'lâm**, C. XIX, s. 510; İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, C. II, s. 360; İbnü'l Cevzî, (**el-Muntazam**, C. IX, s. 254) Aksungur'un ölümünü 519 yılında geçen hadiseler arasında zikretmiştir Urfalı Mateos (**a.g.e.**, s. 284)'a göre de Aksungur'u “hacı” diye anılan kimseler ziyaretçi kılığında gelerek evinde bıçakla öldürmüşlerdir. Bündârî, **a.g.e.**, s. 138, n. 1; Dozy, **a.g.e.**, s. 253; Lewis, **Haşîşîler**, s. 150-151; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 144; Demirkent, **a.g.e.**, C. II, s. 73-74; Coşkun Alptekin, “Aksungur el-Porsukî”, **DİA**, C. II, s. 297; Daftary, **İsmailîler**, s. 524; Ocak, **a.g.e.**, s. 231; Usta, **a.g.e.**, s. 123.

²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 234-235.

²⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 501; İbnü'l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 773.

²⁶ Bündârî, **a.g.e.**, s. 137.

görünce üzüntüsünden ne yapacağını şaşırması, saçlarını yolup yüzüne kınalar yakmıştı.²⁷

1126 yılından itibaren Behram, taraftarlarının giderek artması ile faaliyetlerini açıktan açığa yapmaya başladı. Artukoğlu İlğazi ile iyi ilişkiler kurmaya başladı. İlğazi, Behram ve diğer Bâtınîlerden, kendisine karşı hücumla geçeceklerinden korktuğu için onlarla işbirliği yapmaktan çekinmedi ve bir tavsiye mektubu hazırlayarak Dımaşk hâkimi Atabeg Tuğtekin'e Behram'ı yanına almasını önerdi. Bu tavsiye mektubu sayesinde Tuğtekin tarafından saygıyla karşılanan Behram, Dımaşk'ta açıkça propaganda yapmaya, durumunu giderek kuvvetlendirmeye başladı.²⁸

İbnü'l-Esîr'e göre: "Eğer Dımaşk ahalisinin tümü Ehl-i Sünnet'e mensup olmasaydı ve kabul ve davet ettiği hususlarda ona karşı bir tavır takınmasaydı hiç şüphesiz Behram Dımaşk'a hâkim olurdu".²⁹ Behram bir süre sonra Dımaşk halkından tepki görmeye başlayınca Tuğtekin'den, adamlarıyla birlikte sığınabileceği bir kale istedi. Tuğtekin'in veziri Mazdekanî de bâtinî olmadığı halde Behram'ı desteklemekteydi ve özellikle onun ısrarları sonucu Tuğtekin Banyas Kalesi'ni Behram'a Zilkâde 520/Aralık 1126'da teslim etti. Kalenin yanı sıra Dımaşk'ta ayrıca propaganda evi olarak kullanacakları bir binaya da sahip oldular. Behram Banyas Kalesi'ne girince kaleyi yeniden inşa ettirmiş, istihkâmlarını kuvvetlendirmiş her taraftan kaleye akın eden Bâtınîler burada dehşet saçmaya başlamışlardı.³⁰

Behram Banyas'ın kuzeyindeki Hasbiye bölgesindeki Vâdi't-Teym'i davalarını yaymak için oldukça uygun bir yer olarak görüyordu. Buradaki yerel emîrlerden Barak b. Cendel'in ölümünden sorumlu tutulan Behram 522/1128'de

²⁷ İbnü'l-Adîm, **Zübde, Makaleler**, C. II, s. 773; Dozy, **a.g.e.**, s. 253.

²⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 500; Daftary, **İsmaililer**, s. 524; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 147.

²⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 500.

³⁰ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 215; Azîmî, **a.g.e.**, s. 49; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 500; Daftary, **İsmaililer**, s. 524; Coşkun Alptekin, **Dımaşk Atabegliği: Tog Teginliler**, İstanbul, M.Ü. Fen-Edb. Fak. Yayınları, 1985, s. 79-80; Usta, (**a.g.m.**, s. 12) Bâtınîler'in, Banyas Kalesi'nin kendilerine verilmesi karşılığında 1126 yılı içinde Havran civarına akın yapan Kudüs Haçlılarına karşı harekete geçen Tuğtekin'in ordusunda bir birlik ile yer aldıklarını belirtir.

bölgeye bir sefer tertip etti. Ancak kardeşinin öcünü almak isteyen Dehhak b. Cendel oldukça çetin bir mücadele vererek bâtınîleri yendi ve Behram bu savaş esnasında öldürüldü. Hem Behram'ın hem de Tuğtekin'in aynı sene ölümleri Bâtınîler'in işini zorlaştırmış oldu.³¹

Behram'ın yerine İsmâîlîler'in liderliğine İsmail el-Acemî; Tuğtekin'in yerine de Tâcü'l-Mülk Böri'nin geçtiği 1128 yılı sonrasında Vezir Mazdekanî yine konumunu koruyarak Bâtınîler'e yardım etmiş ancak Tâcü'l-Mülk Böri onlara destek vermeyerek şehirden çıkartmak için uygun fırsatı kollamaya başlamıştı. Bu esnada giderek güçlenen Mazdekanî'nin Dımaşk'ı Haçlılar'a teslim edip karşılığında Sur şehrini alacağı haberi Tâcü'l-Mülk Böri'ye ulaşınca hiç vakit kaybetmeyerek iç kalede yaptığı toplantıda huzuruna çıkan veziri öldürterek Dımaşk'ta 15 Ramazan 523/1 Eylül 1129 günü büyük bir Bâtınî katliamı başlattı. Halk gördüğü her yerde ellerine geçirdikleri silah ve araçlarla yaklaşık altı bin Bâtınîyi öldürdü. Zor durumda kalan İsmail el-Acemî de Haçlılara haber göndererek Banyas Kalesi'ni onlara teslim etti.³²

Yaşanan bu olaylar üzerine Tâcü'l-Mülk Böri, Bâtınîler'in intikam almak için harekete geçecekleri korkusuyla tedbirler almış, korumasız ve zırhsız hiçbir yere gitmez olmuştu. Fakat Alamut'tan gönderilen iki İranlı fedâî, Türk askerler olarak Dımaşk kuvvetleri arasına katılmış bir süre bekleyerek Böri'nin muhafız birliği içine girmeyi de başararak 5 Cemâziyelâhir 525/5 Mayıs 1131 tarihinde hamamda etrafında kimse yokken Böri'yi hançerle yaralamışlardı. Bâtınîler orada derhal

³¹ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 221-222; Azîmî, **a.g.e.**, s. 52; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 518; Özaydın, "Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri", s. 205-206; Alptekin, **a.g.e.**, s. 80; Daftary, **İsmailîler**, s. 525.

³² İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 224-226; Azîmî, **a.g.e.**, s. 52-53; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 519; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 373; Süryanî Mihael, (**Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)**), çev. Hrant. D. Andreasyan, C. II, TTK.'da bulunan yayımlanmamış nüsha, 1944, s. 106-107) Vezirin öldürülmesine hiddetlenen Bâtınîlerin bir arada toplanarak kılıçlarını çelmeye, insanları öldürmeye, tahribat yapmaya başladıklarını şehrin ileri gelenleri ve halkın bu durum üzerine onlara karşı birleştiklerini belirtmiştir. Özaydın, "Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri", s. 206; Daftary, **İsmailîler**, s. 525-526; Alptekin, **a.g.e.**, s. 97.

öldürülmüşlerse de Böri, 21 Recep 526/7 Haziran 1132 günü aldığı yaranın etkisiyle vefat etmiştir.³³

Suriye’de Sultan Sencer döneminde Bâtınîler Cebelü’s-Summak’ın güneybatısında yer alan Franklar ve Müslümanların çoğunlukta bulunduğu Cebel’ü Bahrâ bölgesinde de yeni kaleler zapt etmeye çalışmışlardır. Bu kalelerden biri Kadmüs idi. Kaleyi, 1132-1133’te kale hâkimi İbn Amrûn’dan satın alan Bâtınîler, Franklar ve Müslümanlar ile komşu olmak istemeyip onlarla savaşmışlardır. Bu durum da Büyük Selçuklular ile olan mücadelelerin bu dönemde azalmasına yol açmıştır.³⁴

Hama şehrinin doğusu ile Banyas arasında kalan Masyaf Kalesi de Bâtınîler tarafından zapt edilmiştir. Kale, 1140-1141’de 1127-1128’de kaleyi satın almış olan Benû Münkız’ın başına geçirmiş olduğu Sungur adlı valinin yönetimindeydi. Bâtınîler ona hile yapıp aldatarak kaleye çıkmışlar sonra da öldürerek Suriye’deki en önemli üslerinden biri olacak Masyaf’a hâkim olmuşlardı.³⁵ Kehf, Hâvâbî, Rusâfe, Menîka, Kuley’a, Bâtınîler’in Suriye civarında zapt ettiği diğer kalelerdi.³⁶

Sultan Sencer döneminin sonlarında da Şeyhü’l-Cebel olarak bilinen İsmâîlî dâîsi Râşidüddin Sinan ile birlikte Suriye’deki İsmâîlîler’in tarihinde Haçlılarla ve Selahaddin Eyyübî ile çetin mücadelelere girecekleri yeni bir sayfa başlamış oldu.³⁷

³³ İbnü’l-Kalânîsî, **a.g.e.**, s. 230-233; Azîmî, **a.g.e.**, s. 55; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 529,536; Süryanî Mihael, **a.g.e.**, C. II, s. 107; Alptekin, **a.g.e.**, s. 97-98; Özeydın, “Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri”, s. 207; Usta, **a.g.e.**, s. 156.

³⁴ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 19; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 380; Lewis, **Haşîşîler**, s. 155-156; Daftary, **İsmailîler**, s. 527; Willey, **a.g.e.**, pp. 228-229.

³⁵ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 78; Lewis, **Haşîşîler**, s. 156; Daftary, **İsmailîler**, s. 530; Willey, **a.g.e.**, pp. 220-221.

³⁶ Lewis, **Haşîşîler**, s. 156; P. K. Hitti, **a.g.e.**, C. II, s. 691; Özeydın, “Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri”, s. 207; Usta, **a.g.m.**, s. 14; Daftary, (**İsmailîler**, s. 527) Kehf Kalesi’nin Nizârîlerce satın alındığını belirtir.

³⁷ Râşidüddin Sinân hakkında bilgi için bkz. M. Şerefeddin, “Karâmita ve Sinân Râşide’d-Dîn”, **DİFM**, C. II/7, İstanbul, 1928, s. 26-80; W. Ivanow, “Râşidüddin Sinan”, **İA**, C. IX, s. 635-636; Farhad Daftary, Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî”, **DİA**, C. XXXIV, s. 467-468; Lewis, **Haşîşîler**, s. 157-170.

D) Harizmşâh Atsız'ın Sultan Sencer'e Karşı Bâtınîlerle İşbirliği

Sultan Sencer daha melikliği sırasında Harizm³⁸ bölgesine hâkim olmuş sultanlık döneminde ise Harizmşâh Atsız bağımsızlığını kazanmak üzere harekete geçince Atsız ile Sencer arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanmaya başlamıştı.

Sultan Sencer'in II. Harizm seferi sonrasında Atsız, Sencer'e bağlı kalacağına söz vermişse de Sencer onun her an bir itaatsizlik yapıp isyan edeceğini düşünmekteydi. Onu doğru yola sevk etme maksadıyla devrin tanınmış şairlerinden Edib Sâbir'i elçi olarak Harizm'e gönderdi. Harizmşâh Atsız, Edib Sâbir'i yanında alıkoyup ikazlarını dinler gibi görünürken gizlice bir suikast tertip ederek Sultan Sencer'i ortadan kaldırmayı planlıyordu. Bu amaçla Harizm'de bulunan iki bâtinî ile para karşılığı anlaştı. Bu durum Bâtınîler'in kendi gaye ve maksatları dışında siyaset adamları tarafından, siyasî amaçlar uğruna nasıl kullanıldıklarını da göstermektedir.³⁹ Bunu öğrenen Edib Sâbir iki fedâîyi tasvir eden bir mektubu ihtiyar bir kadının ayakkabısı içinde Merv'de bulunan Sultan Sencer'e ulaştırdı. Tarif ettiği eşkâl üzerine kenar mahallelerden bir meyhanede yakalanan bâtinîler derhal öldürüldü. Planlarının Edib Sâbir'in gayretleri sonucu boşa gittiğini öğrenen Harizmşâh Atsız ise Edib Sâbir'i derhal yakalattı ve Ceyhun Nehri'ne atırarak boğdurmak suretiyle intikamını almış oldu.⁴⁰ Yaşanan bu olaylar üzerine de Sultan, Harizm bölgesine daha sonra tekrar sefer düzenledi.

³⁸ Aral Gölü'nün güneyinde uzanan topraklara ve XIII. yüzyıla kadar bu bölgede yaşayan halka verilen ad. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", **DİA**, C. XVI, s. 217-220.

³⁹ Köymen, **İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, s. 346.

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Harezmsahlr Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)**, 4. bsk., Ankara , TTK., 2000, s. 58; Köymen, **İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, s. 346; V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, TTK., 1990, s. 350.

E- Bâtınîler'in Selçuklular'a Karşı Hücumlari

Rebûlâhir 549/Haziran-Temmuz 1154 yılında Kûhistan'daki Bâtınîlerden sayıları piyade ve süvari yedi bin kişiyi bulan büyük bir grup toplandı. Selçuklu askerlerinin Oğuzlarla meşgul olmasını fırsat bilen grup Horasan üzerine yürüdü ve Havâfa bağlı beldelere doğru harekete geçti. Emîr Ferruhşâh b. Mahmûd el-Kâşânî, maiyyeti ve adamlarından müteşekkil bir toplulukla İsmâîlîler'in karşısına çıktı, fakat onlarla baş edemeyeceğini anlayarak Emîr Muhammed b. Üner'den askerleriyle ve sözünün geçtiği emirlerle birlikte İsmâîlîler'e karşı savaşmak için harekete geçmesini istedi. Emîr Muhammed b. Üner çok sayıda emîr ve askerlerle harekete geçti ve Ferruhşâh'ın da birlikleriyle beraber Bâtınîler'e saldırdılar. Uzun süren mücadeleyi Selçuklular kazanmasıyla reisleriyle birlikte çok sayıda Bâtınî öldürüldü bazıları da esir alındı.⁴¹

Şevval 551/Mayıs-Haziran 1156 yılında da Bâtınîler Horasan'daki Tabes şehrine yürüyerek orada olaylar çıkardılar. Sultan'ın devlet erkânından birçok kişiyi esir alarak, mallarını ve hayvanlarını yağmaladılar, halktan bazıları öldürdüler.⁴²

552/1157 yılında ise Bâtınîler Horasan hacılarına hücum ederek onlardan zahid, âlim hiç kimseyi hayatta bırakmadılar.⁴³

⁴¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 170-171. İbnü'l-Esîr, Kûhistan'daki Bâtınîler'in kale ve hisarlarını muhafaza ve müdafaa edecek kimsenin kalmadığını belirterek: "Eğer Horasan askerleri Oğuzlarla meşgul olmasaydı hiç yorulup meşakkat çekmeden bu kaleleri ele geçirebilirler, Müslümanları da onların şerrinden kurtarabilirdi" demiştir (**a.g.e.**, C. XI, aynı yer).

⁴² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 184.

⁴³ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 431.

F- Sultan Sencer Döneminde Bâtınîler Tarafından Öldürülen Tanınmış Şahsiyetler

Suriye’de öldürülmüş olan Ebu’l-Fazl b. el-Haşşâb, Aksungur el-Porsukî, Tâcû’l-Mülk Böri dışında Bâtınîler tarafından katledilen diğer şahsiyetlerden bazıları şöyledir:

1121 yılında Fâtımî ordusunun başkumandanı Efdal b. Bedrû’l-Cemâlî, Nizâr’ı sıkıştırmayı, kendileriyle aynı mezhebi paylaşması gerekirken bunu yapmaması, Ehl-i Sünnet itikadına muhalefet etmekten vazgeçmesi ve onlara muhalefet edilmesini yasaklaması gibi sebeplerle Halebli üç bâtinî tarafından öldürüldü.⁴⁴

Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd’un veziri Kemâlû’l-Mülk Ebû Tâlib es-Sümeireyremî Safer 516 sonu/Mayıs 1122’de Hemedan’a gitmek üzere Sultanla beraber yola çıkmıştı. Dar bir geçitten geçtiği ve bu sebeple adamlarının önden gittiği bir sırada kendisine saldıran bâtinînin hançeri atına saplandı ve bâtinî hızla oradan uzaklaştı. Bunu gören adamlarının da onu yakalamak için peşinden gittikleri sırada ortaya çıkan bir diğer bâtinî tarafından vezir öldürüldü.⁴⁵

523/1128-1129’da Şafîî reisi Abdüllâtîf b. el-Hucendî Bâtınîler’in saldırısı sonucu öldürüldü.⁴⁶

⁴⁴ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 466; Lewis, **Haşîşîler**, s. 154; Özaydın, “Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri”, s. 207.

⁴⁵ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 475; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 359; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C. I, s. 138; İmadüddin ise vezirin dükkândan çıkan bir güruh tarafından bıçaklanıp yaralandığını, yaralı olarak kaldırılan vezire doktorun baktığı sırada tavandan atlayan bir adamın sapladığı bıçakla hayatını kaybettiğini zikretmiştir. Bkz. Bündârî, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁴⁶ Ravendî, **a.g.e.**, C. I, s. 155; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 521.

519/1125-1126'da Halife'nin mektubunu Sultan Sencer'e iletmek için Horasan'a giden Kadı Ebû Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansûr el-Herevî dönüş yolunda Bâtînîler tarafından öldürüldü.⁴⁷

Sultan Sencer'in Bâtînîler'e karşı mücadele veren veziri Kâşânî, 29 Safer 521/16 Mart 1127 yılında seyis kılığına girmiş iki bâtinînin maiyyetine sızması ve Nevruz vesilesiyle Sultan'a göndereceği iki Arap atını seçmek üzere onları yanına çağırmasıyla bekledikleri fırsata kavuşarak hançerlerini saplaması neticesinde öldürüldü.⁴⁸

527/1132-1133 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un Atabegi Aksungur el-Ahmedîlî, Hemedan'ın dışında bulunan Karategin çayırında kendisine hücum eden Bâtînîler tarafından öldürüldü.⁴⁹

Abbasî Halifesi Müsterşid Billâh da Bâtînîler tarafından öldürülen şahsiyetlerdendir. Irak Selçukluları'nın yeni sultanı olan Mesud'u Abbasî Halifesi Müsterşid Billâh tanımamış, adına hutbe okumadan vazgeçmişti. Mesud ile halife arasındaki anlaşmazlık Hemedan civarında karşı karşıya gelmeleriyle bir savaşa dönüşmüş, halifenin ordusundan bazı emîrlerin ayrılarak diğer tarafa katılmasıyla güç kaybeden Müsterşid Billâh yenilmişti.

⁴⁷ Azîmî, **a.g.e.**, s. 48; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 498; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 365; Ocak, **a.g.e.**, s. 232; Bündârî, (**a.g.e.**, s. 137) Herevî'nin, Vezir Ebû'l-Kasım Dergüzînî'nin anlaştığı Bâtînîler tarafından öldürüldüğünü şöyle açıklamıştır: "Dergüzînî vezir olduktan sonra Kadı Ebû Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansûr el-Herevî'nin elçilikle Sultan Sencer'e gitmesi takarrür etti. Göz kamaştırıcı baha ve kâmil cemal ile Horasan'a gitti. Bu hal Dergüzînî'ye ağır geldi. Kalbi perişan oldu. Bu zat, buraya döndüğü gün, kendisinin perdesinin yırtılacağını bildi. Zira Sultan Sencer nezdinde ahvalini gizlemişti. Biliyordu ki Herevî onu hallaç pamuğu gibi didecekti. Bundan dolayı birkaç Bâtînî ile uyuşarak, Herevî Horasan'dan döndükten sonra onu öldürmelerini kararlaştırdı."

⁴⁸ Azîmî, **a.g.e.**, s. 51; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. X, s. 511; Bündârî, **a.g.e.**, s. 242; Köymen, **İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, s. 154; Hodgson, **The Order of Assassins**, p. 102; Lewis, **Haşîşîler**, s. 96-96; Daftary, **İsmailîler**, s. 521; Bündârî ayrıca yine bu olayın sorumlusunun Ebû'l-Kasım Dergüzînî olduğu belirtilmiştir. Dergüzînî, vezirliğini istemeyen Kâşânî'yi ortadan kaldırmak için bâtinîlerle anlaşmış bâtinîler de veziri öldürmek için seyis kılığında saraya gelmişlerdi bkz. **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁹ Sadreddin Hüseyinî, **a.g.e.**, s. 73; İbnü'l-Esîr, (**a.g.e.**, C. X, s. 541) Aksungur el-Ahmedîlî'nin Sultan Mesud'un görevlendirdiği kişiler tarafından da öldürülmüş olma ihtimalinden bahsetmiştir. Münecimbaşı, **a.g.e.**, s. 148; İbnül Cevzî, **el-Muntazam**, C. X, s. 29; Bündârî, **a.g.e.**, s. 158; Ahmed b. Mahmûd, **a.g.e.**, C. II, s. 59; Faruk Sümer, "Aksungur el-Ahmedîlî, **DİA**, C. II, s. 296-297; Özeydin, "Ahmedîlîler", s. 168.

Cüveynî'nin aktardıklarına göre, Sultan Mesud durumu amcası Sencer'e bildirmek üzere haberci göndermiş fakat tesadüfen deprem olup, yıldırımlar düşünce herkes bu doğa olaylarını Halife'ye karşı yapılan kötü muameleye yüklemişti. Bunun üzerine Sultan Sencer elçisiyle birlikte bir mektup göndererek: "Mesud, bu fermanı alır almaz müminlerinin emîrinin yanına gitsin, onun bütün insanların sığınağı olan eşîğini toprağını öpsün, yaptıklarına karşılık özür dilesin, bilsin ki bu şekilde yıldırımlar düşmesine ve şiddetli rüzgarların esmesine şimdiye kadar kimse şahit olmadı. Bu afetleri Halife'ye yapılmış kötülüğün cezası olarak görüyorum..." demişti. Sultan Mesud fermana uyarak Müsterşid Billâh'ın kalması için bir çadır hazırlattı.⁵⁰

Halife'nin bir daha asker toplamaması, para ödemesi, sarayından çıkmaması gibi hususlarda aralarında sürekli elçiler gelip gidiyordu. 17 Zilkâde 529/29 Ağustos 1135 tarihinde Sultan Sencer'in elçisi sıfatıyla Emîr Kuran Han Müsterşid Billâh'ı koruyan muhafızlardan biri elçiye karşılamak için yanından ayrılmıştı. Bunu fırsat bilen Bâtînîler Halife'ye saldırarak onu öldürmüşlerdir. Yirmiden fazla yerinden yaralayarak burnunu ve kulaklarını kesmiş çırılçıplak bir halde ortada bırakmışlardır.⁵¹

Halife Müsterşid Billâh'tan kısa süre sonra yerine geçen oğlu er-Râşid Billâh'da Sultan Mesud'la uzun süre mücadele etmiş ayrıca Bâtînîlerden babasının

⁵⁰ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 548-549; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 106.

⁵¹ Reşidüddin, (*a.g.e.*, s. 106) cinayeti işleyen kişi sayısını vermemişken; Cüveynî, (*a.g.e.*, s. 549) bazı kişilerin Sencer'in bu cinayet emrini verdiklerini söylediğini ama bunun tamamen bir iftira olduğunu belirterek Selçuklular'a ve Sultan Sencer'e düşman olanların uydurması olduğunu söyler; İbnü'l-Esir, (*a.g.e.*, C. XI, s. 35)'in bir rivayetine göre Bâtînîler'in hepsi öldürülmüş bir diğer rivayetine göre ise on tanesi öldürülmüştü; İbnü'l-Kalânîsî, (*a.g.e.*, s. 249-250) ve İbnü'l-Cevzî (*el-Muntazam*, C. X s. 48)'ye göre de 17 Bâtînî katılmış 7'si öldürülmüş 10'u kaçmıştı. İbnü'l-İbrî (*a.g.e.*, C. II, s. 369) Bâtînîler'in Sultan Sencer ile birlikte geldiklerini ve on beş kişi olduklarını zikreder; Bündârî (*a.g.e.*, s. 164) Sultan Sencer'in gönderdiği Bâtînîler tarafından öldürüldüğünü söyler. Köymen, (*İkinci İmparatorluk Devri*, C. V, s. 280-283) Halife'nin öldürülme ihtimalleri hakkındaki farklı görüşleri sıralamıştır. Ayrıca bkz. Azîmî, *a.g.e.*, s. 59; Ravendî, *a.g.e.*, C. I, s. 218; Müneccimbaşî, *a.g.e.*, s. 155-156; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 61-62; Süryani Mihael, *a.g.e.*, s. 108; Hasan, *a.g.e.*, C. V, s. 78; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 386; Lewis, *Haşîşîler*, s. 97-98; Daftary, *İsmailîler*, s. 522; Ocak, *a.g.e.*, s. 231; Osman G. Özgüdenli, Selçuklu-Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", *İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi*, sy. 39, İstanbul, 2004, s. 2-3, 8; aynı yazar (*a.g.m.*, s. 6-7) cinayeti tertipleyen Bâtînîler'in sayısına ilişkin farklı müelliflerin görüşlerinden bahsetmiştir.

öcünü almaya çalışmıştı. İsfahân'a gittiği bir sırada 25 Ramazan 532/6 Haziran 1138'da rivayetlere göre Bâtınîler tarafından öldürüldü. Hizmetinde çalışan bir grup Horasanlı Bâtınî, er-Râşid Billâh'ı öğle uykusuna yatmak isterken öldürmüşlerdi.⁵²

534/1139-1140'da Sultan Sencer'in yakın adamlarından el-Mukarreb Cevher, Bâtınîlerce öldürüldü. Cevher Sultan'ın annesinin kölesiydi. Annesi ölünce Sencer'in hizmetine girmiş ve giderek yükselmişti. Askerlerinin sayısı otuz binlere ulaşmış, Sultan tarafından Rey şehrine görevlendirilmişti. Bâtınîlerden bir grup kadın kılığına girerek ondan yardım isteme bahanesiyle yanına yaklaşarak öldürmüşlerdi.⁵³

Bir başka rivayete göre Sultan Sencer, Cevher'in nüfûzunun bu şekilde artmasından sıkılarak onu ortadan kaldırmaları için Bâtınîlerle anlaşmıştı. Cevher de bu durumun farkındaydı. Hatta bir gün Sencer, ağzını arayarak ona: "Ey Cevher, bu mel'ûnların sana bir zarar vermesinden korkuyorum, onlardan sakın" demiş ve Cevher de cevap olarak: "Eğer beni kendinden emin edersen hiç kimseden korkmam, bunların gailisini defetmek hususunda kimseden yardım istemem" cevabını vermişti. Bir süre sonra Sencer'in sarayının dehlizinde Bâtınîlerden bir cemaat üzerine atlayarak onu öldürmüş, harem tarafında bulunan feryatları duyan Sultan Sencer'de bu işten haberi olduğunu belli edercesine "Cevher katlolundu" demişti.⁵⁴

⁵² Müneccimbaşı, (a.g.e., C. I, s. 162), İbn Kesîr, (a.g.e., C. XII, s. 393) ve İbnü'l-İbrî (a.g.e., C. II, s. 375) halifenin, hizmetinde buluna Horasanlı bir grup tarafından öldürüldüğünü zikretmişlerdir. Ravendî, (a.g.e., C. I, s. 220) halifeye bir müddet hizmet etmiş bir Bâtınî tarafından öldürüldüğünü nakletmiştir. Köymen, (İkinci İmparatorluk Devri, C. V, s. 305) ise halifenin Bâtınîler tarafından öldürülmüş olma ihtimalinin babasına nazaran çok zayıf olduğunu zira Bağdad'dayken değil de Bağdad dışına çıktıkları an, arka arkaya iki halifenin de öldürülmesinin oldukça düşündürücü olduğunu söylemiştir. Sadreddin Hüseyinî, a.g.e., s. 76; Bündârî, a.g.e., s. 166; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XI, s. 63; Cüveynî, a.g.e., s. 549-550; Hasan, a.g.e., C. V, s. 78; Lewis, Haşîşîler, s. 100, Hodgson, The Order of Assassins, p. 144; Daftary, İsmailîler, s. 536.

⁵³ Azîmî, a.g.e., 64; Sadreddin Hüseyinî, a.g.e., s. 79; İbnü'l Cevzî, el-Muntazam, C. X, s. 87; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XI, s. 75; Bündârî, a.g.e., s. 176; Ahmed b. Mahmûd, a.g.e., C. II, s. 66.

⁵⁴ Bündârî, a.g.e., s. 245-246; Müneccimbaşı, a.g.e., s. 130.

Cevher'e bağılı adamlarından Rey valisi Abbas efendisinin Bâtınîler'in tuzağı sonucunda öldürüldüğünü duyunca onlara savaş açmış, Bâtınîlerden pek çoğunu öldürmüş, ülkelerini harap etmişti.⁵⁵

Rebûlevvel 538/Eylül-Ekim 1143'de Sultan Mesud'un kızı ile evli olan ve Tebriz'de yaşayan Irak Selçuklu Meliki Davud b. Sultan Mahmûd Suriye'den gönderilen Bâtınîler tarafından öldürüldü.⁵⁶

Mâzenderân hâkiminin oğlu Girdbazı 537/1142'de Bâtınîler tarafından öldürüldü. Oğlunu kaybeden babası Şah Gazi ise bu olaydan sonra onlara düşman olmuş ve gördüğü her Bâtınîyi öldürmüştür.⁵⁷

⁵⁵ Azîmî, **a.g.e.**, s. 64; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 75; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C. I, s. 171; Bündârî, **(a.g.e., s. 176)**, Sadreddin Hüseyînî, **(a.g.e., s. 79)** ve Ahmed b. Mahmûd **(a.g.e., C. II, s. 66)** da Abbas'ın efendisinin intikamı için o kadar çok Bâtınîyi öldürdüğünü hatta kafataslarından bir minare yaptırıp üzerinde bir müezzinin ezan okuduğunu zikretmişlerdir bu müelliflere göre Abbas, Bâtınîlerden yüz binden fazlasını öldürmüştür.

⁵⁶ Sadreddin Hüseyînî, **a.g.e., s. 79**; Azîmî, **a.g.e., s. 67**; Kazvîni, **a.g.e., s. 465**; Ahmed b. Mahmûd, **a.g.e., C. II, s. 67**; Daftary, **İsmaililer, s. 537**; Bündârî **(a.g.e., s. 178)** ve Müneccimbaşı **(a.g.e., C. I, s. 146)** Emîr Zengî b. Aksungur'un memleketine hücum etmesinden korktuğu için Suriyeli Bâtınîlerle anlaşmış olma ihtimalinden de bahsetmişlerdir.

⁵⁷ Daftary, **İsmaililer, s. 537**; Hodgson, **The Order of Assassins, p. 145**.

SONUÇ

İslâm tarihinde yaşanan siyasî ve dinî ihtilafların bir sonucu olarak çeşitli fikir akımları ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de İsmâîlî/Bâtınî düşünce akımıdır. Bâtınîlik, dâîler aracılığıyla yapılan propagandalar sayesinde İslâm dünyasında giderek daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Özellikle Hasan Sabbâh, Alamut Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Bâtınîliğe yeni bir kimlik kazandırarak Büyük Selçuklu İmparatorluğu topraklarında yıllarca sürecektelen çatışmalara, haksız yere kan dökülmesine ve devlet otoritesinin zaafa uğratılmasına sebep olmuştur.

Bâtınîler, mevcut siyasî ve dinî düzeni yıkıp kendi görüşlerini kabul ettirmek için her yolu mübah saymışlar, kendilerine has hançerle değerli devlet adamlarını öldürerek ve Selçuklu hâkimiyetindeki kaleleri zapt ederek etrafa dehşet saçmışlardır. Kaynakların ifadesiyle hiçbir fırka hatta Yahudi ve Hristiyanlar bile onlar kadar Müslümanlara maddî ve manevî zarar vermemiştir.

Büyük Selçuklular bir yandan kurdukları medreselerde Sünnî akîdeyi güçlendirerek ilmî ve fikrî açıdan onlarla mücadele ederken bir yandan da Sultan Melikşah döneminden itibaren tertip ettikleri seferlerle askerî açıdan mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu mücadeleler sırasında Büyük Selçuklular, başta Sultan Muhammed Tapar döneminde olmak üzere zaman zaman Bâtınîler'e karşı başarı kazanmışlarsa da kesin bir neticeye ulaşamamışlardır. Alamut Kalesi'ndeki Bâtınî hâkimiyeti ancak İlhanlı Hükümdarı Hülâgû'nun 1256 yılında kaleyi ele geçirmesiyle son bulmuştur.

KAYNAKÇA

Agacanov, Sergey Grigoreviç: **Selçuklular**, çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006.

Ahmed b. Mahmûd: **Selçuk-Nâme**, haz. Erdoğan Merçil, 2 c., İstanbul, Tercüman Yayınları, 1977.

Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud: **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK., 2000.

Alptekin, Coşkun: **Dımaşk Atabegliği: Tog Teginliler**, İstanbul, M.Ü. Fen-Edb. Fak. Yayınları, 1985.

Alptekin, Coşkun: “Aksungur el-Porsukî”, **DİA**, C. II, s. 297.

Âşûr, Saîd Abdülfettâh: “Ezher: Eğitim, Öğretim ve Sosyal Hayat”, **DİA**, C. XII, s. 59-63.

Atalan, Mehmet: **Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2005.

Ateş, Ahmed: “Gazzâlî'nin Bâtınîliğin Belini Kıran Delilleri, Kitâb Kavâsım al-Bâtınîya”, **AÜİFD**, C. III, sy. 1-2, Ankara, 1954, s. 23-55.

Ateş, Ahmed: “Bâtîniye”, **İA**, C. II, s. 339-342.

Avcı, Casim: “Nasîhatü'l-Mülûk”, **DİA**, C. XXXII, s. 411.

Azamat, Nihat: “Nâsır-ı Hüsrev”, **DİA**, C. XXXII, s. 395-397.

Azîmî: **Târîhu'l-Azîmî**, yay. ve çev. Ali Sevim, **Azimî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler**, Ankara, TTK., 1988.

Bağdâdî, Abdü'l-Kâhir b. Tâhir: **el-Fark beyne'l-fırak**, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Ankara, TDV Yayınları, 2005.

Barthold, V. V.: **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, TTK., 1990.

Bausani. A.: "Religion in the Saljuq Period", **The Cambridge History of Iran**, ed. by. J. A. Boyle, vol. V, Cambridge, 1968, pp. 283–302.

Bazin, Marcel: "Kum", **DİA**, C. XXVI, s. 361-362.

Beyhakî, Zahîrüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kâsım Zeyd: **Târîh-i Beyhak**, yay. A. Behmenyâr, Tahran, 1982.

Bilgin, Orhan: "Cüveynî", **DİA**, C. VIII, s. 140-141.

Black, Antony: **The History Of Islamic Political Thought**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2001.

Bowen, Harold: "The Sargudhast-i Sayyidna, the Tale of the Three Schoolfellows and the Wasaya of the Nizâm al-Mulk", **Journal of The Royal Asiatic Society**, vol. IV, London, 1931, pp. 771-782.

Brockelmann, C.: **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, Ankara, AÜİF. Yayınları, 1964.

Brockelmann, C.: "İbnü'l-Cevzî, Sıbt", **İA**, C. V/2, s. 850.

İdare: "Büzürg Ümmid", **İA**, C. II, s. 846.

Bündârî, Feth b. Ali b. Muhammed: **Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra**, çev. Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 2. bsk., Ankara, TTK, 1999.

Cahen, Claude: **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, 3. bsk., İstanbul, E Yayınları, 1994.

Cüveynî, Alâe'd-Dîn Atâ Melik: **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, 2. bsk., Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Çağatay, Neşet-Çubukçu, İ. Agâh: **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, Ankara, AÜİF. Yayınları, 1965.

Çağatay, Neşet: "Fâtımîler Devleti'nin Kuruluş Akideleri", **AÜİFD**, C. VII, Ankara, 1960, s. 63-77.

Çubukçu, İ. Agâh: **Gazzâlî ve Bâtınîlik**, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1964.

Daftary, Farhad: **Ismailis in Medieval Muslim Societies**, London, I. B. Tauris Publishers, 2005.

Daftary, Farhad: **Medieval Ismaili History and Thought**, New York, Cambridge University Press, 1996.

Daftary, Farhad: **The Ismailis: Their History and Doctrines**, çev. Erdal Toprak, **İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2005.

Daftary, Farhad: "Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî", **DİA**, C. XXXIV, s. 467-468.

Devletşah-ı Semerkandî: **Tezkire-i Devletşah**, çev. Necati Lugal, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1977.

Danışman, Nafiz: “Eş‘arilik Neden Bâtınîliğe ve Hulûla Karşı Cephe Almıştır?”, **AÜİFD**, C. VI, sy. 1-4, Ankara, 1959, s. 135-152.

Demirkent, Işın: **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, C. I, Ankara, TTK., 1990.

Doğrul, Ömer Rıza: **Cennet Fedaileri: İslâm Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller**, İstanbul, Âsârı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1944.

Dozy, R.: **Târîh-i İslâmiyyet**, haz. Vedat Atilla, **İslâm Tarihi**, İstanbul, Gri Yayınları, 2006.

Ebu'l-Ferec (İbnül-İbrî, Bar Hebraeus): **Abû'l-Farac Tarihi**, 2 c., 3. bsk., çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK., 1999.

Ebu'l-Ferec (İbnül-İbrî, Bar Hebraeus): **Târîhu muhtasari'd-düvel**, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya, Ankara, Maarif Vekâleti, 1941.

Ebu'l-Fidâ: **el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer**, yay. Edib Arif ez-Zeyyin, C. IV, Beyrut, 1956-1961.

Felsefî, Nasrullah: “Erbau Resâil tarihîyye min selâseti ricâlin kibâr”, **ed-Dirâsetü'l-Edebiyye**, C. VII/3-4, Beyrut, 1965, s. 270-302.

Fığlalı, Ethem Ruhi: **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İstanbul, Şato Yayınları, 2001.

Gazzâlî: **Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye**, çev. Avni İlhan, **Bâtınîliğin İçyüzü**, Ankara, TDV Yayınları, 1993.

Gazzâlî: **Nasîhatü'l-Mülûk: İmâm Gazzâlî ve Devlet Başkanına Öğütler**, İstanbul, İlke Yayınları, 2004.

Gazzâlî: **İmam Gazzâlî'nin Mektupları**, çev. Gürsel Uğurlu, İstanbul, İnkılab Yayınları, 2002.

Gibb, H. A. R-Kraus, P.: "Müstansır", **İA**, C. VIII, s. 827-831.

Gölpınarlı, Abdülbâkî: **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şûlik**, İstanbul, Der Yayınları, 1979.

Guidi, Michelangelo: "Mezdek", **İA**, C. VIII, s. 201-205.

Gündüz, Şinasi: "Mecûsîlik", **DİA**, C. XXVIII, s. 279-284.

Hamdullah, Müstevfî-i Kazvînî: **Târîh-i Güzîde**, yay. Abdülhüseyin Nevaî, Tahran, 1364.

Hammâdi, Muhammed b. Mâlik: **Keşfü esrâri'l-Bâtınîyye ve ahhârî'l-Karâmita**, çev. İsmail Hatib Erzen, **Bâtınîler ve Karmâtîlerin İçyüzü**, İstanbul, Sebil Yayınları, 2004.

Has, Kenan: "Mezdekiyye", **DİA**, C. XXIX, s. 523-524.

Hasan, H. İbrahim: **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, C. III-VI, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1992-1997.

Hillenbrand, Carole: "1092: A Murderous Year", **The Arabist Budapest Studies In Arabic**, Vol. 15-16, part. II, Budapest, 1995, pp. 281-296.

Hitti, Philip K.: **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, Çev. Salih Tuğ, C. II, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1980.

Hizmetli, Sabri: "Karmatîler", **DİA**, C. XXIV, s. 510-514.

Hodgson, Marshall G. S.: **The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ'îlîs Against the Islamic World**, Netherlands, Mouton & Co Publishers, 1955.

Hodgson, Marshall G. S.: **İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, 3 c., İstanbul, İz Yayıncılık, 1993.

Hodgson, Marshall G. S.: "The Ismaili State", **The Cambridge History of Iran**, ed. by J. A. Boyle, vol. V, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, pp. 422–482.

Hüseyinî, Sadre'd-Dîn Ebu'l-Hasan: **Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye**, çev. Necati Lugal, 2. bsk., Ankara, TTK., 1999.

Ivanow, W.: **A Bibliographical Survey Ismaili Literature**, Tahran, The Ismaili Society, 1963.

Ivanow, W.: **A Guide to Ismaili literature**, London, The Royal Asiatic Society, 1933.

Ivanow, W.: "İmâm", **İA**, C. V/2, s. 980-983.

Ivanow, W.: "Râşidüddin Sinan", **İA**, C. IX, s. 635-636.

İbn İsfendiyâr: **Târîh-i Taberistân**, İng. çev. Edward G. Browne, **An Abridged Translation of History of Tabaristân**, Leiden, 1905.

İbn Kesîr: **el-Bidâye ve'n-nihâye**, çev. Mehmet Keskin, **Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Tağrîberdî: **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, C. V, Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1935.

İbnü'l-Adîm: **Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb: Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri**, çev. Ali Sevim, Ankara, TTK., 1976.

İbnü'l-Adîm: **Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb**, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", **Makaleler**, C. II, Ankara, Berikan Yayınları, 2005, s. 607-776.

İbnü'l-Cevzî: **el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem**, C. IX-X, Haydarabad, 1359.

İbnü'l-Cevzî: **el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem**, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", **Makaleler**, C. II, Ankara, Berikan Yayınları, 2005, s. 437-605.

İbnü'l-Cevzî: **Telbîsü İblis**, çev. Mehmet Ali Kara, **İblis'in Hileleri**, İstanbul, Tevhid Yayınları, 1996.

İbnü'l-Esîr: **el-Kâmil fi't-târih**, çev. Abdülkerim Özaydın, C. X, XI, İstanbul, Bahar Yayınları, 1987.

İbnü'l-Kalânîsî: **Zeylû Târihi Dımaşk**, yay. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908.

İkbal, Abbas: **Vezâret der ahd-i Selâtîn-i Buzurg-i Selcukî**, Tahran, 1338 ş.

İlhan, Avni: "Bâtıniyye", **DİA**, C. V, s. 190-194.

Kafesoğlu, İbrahim: **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, MEB Yayınları, 1992.

Kafesoğlu, İbrahim: **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, 1953.

Kafesoğlu, İbrahim: **Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)**, 4. bsk., Ankara , TTK., 2000.

Kafesoğlu, İbrahim: “Nizâmü’l-Mülk”, **İA**, C. IX, s. 329-333.

Kara, Seyfullah: **Selçuklular’ın Dini Serüveni**, İstanbul, Şema Yayınları, 2006.

Kaya, Mahmut: “Dârülhikme”, **DİA**, C. VIII, s. 537-538.

Köprülü, Fuad: **Türkiye Tarihi**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1923.

Köymen, Mehmet Altay: **Büyük Selçuklu İmparatorluğu: Alp Arslan ve Zamanı**, C. III, 4. bsk., Ankara, TTK., 2001.

Köymen, Mehmet Altay: **Büyük Selçuklu İmparatorluğu: İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, 3. bsk., Ankara, TTK., 1991.

Köymen, Mehmet Altay: **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 4. bsk., Ankara, TTK., 2004.

Köymen, Mehmet Altay: **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul, MEB Yayınları, 1976.

Köymen, Mehmet Altay: “Sencer”, **İA**, C. X, İstanbul, 1966, s. 486-493.

Krenkow, F.: “Sâbi”, **İA**, C. X, s. 6-9.

Kummî/Nevbahtî: **Şîî Fırkalar**, çev. Hasan Onat, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Kurpalidis, G. M.: **Büyük Selçuklu Devleti’nin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007.

Kutluer, İlhan: “İlhâd: İslâm düşüncesi”, **DİA**, C. XXII, s. 93-96.

Lambton, A. K. S.: “The Dilemma of Government in Islamic Persia; The Siyasatnama of Nizam Al-Mülk”, **Iran**, XXII, London, 1984, pp. 55-66.

Lewis, Bernard: **The Assassins: A Radical Sect in Islam**, çev. Kemal Sarısözen, **Haşîşîler: İslâm’da Radikal Bir Tarikat**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004.

Lewis, Bernard: **The Origins of Ismailism**, Cambridge, W. Heffer and Sons, 1940.

Lewis, Bernard: **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Kölay, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2005.

Lewis, Bernard: “İbn Attash”, **EL²**, C. III, London, 1971, p. 725.

Lewis, Bernard: “İsmâîlîler”, **İA**, C. V/1, s. 1120-1124.

Maalof, Amin: **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. bsk., İstanbul, Telos Yayınları, 1998.

Mantran, Robert: **İslâmın Yayılış Tarihi**, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, AÜİF. Yayınları, 1981.

Massignon, L.: “Karmatîler”, **İA**, C. VI, s. 352-359.

Massignon, L.: “Nusayrîler”, **İA**, C. IX, s. 365-370.

Merçil, Erdoğan: **İlk Müslüman Türk Devletleri**, 4. bsk., Ankara, TTK., 2000.

Merçil, Erdoğan: **Büyük Selçuklu Devleti: Siyasî Tarih**, Ankara, Nobel Yayınları, 2005.

Merçil, Erdoğan: “Bâvendîler”, **DİA**, C. V, s. 214-216.

Merçil, Erdoğan: “Besâsîrî”, **DİA**, C. V, s. 528-529.

Muhammedoğlu, Aliev Saleh: “Hürremiyye”, **DİA**, C. XVIII, s. 500-501.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah: **Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi: Horasan, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları**, yay. Ali Öngül, C. I, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000.

Muntecebüddin, Bedî: **Kitab-ı Atebetü'l-ketebe: Mecmûa-i Mürâselât-ı Dîvân-ı Sultan Sencer**, yay. Muhammed Kazvinî-Abbas İkbâl, Tahran, 1329 ş.

Nadvi, Syed Salman: “Religious Policy of Nizâm Al-Mulk”, **al-‘ilm**, Vol. 4, Durban, 1984, p. 35-43.

Nâsır-ı Hüsrev: **Sefernâme**, çev. Abdülvehab Terzi, Ankara, MEB Yayınları, 1950.

Nîşâburî, Zâhirüddîn: **The Saljûqnâma of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî: A Critical Text Making Use of the Unique Manuscript in the Library of the Royal Asiatic Society**, ed. by. A. H. Morton, E. J. W. Gibb Memorial Trust, 2004.

Nizâmü'l-Mülk: **Siyâset-Nâme**, çev. Mehmet Altay Köymen, Ankara, TTK., 1999.

Ocak, Ahmet: **Selçukluların Dinî Siyaseti**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.

Ocak, Ateş: “Nizâmiye Medreseleri”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Malatya, 1993.

Onat, Hasan: “İbâhiyye”, **DİA**, C. XIX, s. 252-254.

Öz, Mustafa: “İsmâiliyye Mezhebi”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu**, İstanbul, İSAV Yayınları, 1993, s. 605-645.

Öz, Mustafa: “Ca‘fer es-Sâdık”, **DİA**, C. VII, 1-3.

Öz, Mustafa: “Dürzîlik”, **DİA**, C. X, s. 39-48.

Öz, Mustafa: “Haşîşiyye”, **DİA**, C. XVI, s. 418-419.

Öz, Mustafa: “Gâliyye”, **DİA**, C. XIII, s. 333-337.

Öz, Mustafa: “İsmâîliyye”, **DİA**, C. XXIII, s. 128-133.

Öz, Mustafa: “Meymûn el-Kaddâh”, **DİA**, C. XXIX, s. 505.

Öz, Mustafa: “Nizâriyye”, **DİA**, C. XXXIII, s. 200-201.

Özaydın, Abdülkerim: **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (h.485-498/m.1092-1104)**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, 2001.

Özaydın, Abdülkerim: **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (h. 498-511/m.1105-1118)**, Ankara, TTK., 1990.

Özaydın, Abdülkerim: “Sultan Berkyaruk Devrinde (1092–1104) Bâtınîlerle Yapılan Mücadeleler”, **Prof. Dr. Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı**, İstanbul, 1995, s.177–185.

Özaydın, Abdülkerim: “Selçuklular Zamanında Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, sy. 12, (Ayrıbasım), İstanbul, 2002, s. 195-207.

Özaydın, Abdülkerim: “Ahmedîlîler”, **DİA**, C. II, s. 168-169.

Özaydın, Abdülkerim: “Alamut”, **DİA**, C. II, s. 336-337.

Özaydın, Abdülkerim: “Berkyaruk”, **DİA**, C. V, s. 514-516.

Özaydın, Abdülkerim: “Bündârî”, **DİA**, C. VI, s. 489–490.

Özaydın, Abdülkerim: “Ebü’l-Fidâ, **DİA**, C. X, s. 320-321.

Özaydın, Abdülkerim: “el-Bidâye ve’n-nihâye”, **DİA**, C. VI, s. 131-132.

Özaydın, Abdülkerim: “el-Kâmil”, **DİA**, C. XXIV, s. 281-283.

Özaydın, Abdülkerim: “Hamdullah el-Müstevfî”, **DİA**, C. XV, s. 454-455.

Özaydın, Abdülkerim: “Hârizm”, **DİA**, C. XVI, s. 217-220.

Özaydın, Abdülkerim: “Hasan Sabbâh”, **DİA**, C. XVI, s. 347-349.

Özaydın, Abdülkerim: “İbn Kesîr”, **DİA**, C. XX, s. 132-134.

Özaydın, Abdülkerim: “İbnü’l-Esîr”, **DİA**, C. XXI, s. 26-27.

Özaydın, Abdülkerim: “İbnü’l-İbrî”, **DİA**, C. XXI, s. 92-94.

Özaydın, Abdülkerim: “İbnü’l-Kalânîsî”, **DİA**, C. XXI, s. 99-100.

Özaydın, Abdülkerim: “Kiyâ el-Herrâsî”, **DİA**, C. XXVI, s. 126.

Özaydın, Abdülkerim: “Melikşah”, **DİA**, C. XXIX, s. 54-57.

Özaydın, Abdülkerim: “Muhammed Tapar”, **DİA**, C. XXX, s. 579-581.

Özaydın, Abdülkerim: “Müstansır-Billâh el-Fâtımî”, **DİA**, C. XXXII, s. 119-121.

Özaydın, Abdülkerim: “Nizâmülmülk”, **DİA**, C. XXXIII, s. 194-196.

Özaydın, Abdülkerim: “Nizâmiye Medresesi”, **DİA**, C. XXXIII, s. 188-191.

Özgüdenli, Osman G.: **Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2006.

Özgüdenli, Osman G.: “Selçuklu-Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid’in Katli Meselesi”, **İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi**, sy. 39, İstanbul, 2004, s. 1-35.

Özkuyumcu, Nadir: “Müsta’lî-Billâh el-Fâtımî”, **DİA**, C. XXXII, s. 115.

Polo, Marco: **Dünya’nın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı**, çev. Işık Ergüden, C. I, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003.

Poonawala, K. H.: **Bibliography of Ismaili Literature**, Berkeley, University of California Press, 1977.

Râvendî: **Râhatü’s-Sudûr ve Ayetü’s-Sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti**, çev. Ahmed Ateş, 2 c., 2. bsk., Ankara, TTK., 1999.

Ravendi, Murtaza: “Sergüzeşt-i Hasan Sabbâh”, **Târihî İctimâ-i İran**, C. IX, Sweden, 1997, s. 188- 211.

Reşîdüddin Fazlullâh: **Câmiu’t-tevârîh**, İng. çev. Kenneth Allin Luther, **The History of Seljuq Turks From the Jâmi al-tawârikh: an Ilkhanid Adaptation of the Seljûq-nâma of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî**, Curzon, 2001.

Rizvi, S. Rizwan Ali: “Life and Times of Nizam Al-Mülk”, **Islamic Culture**, LIV/3, Haydarabad, 1980, pp. 163-172.

Runciman, Steven: **Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu (1100-11187)**, C. II, 2. bsk., Ankara, TTK., 1992.

Sanaullah, Mawlawî Fâdîl: **The Decline of Seljûquid Empire**, Calcutta, University of Calcutta Press, 1938.

Sevim, Ali: **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 3. bsk., Ankara, TTK., 2000.

Sevim, Ali: “Azîmî”, **DİA**, C. IV, s. 330-331.

Sevim, Ali: “Buğyetü’t-Taleb”, **DİA**, C. VI, s. 361-362.

Sevim, Ali: “İbnü’l-Adîm”, **DİA**, C. XX, s. 478-479.

Sıbt İbnü’l-Cevzî: **Mir’âtü’z-zamân fî târihi’l-a’yân**, C. VIII/2, Haydarâbâd, 1370/1951.

Sıbt İbnü’l-Cevzî: **Mir’âtü’z-zamân fî târihi’l-a’yân**, çev. Ali Sevim, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’âtü’z-Zamân fî Tarihi’l-Âyân Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, **Makaleler**, C. II, Ankara, Berikan Yayınları, 2005, s. 3-435.

Strothmann, R.: “Seb’iye”, **İA**, C. X, s. 292-295.

Suyûtî, Celâle’d-Dîn: **Târîhu’l-hulefâ**, yay. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, 1952.

Sümer, Faruk: “Aksungur el-Ahmedîlî”, **DİA**, C. II, s. 296-297.

Süryânî Mihael: **Süryani Patrik Mihail’in Vakayinamesi (1042-1195)**, çev. Hrant. D. Andreasyan, C. II, TTK’da bulunan yayımlanmamış nüsha, 1944.

Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim: **el-Milel ve’n-nihal**, çev. Mustafa Öz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005.

Şerefeddin, M.: “Bâtınîlik Tarihi”, **DİFM**, C. II/8, İstanbul, 1928, s. 1-27.

Şerefeddin, M.: “Fâtımîler ve Hasan Sabbâh”, **DİFM**, C. I/2, İstanbul, 1926, s. 1-42.

Şerefeddin, M.: “İslâm’da İlk Fikri Hareketler ve Dinî Mezhepler”, **DİFM**, C. XII, İstanbul, 1929, s. 1-20.

Şerefeddin, M.: “Karâmita ve Sinân Râşide’-d-Dîn”, **DİFM**, C. II/7, İstanbul, 1928, s. 26-80.

Şerefeddin, M.: “Selçuklular Devrinde Mezâhib”, **Türkiyat Mecmuası**, C. I, İstanbul, 1925, s. 101–118.

Şeşen, Ramazan: **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, İSAR Yayınları, 1998.

Şeşen, Ramazan: “Câmiu’t-tevârih”, **DİA**, C. VII, s. 132-134.

Talas, M. Asad: **Nizamiyye Medresesi ve İslâm’da Eğitim-Öğretim**, çev. Sadık Cihan, Samsun, Etüt Yayınları, 2000.

Tamir, Arif: **Tarihu’l-İsmâîliyye**, 4 c., London, Riyazü’r-Reis li’l-Kütüb ve’n-Neşr, 1991.

Tan, Muzaffer: **Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2000.

Tancî, Muhammed: “Şehristânî”, **İA**, C. XI, s. 393-396.

Tevfik, Ebüzziyâ Mehmed: **Hasan Bin Sabbâh**, İstanbul, Matbaa-i Ebüzziyâ, 1300.

Togan, Zeki V.: “Alamut”, **İA**, C. I, s. 289.

Togan, Zeki V.: “Reşîdü’-d-Dîn Tabîb”, **İA**, C. IX, s. 705-712.

Topaloğlu, Bekir: “İsmailiyyede İnanç Esasları ve İbadet Şekilleri Üzerine Değerlendirme”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu**, İstanbul, İSAV Yayınları, 1993, s. 655- 660.

Topaloğlu, Bekir: “Zındık”, **İA**, C. XIII, s. 558-561.

Tudelalı Benjamin-Ratisbonlu Petachia: **Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001.

Turan, Osman: **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2005.

Urfalı Mateos: **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, çev. Hrant D. Andreasyan, 3. bsk., Ankara, TTK., 1987.

Usta, Aydın: **Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları: Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, 2. bsk., İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2008.

Usta, Aydın: “Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşîler”, **İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi**, sy. 44, İstanbul, 2008, s. 1-23.

Üzüm, İlyas-Topaloğlu, Bekir-Koca, Ferhat: “Mezhep”, **DİA**, C. XXIX, s. 526-542.

Willey, Peter: **Eagle’s Nest: Ismaili Castles in Iran and Syria**, The Institute of Ismaili Studies Series London, I. B. Tauris Publishers, 2005.

Yazıcı, Tahsin: “Deylem”, **DİA**, C. IX, s. 263-265.

Yazıcı, Tahsin: “Fidâî”, **DİA**, C. XIII, s. 53.

Yazıcı, Tahsin: “Müntecibüddin Bedî”, **DİA**, C. XXXII, s. 25.

Yezdî: **el-Urada fî'l-Hikâyeti's-Selçukiyye**, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya, **Millî Tettebbular Mecmuası**, C. II, sy. 4, İstanbul, 1331/1915, s. 241-272.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Bâbek”, **DİA**, C. IV, s. 376-377.

Yuvalı, Abdülkadir: “Selçuklular Zamanında Bâtınîler'in Faaliyetleri”, **Fırat Üniversitesi Dergisi**, C. III, sy. 2, Elazığ, 1989, s. 289-298.

Zahîrüddîn-i Mar'âşî: **Târîh-i Taberistân u Rûyân u Mâzendarân**, yay. Bernhard Dorn, St. Petersburg, 1850.

Zehebî: **el-İber fî haberi men gaber**, yay. M. S. Zağlun, C. II, Beyrut, 1985.

Zehebî: **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, yay. Şuayb el-Arnaût-M.Nuaym el-Arkasûsî, C. XIX, Beyrut, 1985.

EKLER

KAYNAKLAR

EK: I FARŞA KAYNAKLAR

A) Râvendî, Ebû Bekir Necme'd-Dîn Muhammed b. Ali b. Süleyman (öl. 603/1206-1207'den sonra)

Kâşân civarında bir kasaba olan Râvend'de doğan müellif, hattatlık, cilt ve tezhipte kendisini geliştirmiş, Sultan Tuğrul'un (1175–1194) hürmetini kazanarak ona hat hocalığı yapmıştır. 1203 senesinde yazmaya başladığı **Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr**¹ adlı eserini Selçuklu hanedanıyla kurduğu dostane ilişkiler nedeniyle Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ithaf ve takdim etmiştir.

Eser, Büyük Selçuklular'ın başlangıcından itibaren genel olayları aktarması ve özellikle Sultan Sencer'in ölümünden sonraki dönemleri ayrıntılı açıklaması bakımından birinci elden kaynaktır. Müellifin kendisinden önceki dönemler için kaynağı Zâhirüddîn Nîşâburî'nin **Selçuknâme**² adlı eseridir. Eserden konumuzla ilgili olarak Bâtınîler tarafından öldürülen devlet adamlarını, Bâtınîler'in İsfahân'da halka yaptıkları zulümleri, Sultan Muhammed Tapar döneminde gerçekleştirilen Şahdîz kuşatmasını, Ahmed b. Attâş'ın faaliyetlerini anlatırken istifade ettik.

B- Cüveynî, Alâe'd-Dîn Atâ Melik (öl. 681/1283)

Cüveynî, İlhanlılar döneminde yetişen bir devlet adamı ve tarihçidir. Çeşitli devlet görevleri yaptıktan sonra 1256 yılında Hülâgû'nun, hizmetine girerek onun İran'daki Bâtınîler'i yok etmek için tertip ettiği bütün seferlere katılmış ve Alamut'un

¹ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, **Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti**, çev. Ahmed Ateş, 2 c., 2. bsk., Ankara, TTK., 1999. Metinde "Râvendî" şeklinde kısaltılmıştır.

² Zâhirüddîn Nîşâburî, **The Saljûqnâme of Zâhir al-Dîn Nîshâpûrî: A Critical Text Making Use of the Unique Manuscript in the Library of the Royal Asiatic Society**, ed. by. A. H. Morton, E. J. W. Gibb Memorial Trust, 2004. Tezde "Zâhirüddîn Nîşâburî" olarak kısaltılmıştır.

zaptı sırasında bizzat orada bulunmuştur. Alamut'un meşhur kütüphanesinin yok olmasını önleyerek buradaki değerli eserleri okumuş ve daha sonra bâtinî akidesiyle ilgili olanları yaktırmıştır.³

Cüveynî'nin **Târîh-i Cihângüşâ** adlı önemli eseri Moğollar, Harizmşahlar ve Bâtînîler hakkında en önemli bilgileri içeren ana kaynaklardandır. Cüveynî'den sonra yaşamış tarihçilerden pek çoğu bu eserden istifade etmişlerdir. Üç cilt olarak yazılan eserin, bizim için asıl önemli kısmı üçüncü cildidir. Bu ciltte Cüveynî, Bâtînîler'in mezheplerini ve genel inanç özelliklerini, tarihçelerini, Hasan Sabbâh'ın hayatını ve görüşlerini, Bâtînîler'in Hülâgû tarafından ortadan kaldırılınca kadar özellikle Alamut ve çevresindeki faaliyetlerini ve Selçuklular'ın Bâtînîler üzerine tertiplelediği seferleri oldukça ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Biz tezimizde eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe tercümesinden yararlandık.⁴

C-Reşîdüddin Fazlullâh b. Ebu'l-Hayr İmâde'd-Dîn el-Hemedânî (öl. 718/1318)

İlhanlılar devrinde yaşamış tabip, devlet adamı ve vezir olan Reşîdüddin'in, Bâtînîler ve faaliyetleri ile ilgili olarak Cüveynî'nin eserinden sonra en önemli ana kaynakların başında gelen Farsça eseri, **Câmiu't-tevârîh**'tir.⁵

Reşîdüddin, umûmî bir tarih çalışması olan eserinde Cüveynî'nin kullanmış olduğu kaynaklardan doğrudan ya da dolaylı olarak istifade ederek Bâtînîler'e geniş yer vermiştir. Buna karşılık Reşîdüddin'in eseri Cüveynî'nin eseriyle karşılaştırıldığında bilgilerin daha derli toplu olduğu, İsmâîlî kaynaklarına daha çok bağlı kalındığı ve pek çok ayrıntıyı barındırdığı görülür. Bu durum da Reşîdüddin'in,

³ Cüveynî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Orhan Bilgin, "Cüveynî", **DİA**, C. VIII, s. 140-141.

⁴ Alâe'd-Dîn Atâ Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, 2. bsk., Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998. Metinde "Cüveynî" olarak kısaltılmıştır.

⁵ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan, "Reşîdü'd-Dîn Tabîb", **İA**, C. IX, s. 705-712. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "Câmiu't-tevârîh", **DİA**, C. VII, s. 132-134.

Cüveynî'nin daha erken bir tarihte kopyasını çıkartıp imha etmiş olduğu daha bütünlüklü bir metinden istifade etmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁶

Eserden, Bâtînîler tarafından öldürülen devlet adamlarını, Selçuklular'ın onlara karşı gerçekleştirdiği askerî müdahaleleri, özellikle Sultan Berkıaruk ve Sultan Muhammed Tapar dönemlerinde yaşanan olayları anlatırken sıkça faydalandık. Eserin İngilizce tercümesini kullandık.⁷

D- Hamdullah b. Ebû Bekr Ahmed Müstevfî-i Kazvînî (öl. 740/1340'tan sonra)

1281 yılında Kazvîn'de doğan müellifin **Târîh-i Güzîde**⁸ adlı eseri 730/1330'da Vezir Gıyâseddîn Muhammed'e takdim ettiği umûmî bir tarihtir. Tek cilttir ve dili Farsça'dır. Altı bölüme ayrılmış olan eserin dördüncü bölümünde Mısır ve Kuzey Afrika İsmâîlîleri ve İran İsmâîlîleri'ne dair ayrı başlıklar halinde değerli bilgiler bulunmaktadır. Eserden, Hasan Sabbâh'ın hayatını, Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesini, Selçuklular'ın tertiplelediği seferleri, Bâtînîlerce öldürülen devlet adamlarını aktarırken yararlandık.

Ayrıca bu Farsça kaynaklar dışında İbn İsfendiyâr'ın **Târîh-i Taberistân**,⁹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî'nin **Müsâmeretü'l-Ahbâr**,¹⁰ Yezdî'nin **el-Urada**

⁶ Bernard Lewis, **The Assassins: A Radical Sect in Islam**, çev. Kemal Sarısözen, **Haşîşîler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004, s. 54.

⁷ Reşîdüddin Fazlullâh, **Câmiu't-tevârîh**, İng. çev. Kenneth Allin Luther, **The History of Seljuq Turks From the Jâmi al-tawârikh: an Ilkhanid Adaptation of the Seljûq-nâma of Zahir al-Din Nishâpûrî**, Curzon, 2001. Metinde "Reşîdüddin" şeklinde kısaltılmıştır.

⁸ Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, **Târîh-i Güzîde**, yay. Abdülhüseyin Nevaî, Tahran, 1364. Metinde, "Kazvînî" şeklinde kısaltılmıştır. Ayrıca hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydî, "Hamdullah el-Müstevfî", **DİA**, C. XV, s. 454-455.

⁹ İbn İsfendiyâr, **Târîh-i Taberistân**, İng. çev. Edward G. Browne, **An Abridged Translation of History of Tabaristân**, Leiden, 1905. Metinde "İbn İsfendiyâr" şeklinde kısaltılmıştır.

¹⁰ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK., 2000. Metinde "Aksarâyî" şeklinde kısaltılmıştır.

fi'l-Hikâyeti's-Selçukiyye,¹¹ Zahîrüddîn-i Mar'âşî'nin **Târîh-i Taberistân u Rûyân u Mâzendarân**,¹² Beyhakî'nin **Târîh-i Beyhak**¹³ adlı eserlerinden de faydalandık.

¹¹ Muhammed b. Abdullah b. Nizâmî el-Hüseynî el-Yezdî, **el-Urada fi'l-Hikâyeti's-Selçukiyye**, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya, **Milli Tettebbular Mecmuası**, C. II, sy. 4, İstanbul, 1331/1915, s. 241-272. Metinde “Yezdî” olarak kısaltılmıştır.

¹² Zahîrüddîn-i Mar'âşî, **Târîh-i Taberistân u Rûyân u Mâzendarân**, yay. Bernhard Dorn, St. Petersburg, 1850.

¹³ Zahîrüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kâsım Zeyd el-Beyhakî, **Târîh-i Beyhak**, yay. A. Behmenyâr, Tahran, 1982.

EK:II ARAPÇA KAYNAKLAR

A- İbnü'l-Kalânisî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed et-Temîmî (öl. 555/1160)

Dımaşk'ta doğan müellif tarih, edebiyat, ilahiyat ve fıkıh tahsili yaptıktan sonra Dîvân'ür-Resâil reisliğine kadar yükselmiştir. Hilâl b. el-Muhassin es-Sabî'nin¹⁴ tarihine zeyl olarak yazdığı eseri **Zeylû Târîhi Dımaşk**,¹⁵ 360-555/970-1160 yılları arasındaki olayları içermektedir. Dımaşk tarihi için birinci elden kaynak olan bu eserde Büyük Selçuklular döneminde Suriye'de Bâtınîler'in yapmış oldukları faaliyetler, kuşatmış oldukları kaleler, öldürdükleri devlet adamları ve özellikle Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Sencer döneminde yaşanan mücadeleye dair bilgiler bulunmaktadır.

B- Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Tenûhî (öl. 556/1161)

Haleb'de yaşamış olan Suriyeli tarihçi Azîmî'nin hayatı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Yaratılıştan başlayarak 538/1144 yılına kadar meydana gelen olayları kısa cümlelerle aktardığı eseri **Târîhu'l-Azîmî**'den özellikle Suriye'de Bâtınîlerle yaşanan mücadeleyi izah ederken yararlandık. Eserin 430-538/1039-1144 yıllarına ait bölümü Ali Sevim tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek yayımlanmıştır.¹⁶

¹⁴ Hilâl es-Sabî ve eseri hakkında bkz. F. Krenkow, "Sâbî", **İA**, C. X, s. 6-9.

¹⁵ İbnü'l-Kalânisî, **Zeylû Târîhi Dımaşk**, yay. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908. Metinde "İbnü'l-Kalânisî" şeklinde kısaltılmıştır. İbnü'l-Kalânisî'nin hayatı ve eseri hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Kalânisî", **DİA**, C. XXI, s. 99-100.

¹⁶ Azîmî, **Târîhu'l-Azîmî**, yay. ve çev. Ali Sevim, **Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler**, Ankara, TTK., 1988. Metinde "Azîmî" olarak kısaltılmıştır.

C- Sadre'd-Dîn el-Hüseyinî, Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır (öl. 590/1194)

Sadre'd-Dîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseyinî'nin **Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye** adlı eserinde özellikle Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü, Sultan Muhammed Tapar döneminde Şahdîz Kalesi'ne yapılan sefer ve burada yaşanan olaylar, Vezir Sa'dü'l-Mülk'ün Bâtınîlikle suçlanarak öldürülmesi ve Bâtınîler tarafından öldürülen bazı devlet adamları hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır. Eser, Necati Lugal tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁷

D- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (öl. 597/1201)

İbnü'l-Cevzî, 1116'da Bağdad'da doğmuş, hayatı boyunca İslâmî ilimlerin bütün dallarıyla ilgilenip eserler vermiş, Hanbelî âlimidir. İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem**¹⁸ adlı eserinde yaratılıştan başlayıp 574/1179 yılına kadar yaşanan olayları hicretten itibaren kronolojik sıraya uygun olarak aktarmış ve aktardığı yıl ölen meşhur şahısların biyografilerine de geniş yer vermiştir. Eserden, gerek öldürülen şahsiyetler ve onların biyografileri gerekse Bâtınîlerle yaşanan askerî mücadeleler hakkında değerli bilgileri barındırması sebebiyle tezimizin her bölümünde istifade ettik.

E- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed (öl. 630/1233)

Tarihî olayları aktarmada gösterdiği hassasiyeti ve güvenilir kaynaklara başvurusuyla tanınan İbnü'l-Esîr, 1160'da Cezîret İbn Ömer'de doğmuş, oradan ailesiyle birlikte dönemin önemli kültür merkezlerinden Musul'a giderek tahsil hayatına devam etmiş ve Musul atabeglerinin hizmetine girmiştir. Aldığı bütün

¹⁷ Sadre'd-Dîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye**, çev. Necati Lugal, 2. bsk., Ankara, TTK., 1999. Metinde "Sadreddin Hüseyinî" şeklinde kısaltılmıştır.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem**, C. IX-X, Haydarabad, 1359.

tekliflere rağmen mevkî sahibi olmak yerine ilimle ilgilenmeyi, eserler vermeyi tercih eden İbnü'l-Esîr 630/1233'te vefat etmiştir.¹⁹

İbnü'l-Esîr'e ortaçağın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma vasfını kazandıran eseri **el-Kâmil fi't-târih**,²⁰ yaradılıştan 1231 yılına kadar gelen olayları anlatan genel bir tarih kitabıdır. Eser, Hasan Sabbâh'ın hayatı ve faaliyetleri, Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesi, Bâtınîler tarafından ele geçirilen kaleler ve bu kaleleri ele geçiriş yöntemleri, Şahdîz Kalesi'nde yaşanan mücadeleler, değerli devlet adamlarının Bâtınîler tarafından nasıl suikasta uğrayarak öldürüldükleri ve Büyük Selçuklu-Bâtınî mücadelesini ilgilendiren daha pek çok olayı oldukça ayrıntılı olarak kapsaması nedeniyle tezimizi hazırlarken sürekli olarak başvurduğumuz bir kaynaktır.

F- Bündârî, Kıvâmüddin Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed (öl. 643/1245)

Bündârî, 586/1190'da İsfahân'da doğmuş ve gençlik yıllarını orada geçirdikten sonra Dimaşk'a yerleşmiştir. Bir süre Eyyübîler'in hizmetinde kâtip olarak görev yapmış ve 1245'te Dimaşk'ta ölmüştür.²¹ Vezir Enûşirvan b. Hâlid'in hatıralarını yazıp 1134 yılına kadar yaşanan olayları anlattığı **Fütûru zamâni's-sudûr ve sudûru zamâni'l-fütûr** adlı eseri İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî tarafından Arapça'ya çevrilerek **Nusratu'l-fetre ve 'usratu'l-fitra** adıyla 1194 yılına kadar yaşanan olayları anlatan bir eser haline getirilmiştir. Bündârî, ihtisar ederek **Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra** adını verdiği bu eseri 623/1226 yılında asıl metindeki ifadeleri kendi ifadeleri ile değiştirmeden, Irak ve Horasan Selçukluları'nın tarihini aktaracak şekilde tamamlamıştır. Eserde yeri geldikçe Bâtınîlerle işbirliği yapan Selçuklu devlet adamlarından bahsedilmiş, Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesi, Emir Şîrgîr'in Alamut kuşatması, Vezir Sa'dü'l-Mülk'ün Bâtınîlikle suçlanarak

¹⁹ Müellif hakkında bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esîr", **DİA**, C. XXI, s. 26-27.

²⁰ Eserin Selçuklular ile ilgili bölümleri Prof. Dr. Abdülkerim Özeydin tarafından tercüme edilmiştir. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih**, çev. Abdülkerim Özeydin, C. X-XI, İstanbul, Bahar Yayınları, 1987. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydin, "el-Kâmil", **DİA**, C. XXIV, s. 281-283.

²¹ Müellifin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Abdülkerim Özeydin, "Bündârî", **DİA**, C. VI, s. 489-490.

öldürülmesi ve özellikle Sultan Sencer döneminde Bâtınîler ile Büyük Selçuklular arasında yaşanan mücadeleler detaylı olarak aktarılmıştır. Biz eserin Türkçe tercümesinden yararlandık.²²

G- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemse'd-Dîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah (öl. 654/1257)

Bağdad'da 581/1186'de doğmuş olan müellif dedesi İbnü'l-Cevzî tarafından yetiştirilmiştir. Dedesinin ölümünden sonra Dımaşk'a yerleşerek tarih, fıkıh, nasihat sahalarında eserler hazırlamış, dersler, vaazlar vermiştir.²³ Başlangıçtan 654/1257 yılına kadar olan olayları anlattığı **Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân** adlı eserinde Suriye'de Büyük Selçuklular ile Bâtınîler arasında yaşanan hadiseler ve Bâtınîler tarafından katledilen şahsiyetler hakkında bilgiler mevcuttur. Eser neşredilmiş ve bazı bölümleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²⁴

H- İbnü'l-Adîm, Ebu'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (öl. 660/1262)

İbnü'l-Adîm, 588/1192'de Haleb'de doğmuş şair, âlim ve devlet adamıdır. Eyyûbîler'in ileri gelen bilginlerinden olan İbnü'l-Adîm vezirlik, elçilik gibi görevlerden sonra 660/1262'de Kahire'de vefat etmiştir.²⁵

²² Bûndârî, el-Feth b. Ali b. Muhammed, **Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra**, çev. Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 2. bsk., Ankara, TTK., 1999. Metinde "Bündârî" şeklinde kısaltılmıştır.

²³ Hayatı ve eserleri hakkında bkz. C. Brockelmann, "İbnü'l-Cevzî, Sıbt", **İA**, C. V/2, s. 850; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, İSAR Yayınları, 1998, s. 144-145.

²⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân**, çev. Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", **Makaleler**, C. II, Ankara, Berikan Yayınları, 2005, s. 3-435; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân**, C. VIII/2, Haydarâbâd, 1370/1951. Tezde "Sıbt" şeklinde kullanılmıştır.

²⁵ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", **DİA**, C. XX, İstanbul, s. 478-479.

Eserlerinden **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb**,²⁶ Haleb'in coğrafyası, meşhur şahısları ile ilgili önemli bir kaynaktır. Eserin Selçuklularla ilgili kısımları Ali Sevim tarafından neşredilerek **Biyografilerle Selçuklular Tarihi** adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu eserden özellikle Bâtînîler tarafından öldürülen devlet adamlarından ve Suriye'de yaşanan gelişmelerden bahsederken yararlandık.

İbnü'l-Adîm'in tezimizde yararlandığımız diğer bir önemli eseri de **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb**'den faydalanarak 641/1243 yılına kadarki olayları anlattığı bir Haleb tarihi özeti olan **Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb**'dir. Ali Sevim tarafından Selçuklularla ilgili kısımları Türkçe'ye tercüme edilerek makale olarak yayımlanmıştır.²⁷ Eserde Sultan Muhammed Tapar'ın Bâtînîler'e karşı tertip ettiği seferler, Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Sencer dönemlerinde öldürülen devlet adamları, Suriye'de yaşanan mücadelelerle ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Ayrıca; Ebu'l-Fidâ'nın **el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer**,²⁸ Zehebî'nin **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**,²⁹ ve **el-İber fî haberi men gaber**,³⁰ İbn Kesîr'in **el-Bidâye ve'n-nihâye**,³¹ İbn Tağrîberdî'nin **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire**,³² Suyûtî'nin **Târîhu'l-hulefâ**,³³ Ahmed b. Mahmûd'un **Selçuk-Nâme**,³⁴

²⁶ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb: Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri**, çev. Ali Sevim, Ankara, TTK., 1976. Metinde "İbnü'l-Adîm, Buğye" şeklinde kısaltılmıştır. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, "Buğyetü't-Taleb", **DİA**, C. VI, s. 361-362.

²⁷ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb**, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", **Makaleler**, C. II, Ankara, Berikan Yayınları, 2005, s. 607-776.

²⁸ Ebu'l-Fidâ, **el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer**, yay. Edib Arif ez-Zeyyin, C. IV, Beyrut, 1956-1961. Metinde "Ebu'l-Fidâ" şeklinde kısaltılmıştır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Ebu'l-Fidâ", **DİA**, C. X, s. 320-321.

²⁹ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, yay. Şuayb el-Arnaût-M. Nuaym el-Arkasûsî, C. XIX, Beyrut, 1985. Metinde kısaltılması "Zehebî" şeklindedir.

³⁰ Zehebî, **el-İber fî haberi men gaber**, yay. M. S. Zağlun, C. II, Beyrut, 1985.

³¹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, çev. Mehmet Keskin, **Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr", **DİA**, C. XX, s. 132-134. Eser hakkında bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "el-Bidâye ve'n-nihâye", **DİA**, C. VI, s. 131-132. Metinde kısaltması "İbn Kesîr" şeklindedir.

³² İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, C. V, Kahire, Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1935.

³³ Celâle'd-Dîn Suyûtî, **Târîhu'l-hulefâ**, yay. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, 1952. Tezde "Suyûtî" olarak kısaltılmıştır.

³⁴ Ahmed b. Mahmûd, **Selçuk-Nâme**, haz. Erdoğan Merçil, C. II, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1977.

Müneccimbaşı Lütfullah Ahmet Efendi'nin **Câmiu'd-Düvel** ³⁵ adlı eserlerinden de istifade ettik.

³⁵ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi Horasan, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları**, yay. Ali Öngöl, C. I, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000. Tezde "Müneccimbaşı" şeklinde kısaltılmıştır.

EK: III ERMENİ VE SÜRYÂNÎ KAYNAKLARI

A- Urfalı Mateos (öl. 531/1136'dan sonra)

Ermeni kaynaklarının en önemlilerinden olan **Vekayinâme**, Urfa'da başrahip olarak yaşamış olan Mateos tarafından yazılmıştır. Müellif hakkında pek fazla bilgi yoktur ancak eserinde m. 952-1136 yılları arasındaki olaylara değindiği için ölümü de bu tarihten sonradır. Konumuzla ilgili olarak Bâtınîler'in öldürdükleri şahsiyetlerle ilgili az da olsa bazı bilgiler mevcuttur. Eser Papaz Grigor'un yazdığı zeyliyle beraber Türkçe'ye tercüme edilmiştir.³⁶

B- Süryânî Mihael (öl. 1200)

Antakya Yakubi Patrikliği görevini yapan Süryânî Mihael'in **Vekayinâme**'si özellikle XII. Yüzyılın ikinci yarısında yaşanan olaylar hakkında değerli bilgiler içermektedir. Biz Sultan Sencer döneminde Suriye'de yaşanan olayları ve Halife Müsterşid Billâh'ın ölümünü aktarırken eserden istifade ettik.³⁷

C- Ebu'l-Ferec (İbnü'l-İbrî) (öl. 685/1286)

Süryânî kaynaklardan tezimizde Ebu'l-Ferec (İbnü'l-İbrî)'in³⁸ Hz. Âdem'den başlayarak 1285 yılına kadarki kadar tarihi olayları kaleme aldığı umûmî tarihinden yararlandık. Eserde, Bâtınîlerle ilgili genel bazı bilgiler bulunmaktadır. Eser İngilizce tercümesinden yararlanılarak Türkçe'ye çevrilmiştir.³⁹

³⁶ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, çev. Hrant D. Andreasyan, 3. bsk., Ankara, TTK., 1987.

³⁷ Süryânî Mihael, **Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)**, çev. Hrant. D. Andreasyan, C. II, TTK.'da bulunan yayımlanmamış nüsha, 1944.

³⁸ Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", **DİA**, C. XXI, s. 92-94.

³⁹ Gregory Ebu'l-Ferec, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, 3. bsk., çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK., 1999. Tezde "İbnü'l-İbrî" şeklinde kısaltılmıştır.

Ebu'l-Ferec'in diğ er bir  nemli eseri **T  r  hu muhtasari'd-d  vel**'de⁴⁰ ise konumuzla ilgili olarak  lhanlı H k mdarı H l   'nın 1256 yılında Alamut Kalesi'ndeki b t n  h kimiyyetine son vermesi d   ında bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁰ Ebu'l-Ferec, **T  r  hu muhtasari'd-d  vel**,  ev. M.  erefeddin Yaltkaya, Ankara, Maarif Vek leti, 1941.

EK: IV SEYAHATNÂMELER

A- Nâsır-ı Hüsrev, Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî (öl. 465/1073'ten sonra)

İsmâîlî filozof, şair, âlim, ve seyyah olan Nâsır-ı Hüsrev'in **Sefernâme** adlı eseri Ortaçağ seyahatnâmelerinin en güzel örneklerindendir. Konumuzla ilgili olarak Nâsır-ı Hüsrev'in İsmâîlî şehirlerine dair izlenimlerinden ve kendisinin de bâtınî görüşlere sahip olmasından dolayı bâtınî öğretisiyle ilgili düşüncelerinden yararlandık. Eser pek çok dile olduğu gibi Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.⁴¹

B- Tudelalı Benjamin (öl. 1187'den sonra)

İsmâîlîler hakkında bilgi veren ilk Avrupalılardan biri İspanyalı haham ve gezgin Tudelalı Benjamin'dir. Gezdiği yerlerde yaşayan Yahudiler hakkında bilgiler verdiği **Seyahatnâme**'sinde İran ve Suriye'de yaşayan İsmâîlî topluluklarından da bahsetmiştir.⁴²

C- Marco Polo (öl. 724/1324)

Ortaçağ'ın Avrupalı gezginlerinden en ünlüsü Çin'e kadar yaptığı yolculuğuyla tanınan Venedikli Marco Polo'dur. Latince yazmış olduğu eserinde, Alamut Kalesi'ndeki oluşturulmuş olan cennet bahçelerinden bahsederek fedâîlerin buralarda nasıl kandırıldığından nasıl disiplinli bir eğitimden geçerek kendilerine verilen her suikast görevini yerine getirdiklerinden bahsetmiş ve anlattıkları bir masal gibi yıllarca dilden dile aktarılmıştır. Batı'nın, Bâtınîler'e duyduğu ilginin temelinde

⁴¹ Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, çev. Abdülvehab Terzi, Ankara, MEB Yayınları, 1950. Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", **DİA**, C. XXXII, s. 395-397.

⁴² Tudelalı Benjamin-Ratisbonlu Petachia, **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001.

Marco Polo'nun hikâyeleri bulunmaktadır. Biz eserin Türkçe tercümesinden yararlandık.⁴³

⁴³ Marco Polo, **Dünya'nın Hikaye Edilişi: Harikalar Kitabı**, çev. Işık Ergüden, C. I, İstanbul, İthaki Yayınları, 2003.

EK: V SİYÂSETNÂMELER

A- Nizâmü'l-Mülk, Hasan b. Ali b. İshak et-Tûsî (öl. 485/1092)

Nizâmü'l-Mülk, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en önemli veziri, Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı devlet adamlarındandır.⁴⁴ Şîi-Bâtınî düşünceye karşı Sünnîliği yayıp güçlendirmeye çalışmış bu amaçla Hasan Sabbâh'la hem askerî hem de fikrî olarak yıllarca mücadele etmiştir. Nizâmü'l-Mülk, vezirliğinin yanı sıra İslâm kültür ve medeniyeti ve Büyük Selçuklu devlet teşkilâtı, askerî, siyasî, ekonomik, kültür yapısı hakkında değerli bilgiler veren **Siyâsetnâme** adlı eseriyle de tanınır. Eser Farsça'dır ve elli fasıldan oluşmaktadır. Her fasılda bir konuyu ele alarak bu konuyla ilgili örnek hikâyeler anlatmıştır. Bizim için esas kısım eserin Bâtınîler ve Karmâtîler hakkında bilgiler veren kırk yedinci faslıdır. Selçuklu-Bâtınî mücadelesinin başlangıcı açısından verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Eser yayımlanmış ve Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.⁴⁵

B- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (öl. 505/1111)

Eş'arî kelamcısı, Şâfiî fâkihi ve mutasavvîf olan büyük İslâm düşünürü Gazzâlî, ilmî sahalarda ilerlemiş, Nizâmü'l-Mülk'ün himayesine girerek Nizâmiye Medresesi'nin müderrisliğine getirilmiştir. Bu dönemde özellikle Bâtınîlikle ilgili incelemelerde bulunmuştur. Gazzâlî'nin, Sultan Muhammed Tapar'a ithaf ettiği siyasetnâme türünden Farsça eseri **Nasîhatü'l-Mülûk**'te⁴⁶ dolaylı olarak Bâtınîler'in toplumsal düzeni nasıl bozdukları anlatılarak onlarla mücadele yolları önerilmiştir.

⁴⁴ Hayatı ve eseri hakkında bkz. Abdülkerim Özeydin, "Nizâmülmülk", **DİA**, C. XXXIII, s. 194-196.

⁴⁵ Nizâmü'l-Mülk, **Siyâset-Nâme**, çev. Mehmet Altay Köymen, Ankara, TTK., 1999.

⁴⁶ Gazzâlî, **Nasîhatü'l-Mülûk: İmâm Gazzâlî ve Devlet Başkanına Öğütler**, İstanbul, İlke Yayınları, 2004. Eser hakkında bkz. Casim Avcı, "Nasîhatü'l-Mülûk", **DİA**, C. XXXII, s. 411.

EK: VI EDEBÎ ESERLER

1- Münşeât Mecnûları

Müntecebüddin Bedî (öl. 552/1157'den sonra)

Sultan Sencer'in İnşâ Dîvânı reisi Müeyyidü'd-Devle Müntecebüddin Bedî'nin⁴⁷ **Atebetü'l-ketebe** adlı eserinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu teşkilâtı hakkında menşûrlar ve hususî mektuplar yer almaktadır. Eserde Bâtınîler'in çıkardığı karışıklıklarla ilgili genel bazı bilgilerin yanı sıra Sultan Sencer'i Abbasî hilâfeti tarafından Bâtınîler'in faaliyetlerine göz yummakla suçlayan belgeler de yer almaktadır.⁴⁸

2- Tezkireler

Devletşah-ı Semerkandî (öl. 900/1494-1495)

Devletşah tarafından şairlerin hal tercümelerinin toplandığı **Tezkire-i Devletşah**, Farsça bir eserdir. Biz Necati Lugal tarafından yapılan Türkçe tercümesinden, Hasan Sabbâh'ın hayatını ve Nizâmü'l-Mülk ile olan ilişkilerini aktarırken yararlandık.⁴⁹

3- Mektuplar

Tezimizde Sultan Melikşah Döneminde Selçuklu-Bâtınî mücadelelerini anlatırken yararlandığımız kaynakların başında Sultan Melikşah ile Hasan Sabbâh

⁴⁷ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Müntecebüddin Bedî", **DİA**, C. XXXII, s. 25.

⁴⁸ Müntecebüddin Bedî, **Kitab-ı Atebetü'l-ketebe: Mecmûa-i Mürâselât-ı Dîvân-ı Sultan Sencer**, yay. Muhammed Kazvinî-Abbas İkbâl, Tahran, 1329 ş.

⁴⁹ Devletşah-ı Semerkandî, **Tezkire-i Devletşah**, çev. Necati Lugal, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1977.

arasında yazılmış olan mektuplar gelmektedir. Bu mektuplarda yer alan bilgiler birbirleriyle paralellik göstermektedir. Yararlandığımız mektuplar M. Şerefeddin Yaltkaya, Nasrullah Felsefî ve Murtaza Ravendi tarafından yayınlanmıştır.⁵⁰ Bu mektuplar tarihçiler arasında da farklı görüşlere yol açmıştır. Şöyle ki; Osman Turan, bu mektupları kabul etmiş diğer taraftan İbrahim Kafesoğlu bu mektuplara şüpheli olarak bakarak propaganda amacıyla yazılmış belgeler olduklarından bahsetmiştir.⁵¹

Yararlandığımız diğer mektuplar ise Gazzâlî'nin başta Sultan Sencer olmak üzere değerli Selçuklu vezirlerine ve emîrlere yazmış olduğu mektuplardır.⁵²

⁵⁰ M. Şerefeddin, “Fâtımîler ve Hasan Sabbâh”, **DİFM**, C. I/4, İstanbul, 1926, s. 1-42; N. Felsefî, “Erbau Resâil tarihîyye min selâseti ricâlin kibâr”, **ed-Dirâsetü'l-Edebiyye**, C. VII/3-4, Beyrut, 1965, s.270-302; Murtaza Ravendi, “Sergüzeşt-i Hasan Sabbâh”, **Târihi İctimâ-i İran**, C. IX, Sweden, 1997, s. 188-211.

⁵¹ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2005, s. 316; krş. İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, 1953, s. 134-135.

⁵² Gazzâlî, **İmam Gazzâlî'nin Mektupları**, çev. Gürsel Uğurlu, İstanbul, İnkılab Yayınları, 2002.

EK:VII BÂTİNÎ ÖĞRETİYE DAİR KAYNAKLAR

A- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (öl. 505/1111)

Gazzâlî'nin tezimizde yararlandığımız bir diğer eseri Nizâmü'l-Mülk'ün Bâtınîler tarafından öldürülmesine rağmen büyük bir cesaret göstererek onları reddetme maksadıyla yazdığı **Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye** adlı eseridir.⁵³ Eserde Bâtınîler'in görüşlerini anlatarak onları sert bir üslûbla tenkit etmiştir. Gazzâlî'nin Bâtınîler'in reddi maksadıyla yazdığı eserlerden biri de **Kavâsimü'l-Bâtıniyye**'dir.⁵⁴ Gazzâlî bu eserde onların ileri sürmüş oldukları delilleri tek tek çürütmektedir.

B- Muhammed b. Mâlik el-Hammâdi (öl. h. V. asrın ortaları)

Müellif Yemen'de Bâtınîler arasında yaşamış onların her halini görmüş, insanları aldattıklarını keşfetmiş bundan dolayı kullandıkları hileleri açıklamak ve Müslümanları onların tehlikelerinden korumak için **Keşfü esrâri'l-Bâtıniyye ve ahhârî'l-Karâmita**⁵⁵ adlı risâlesini yazmıştır. Eserde Bâtınîliğin propaganda ve mezhebe davet şekilleri, inanç akîdeleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

C- Ebû Mansûr Abdü'l-Kâhir b. Tâhir el-Bağdâdî (öl. h. V/ m. XI. yüzyıl)

Bağdad'da yaşamış olan müellif İslâmi ilimlerin her alanıyla ilgilenmiş pek çok eserler vermiştir. Bizim, tezimizde yararlandığımız eseri **el-Fark beyne'l-**

⁵³ Gazzâlî, **Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye**, çev. Avni İlhan, **Bâtınîliğin İçyüzü**, Ankara, TDV Yayınları, 1993.

⁵⁴ Ahmed Ateş, "Gazzâlî'nin Bâtınîliğin Belini Kıran Delilleri, Kitâb Kavâsim al-Bâtıniyya", **AÜİFD**, C.III, sy. 1-2, Ankara, 1954, s. 23-55.

⁵⁵ Muhammed b. Mâlik el-Hammâdi, **Keşfü esrâri'l-Bâtıniyye ve ahhârî'l-Karâmita**, çev. İsmail Hatib Erzen, **Bâtınîler ve Karmâtîlerin İçyüzü**, İstanbul, Sebil Yayınları, 2004. Tezde "Hammâdi" olarak kısaltılmıştır.

fırak'tır.⁵⁶ Eserde Bâtınîliğin gerek tarihçesi gerekse inanç akîdeleri ile ilgili değerli bilgiler mevcuttur.

D- Ebu'l-Feth Taceddîn Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî (öl. 548/1153)

Ortaçağ'da yaşamış en önemli dinler tarihçisi olan Şehristânî, Selçuklu Sultanı Sencer'in veziri Ebu'l-Kâsım b. el-Muzaffer'in 12 yıl hizmetinde kalmış ve kendisine büyük şöhret kazandıran eseri **el-Milel ve'n-nihal**'i bu vezire ithaf etmiştir.⁵⁷ Dinler tarihi alanında yazılmış müstakil çalışmalardan biri olan eserde İslâm fırkaları ve muhtelif dinler hakkında bilgiler verilerek Bâtınîliğin tarihî süreci ve temel prensipleri aktarılmış bununla beraber Hasan Sabbâh'ın "ed-da'vetü'l-cedîde" (yeni davet, yeni propaganda) adını verdiği düşünceleri ve davetini yayarken geçirdiği aşamalarla ilgili de çok kıymetli bilgiler verilmiştir.

Ayrıca Ebû Halef el-Kummî'nin **Kitabü'l-makâlat ve'l-fırak** ve Ebû Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan Nevbahtî'nin **Fırakü's-Şîa**⁵⁸ İbnü'l-Cevzî'nin **Telbîsü İblis**⁵⁹ adlı eserlerinden yararlandık.

⁵⁶ Ebû Mansûr Abdü'l-Kâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, **el-Fark beyne'l- fırak**, çev. Ethem Ruhi Fırlı, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Ankara, TDV Yayınları, 2005. Tezde "Bağdâdî" olarak kısaltılmıştır.

⁵⁷ Ebu'l-Feth Taceddîn Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihal**, çev. Mustafa Öz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005. Metinde "Şehristânî" olarak kısaltılmıştır. Hayatı ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Tancî, "Şehristânî", **İA**, C. XI, s. 393-396.

⁵⁸ Kummî/Nevbahtî, **Şîi Fırkalar**, çev. Hasan Onat, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblis**, çev. Mehmet Ali Kara, **İblis'in Hileleri**, İstanbul, Tevhid Yayınları, 1996.

EK: VIII ARAŞTIRMALAR

Tezimizi hazırlarken yararlandığımız araştırmalardan biri 1300/1883'te telif edilen Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in **Hasan Bin Sabbâh** adlı biyografisidir. Eserde Hasan Sabbâh'ın çocukluğu, gençliği, mezhebe girişi ve ilk faaliyetlerinin yanı sıra Sultan Sencer döneminde Bâtınîler'in Sultan Sencer'in odasına hançer sokacak kadar cesaretli olup devletin en üst kademelerine kadar yayılmış olmaları ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.⁶⁰ R. Dozy'nin Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen **Târîh-i İslâmiyyet** adlı eserinde de İsmâîlîyye mezhebine geniş yer verilmiş, inanç esasları, tarihçeleri, faaliyetleri üzerinde önemle durulmuştur. Biz bu eserin Türkçe tercümesinden istifade ettik.⁶¹ Fuad Köprülü'nün **Türkiye Tarihi**⁶² adlı eserinde özellikle Bâtınîler'in Büyük Selçuklu ülkesinde yürüttüğü ilk faaliyetler hakkında değerli bilgiler vermiştir.

Mawlawî Fâdıl Sanaullah, tarafından doktora tezi olarak hazırlanan **The Decline of Seljûquid Empire**⁶³ Selçuklu devlet adamlarının Bâtınîler tarafından katledilişlerini İbnü'l-Esîr'e bağlı kalarak aktarmış ve diğer kaynaklardan pek bahsetmemiş olsa da yararlandığımız araştırmalardandır. Bâtınîler hakkında yazılmış en önemli araştırmaların başında ise M. Hodgson'un **The Order of Assassins**⁶⁴ adlı eseri gelmiştir. M. Hodgson gerek bu eserinde gerekse **Cambridge History Of Iran**'ın V. cildinde yazmış olduğu "The Ismaili State" adlı makalesinde Nizârî İsmâîlîleri'nden detaylı olarak bahsetmiştir.⁶⁵

Bibliyografya çalışmalarında ise W. Ivanow önemli araştırmacılarındandır. Hindistan civarında pek çok İsmâîlî el yazmasını ortaya çıkarmış ve bu yeni el

⁶⁰ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, **Hasan Bin Sabbâh**, İstanbul, Matbaa-i Ebüzziyâ, 1300.

⁶¹ R. Dozy, **Târîh-i İslâmiyyet**, çev. Vedat Atilla, **İslâm Tarihi**, İstanbul, Gri Yayınları, 2006. Tezde "Dozy" şeklinde kısaltılmıştır.

⁶² Fuad Köprülü, **Türkiye Tarihi**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1923.

⁶³ Mawlawî Fâdıl Sanaullah, **The Decline of Seljûquid Empire**, Calcutta, University of Calcutta Press, 1938. Tezde "Sanaullah" olarak kısaltılmıştır.

⁶⁴ Marshall G. S. Hodgson, **The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ'ilîs Against the Islamic World**, Netherlands, Mouton & Co Publishers, 1955.

⁶⁵ Marshall Hodgson, "The Ismaili State", **The Cambridge History of Iran**, ed. by. J. A. Boyle, vol. V, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, pp. 422-482.

yazmalarını da kapsayan bibliyografik eseri **A Bibliographical Survey**'i⁶⁶ hazırlamıştır. K. H. Poonawala'da Ivanow'dan sonra **Bibliography of Ismaili Literature**⁶⁷ adlı eserini yazmıştır. Biz her iki eserden de kaynak taraması yaparken yararlandık.

Bâtınîler hakkında önemli çalışmalar yapmış bir diğer uzman ise Bernard Lewis'tir. 1967 yılında yayımlanan **The Assassins: A Radical Sect in Islam** adlı eseri pek çok dile çevrilmiş, Türkçe tercümesi de tezimizi hazırlarken sürekli olarak istifade ettiğimiz araştırmaların başında yer almıştır.⁶⁸ Eser hem ana kaynaklara dayanması hem de sade anlatımıyla kendisinden sonraki araştırmacılarca da büyük ilgi görmüş temel başvuru kaynağı olmuştur.

G. M. Kurpalidis'in Selçuklu sosyal, kültürel siyasî hayatını anlatan eserinde de Nizâmîye Medreseleri ve burada Şîî hareketlere karşı başlatılan Sünnî propaganda hakkında bilgiler bulunmaktadır.⁶⁹

Mehmet Altay Köymen'in Büyük **Selçuklu İmparatorluğu, Alp Arslan ve Zamani**⁷⁰ ve **İkinci İmparatorluk Devri**,⁷¹ İbrahim Kafesoğlu'nun **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**,⁷² Neşet Çağatay ve İ. Agâh Çubukçu'nun **İslâm Mezhepleri Tarihi**⁷³ tezimizde yararlandığımız değerli araştırmalardır.

⁶⁶ W. Ivanow, **A Bibliographical Survey Ismaili Literature**, Tahran, The Ismaili Society, 1963.

⁶⁷ K.H. Poonawala, **Bibliography of Ismaili Literature**, Berkeley, University of California Press, 1977.

⁶⁸ Bernard Lewis, **The Assassins: A Radical Sect in Islam.**, çev. Kemal Sarısözen, **Haşîşîler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat**, İstanbul, 2004.

⁶⁹ G. M. Kurpalidis, **Büyük Selçuklu Devleti'nin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007.

⁷⁰ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu: Alp Arslan ve Zamani**, C. III, 4. bsk., Ankara, TTK., 2001.

⁷¹ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu: İkinci İmparatorluk Devri**, C. V, 3. bsk., Ankara, TTK., 1991.

⁷² İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, 1953.

⁷³ Neşet Çağatay, İ. Agâh Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, C. I, Ankara, AÜİF. Yayınları, 1965.

Abdülkerim Özeydın'ın kitaplarından, makalelerinden ve ansiklopedi maddelerinden oldukça istifade ettik. Özellikle Sultan Berkyaruk dönemindeki Selçuklu-Bâtınî münasebetlerini anlatırken **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (h. 485-498/m. 1092-1104)**⁷⁴ Sultan Muhammed Tapar Dönemindeki Selçuklu-Bâtınî münasebetlerini anlatırken de **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (m. 498-511/h. 1105-1118)**⁷⁵ adlı eserlerini kullandık.

Ahmet Ocak'ın **Selçukluların Dinî Siyaseti**⁷⁶ adlı eseri de Selçuklularla Bâtınîler arasındaki mücadelenin siyasî boyutunun yanı sıra fikrî ve dinî boyutlarını da aktarması açısından önemli araştırmalardandır. Ethem Ruhi Fığlalı'nın **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri** adlı eserinden de Bâtınîliğin tarihçesini, hem ilk İsmâîlîler hem de Nizarî İsmâîlîler'in inanç esaslarını aktarıırken yararlandık.⁷⁷

Günümüzde özellikle Londra'da bulunan "The Institute of Ismaili Studies", (İsmâîlî Araştırmaları Enstitüsü)'de önemli çalışmalar yapılmakta ve değerli eserler hazırlanmaktadır. Bu enstitü bünyesinde araştırmalar yapan Farhad Daftary'nin eserlerinden **The Ismailis: Their History and Doctrines** Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.⁷⁸ Farhad Daftary'nin başta Batı'da yapılan çalışmalar olmak üzere pek çok kaynaktan yararlanarak hazırladığı eserinde tüm İsmâîlî tarihini kapsayan ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

⁷⁴ Abdülkerim Özeydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (h. 485-498/m. 1092-1104)**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, 2001.

⁷⁵ Abdülkerim Özeydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (h. 498-511/m. 1105-1118)**, Ankara, TTK., 1990.

⁷⁶ Ahmet Ocak, **Selçukluların Dinî Siyaseti**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.

⁷⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İstanbul, Şato Yayınları, 2001.

⁷⁸ Farhad Daftary, **The Ismailis: Their History and Doctrines**, çev. Erdal Toprak, **İsmailîler: Tarihleri ve Öğretileri**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2005.